کتاب الشعر

او لس نوري ليکني

Ketabton.com

محمد اسمعيل يون

۱۳۹۴ لمریز کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتاب الشعر او لس نورې ليکنې

(د دکتورا دورې د ليکنو ټولګه)

محمد اسمعيل يون

۱۳۹۴ل کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

لیکـــوال: محمد اسمعیل یون

خپرونـدی: د افغانستان ملي تحریك، فرهنګي څانګه

وېــبپـانـه: www.melitahrik.com

کمپوز: ضیاء ساپی

پښتی ډیزاین: فیاض حمید

چـاپشمېـر: ۱۰۰۰ ټوکه

چـاپکــال: ۱۳۹۴ ل کال/ ۲۰۱۵م

د تحریك د خپرونو لړ: (۹۵)

لیکوال د خپرونو لړ: (۴۰)

یادونه: د چاپ حقوق له ملي تحریک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسولیت لیکوال پورې اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تحریک یادښت

د افغانستان ملي تحریک د (۱۳۹۳ل) کال په پیل کې له خپلو ګرانو هېوادوالو سره ژمنه کړې وه چې د دې کال په بهیر کې به (شل عنوانونه) بېلا بېل دیني، علمي، ادبي او ټولنیز اثار خپلې ټولنې ته وړاندې کوي. ملي تحریک دا ژمنه د یاد کال د کب پر (۲۸) مه نېټه پوره او د یوې پرتمینې غونډې په ترځ کې یې شل عنوانونه علمي اثار هېوادوالو ته وړاندې کړل. ملي تحریک په یاده غونډه کې ژمنه وکړه چې د (۱۳۹۴ل) کال په بهیر کې به انشاء الله د خدای (ج) په نصرت ټول ټال سل (۱۰۰) عنوانه بېلابېل علمي اثار ټولنې ته وړاندې کوي. طبیعي خبره ده چې دا اسانه کار نه دی، ډېر زیات زیار او زحمت ته اړتیا لري، خو ملي تحریک ټینګ هوډ کړی چې خپله دا ژمنه به هم د تېرې ژمنې په څېر عملی کوي. دا اثر چې ستاسو په لاس کې دی د همدې (سل عنوانونو) ژمنه کړو اثارو له جملې څخه دی، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحریک هیله لري چې له دې اثر څخه به زموږ هېوادوال په زړه پورې ګټه پورته کړي. ملي تحریک له ټولو هغو لیکوالو، ژباړونکو، سمونچارو، مالي او معنوي مرستندویانو او چاپ چارو څخه چې د دې اثارو د چاپ په دې ټول بهیر کې یې یو بل سره مرسته او ملګرتیا کړې او دا فرهنګي بهیر یې بریالی کړی، د زړه له کومې مننه کوي او کور ودانی ورته وایي.

د هېواد د فرهنګ د ښېرازۍ په هیله
د افغانستان ملي تحریک فرهنګي څانګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیولیک

سرلیک	مخ
• دا اثر د ښاغلي (یون) یوه بله ګټوره هڅه	۱
• د دوکتورا پروګرام او دا اثر	۴
• د لیك تاریخي بهیر	۸
• د ادم او درخانۍ داستان لنډه شننه او تلنه	۳۷
• داردي ژبې او هغو ته پېښ خطرونه	۵۹
• د روښان جنګونه	۷۷
• د ژبپوهنې ښوونځیو لنډیز	۱۰۹
• د افغانستان فرهنګي میراثونه (پرون، نن او سبا)	۱۲۷
• په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان څرکونه	۱۶۶
• کنایه او په کلام کې یې دریځ	۱۸۴
• د ارسطو د کتاب الشعر موخه، مانا او محتوا	۲۰۱
• د شیخ سعدي او رحمان بابا د اخلاقي ایډیالونو پرتلنه	۲۲۰
• د پرتلیزې او تاریخي ژبپوهنې حدود	۲۵۳

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا اثر د ښاغلي (يون)

يوه بله ګټوره هڅه

د (پښتو PHD پروګرام) په لومړيو دوو کلونو کې هر محصل مکلف دی چې په هر مضمون پورې د نورو اړوندو چارو تر څنګ کنفرانس هم ورکړي او کورنۍ دنده هم سرته ورسوي. په دې لړ کې ښاغلي محمد اسمعيل يون د څلورو سمسترونو په ترڅ کې (يوولس کنفرانسونه) په ترتيب سره په لاندې ډول ورکړي دي چې تر څنګ يې په تړاو سره د مضمون د استاد نوم هم وړاندې کېږي.

کنفرانسونه:	استاد:
۱- د ليک تاريخي بهير	ډاکټره زرغونه زېور رښتين
۲- د ادم او درخانۍ داستان لنډه شننه او تلنه	ډاکټر محمد اجان حقپال
۳- داردي ژبې او هغوته پېښ خطرونه	پوهاند محمد صابر خوېشکی
۴- د پير روښان جنګونه	ډاکټر محمداجان حقپال
۵- د ژبپوهنې ښوونځيو لنډيز	ډاکټره زرغونه زېور رښتين
۶- د افغانستان فرهنګي ميراثونه (پرون، نن او سبا)	سرمحقق زلمی هېوادمل
۷- په پښتو لرغونو ادبياتو کې د داستان څرکونه	سر محقق زلمی هېوادمل

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸-کنایه او په کلام کې یې دریځ — ډاکټر محمد اجان حقپال

۹- د ارسطو د (کتاب الشعر) موخه، معنا او محتوا — سرمحقق زلمی هېوادمل

۱۰- د شیخ سعدي او رحمان بابا د اخلاقي اېډیالنو پرتلنه — ډاکټر محمدا جان حقپال

۱۱- د پرتلیزې او تاریخي ژبپوهنې حدود — پوهاند محمد صابر خوېشکی

دا باید وویل شي چې ښاغلي محمد اسمعیل یون یوازې د پورته یوولسو کنفرانسونو په ورکولو بسنه ونه کړه، بلکې تر دې لا زیات بل غوره کار ته یې یې ملا وتړله او دې کنفرانسونو ته یې د علمي مقالو بڼه ورکړه، تر څو د نورو محققینو او محصلینو لپاره د لارښود حیثیت ولري.

دا حقیقت له هېچا پټ نه دی چې تحقیق او څېړنه یو دروند کار دی، کېدی شي چې د یوه ورک تاریخ په لټون پسې ورځې او میاشتې تېرې شي، زیات کړاوون وغواړي او بیا هم ونه موندل شي، زه باور لرم چې له دغسې ستونزو سره به هم یو محقق مخامخېږي، خو د همت خاوند کولی شي چې دغه ډول سختې چارې پر مخ بوځي، له زغم او حوصلې څخه کار واخلي او خپل مطلب ته ځان ورسوي.

زما په خیال دغه یوولس علمي مقالې چې هره یوه یې ځانته د یو اثر حیثیت لري، د اوسنۍ نړۍ له نورمونو او مېتودونو سره برابرې دي. په دې مقالو کې: پیلیزه، لنډیز، سریزه، پایله، ماخذونه او نور په پام کې نیول شوي، څه کمی په کې نه محسوسېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر داسې يو اثر چې يو نه بلکې د اثارو ټولګه يې ګڼلی شو، په کار ده چې پر هر يوه يې اوږد بحث وشي خو زه نه غواړم چې اوږد بحث پرې وکړم، ځکه چې خپله ددې مقالو ټولګه ستاسو په مخ کې پرته ده. نو خپلې خبرې راټولوم، درنو لوستوالو ته بلنه ورکوم چې دوی يې په خپله وارزوي او خپله ښېړنه پرې وکړي. زه د (PHD) دورې د استاد په توګه په پای کې د ښاغلي (يون) دغه هڅه او هاند ستايم او په دې برخه کې ورته له لوی خدای (ج) څخه تر دې د لا زياتو برياوو هيله لرم.

په مينه

ډاکټر محمدا جان حقپال

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دوکتورا پروګرام او دا اثر

د (۱۳۹۲ل کال) په نیمايي کې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په پښتو څانګه کې د لومړي ځل لپاره د دوکتورا پروګرام پیل شو، که څه هم ددې پروګرام له پیلولو سره په دولتي او نادولتي کچه مخالفتونه وو؛ یو شمېر اشخاصو بېلابېل دلایل، خنډونه او مشکلات پیدا کول، ځینو به ویل چې کابل پوهنتون ددې جوګه نه دی او ددې سویه نه لري چې د دوکتورا په کچه دې په کې تدریس پیل شي، زموږ دوکتورا باید له نړۍ سره په انډول کې وي، کابل پوهنتون کې لا هم همغه زوړ تدریسي سستم دود دی. دا سستم ددې ظرفیت نه لري چې د دوکتورا په کچه محصلین وروزي، چا چې له دې پروګرام سره لېوالتیا او مینه درلودله، هغوی به ویل: دې کې شک نه شته چې موږ په ساینس، ټکنالوژۍ او تجربه یي علومو کې له نورو هېوادونو څخه ډېر شاته پاتې یو، خو دا نو بیا بل شرم دی چې موږ دې (پښتو او دري) ژبو کې هم بل چاته لاس اوږد کړو چې راشئ او موږ ته خپلې ژبې او خپل ادبیات راوښایئ، د دلایلو دا خوا که څه هم درنه وه، خو بیا هم مشکلات او خنډونه وو، ښاغلي سر محقق زلمي هېوادمل او یو شمېر نور خواخوږي په پای کې پر دې بریالي شول چې په پښتو او دري څانګو کې د دوکتورا پروګرام پیل کړي، په پښتو څانګه کې د دې پروګرام د زده کوونکو له جملې څخه یو تن زه (یون) هم وم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

موړ څلور سمستره منظم درس تعقیب کړ، په لومړي سمستر کې د (ژبې تاریخي تحول) د استاد ډاکټر اورمړ، (منظوم داستاني ادبیات) د ډاکټر محمداجان حقپال ، (د افغانستان ژبې او توکمونه) د پوهاند محمد صابر خویشکي او (فلسفه) مضامین د ښاغلي ډاکټر افغانیار له خوا تدریس شول.

په دویم سمستر کې (لیکدود پوهنه) ډاکټرې زرغونې زیور ربنتین، (پښتو حماسه) سر محقق زلمي هېوادمل، (روښان پېژندنه) ډاکټر محمدا جان حقپال او بهرنۍ ژبه (انګلیسي) مضامین استاد خالد وزیري تدریس کړل. په دریېم سمستر کې بیا (پښتو، اوستا او سانسیکریت)د پوهاند محمد صابر خویشکي، (د افغانستان د فرهنګ تاریخ) د سرمحقق زلمي هېوادمل، (د ژبپوهنې ښوونځي) د ډاکټرې زرغونې زیور ربنتین او (بلاغي علوم) د ډاکټر محمدا جان حقپال له خوا تدریس شول. په وروستي څلورم سمستر کې بیا (جغرافیایي ژبپوهنه) د پوهاند محمد صابر خویشکي، (پرتلیز ادبیات)، د ډاکټر محمداجان حقپال، (پرتلیزه او مقابلوي ژبپوهنه) د ډاکټر زرغونې زیور ربنتین او (ادبي نظریات) د ښاغلي سر محقق زلمي هېوادمل له خوا تدریس شول.

په مجموعي ډول (۱۶) بېلابېل مضامین د اوو (۷) تنو استادانو له خوا، چې د دوکتورا دورې د مضامینو تدریس لپاره یې وړ علمي رتبې درلودلې، د دوو کلونو په بهیر کې تدریس شول.

د تدریس په بهیر کې د اړوندو مضامینو په برخه کې د اړوند استاد له خوا هر زده کوونکي ته یوه موضوع ټاکل کېدله او هغه پرې یو علمي کنفرانس

(c) ketabton.com: The Digital Library

برابراوه، ما په دې ټول بهير کې (۱۱) عنوانه کنفرانسونه برابر کړل او پر خپلو ټاکلو وختونو مې د استادانو حضور کې محصلينو ته وړاندې کړل.

دا کنفرانسونه پر همغه وخت د استادانو له خوا مثبت او ګټور وارزول شول. يو دوه موضوعګانې بيا په ګړني ډول وړاندې شوې؛ ليکنۍ بڼې ته يې اړتيا پيښه نه شوه. په بهرنۍ ژبه کې د کنفرانس ليکلو ته اړتيا نه وه او په يوه دوو مضمونو کې د اړوند استاد له خوا د کنفرانس د ورکړې اړتيا احساس نه شوه.

کله چې دوه کلن تدريس بهير بشپړ شو، نو ما خپل دا کنفرانسونه او يا په اصطلاح علمي ليکنې په ترتيب سره راټولې او منظمې کړې، اوس غواړم دلته يې د يوې ټولګې په توګه يې هم چاپ کړم چې ګټه يې عامو لوستونکيو ته هم رسېږي او که څوک په راتلونکي کې د دوکتورا پروګرام تعقيبوي، هغوی ته هم ليدلوري ورکړي او ګټه ورته ورسوي. د يادونې وړ ده چې د دکتورا نوره پاتې دوه کلنه موده کې يې يوه برخه بيا عمومي ازموينې او بله يې تېزس ليکنې ته ځانګړې شوې ده. زه هيله لرم چې خپل تېزس هم تر بشپړاوي او ارزونې وروسته چاپ او لوستونکو ته وړاندې کړم.

(کتاب الشعر) د نړۍ د نامتو عالم (ارسطو) اثر دی، ما ددې اثر د مانا او محتوا په باب يو تحليلي کنفرانس ورکړی، چې په دې يوولسو ليکنو کې شامل دی او ددې کنفرانسونو د ټولګې لپاره مې هم دا نوم غوره کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه فکر کوم ددې دورې د ليکنو د ټولګې چاپ به لوستونکوته دا په ډاګه کړي چې موږ په دې دوره کې څه کړي او څه مو بايد کړي وای، که په دې دوره کې شامل نورګډونوال هم د خپلو ليکنو ټولګه او بيا خپل تېزس ورپسې چاپ کړي، نو هم به ژبې او کلتورته په لسګونو عنوانه علمي، شننيز او څېړنيز اثار وړاندې شي او هم به نورو راتلونکو محصلينوته ددې دورې په باب ښه ليدلوری ورکړي، د مخالفينو هغه دليل او منطق به هم له منځه لاړ شي چې ددې پروګرام پر وړاندې يې تېرې تولولې او راتلونکو محصلينوته به هم لاره خلاصه شي. بل زموږ خپل ظرفيت به هم په ډاګه شي چې دا تحصيلي پوړۍ موپه وړيا ډول ترلاسه کړې او که نه کارمو هم کړی دی. ما خو په همدغه نېت دا ليکنې راټولې او د چاپ پر اوږو بار کړې، نور نو دا ليکنې او دا هم تاسو قدرمن لوستونکي!

په هېواد کې د علمي څانګو د غوړېدا او پراختيا په هيله

محمد اسمعيل يون

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لیک تاریخي بهیر

د لیک اهمیت:

د بشر له پیدا ایښته بیا تردې دمه د (ادم علیه السلام) زامنو د ژوند په هر ډګر کې ډېر نوښتونه کړي، ډېر څه یې اختراع کړي او د همدغو اختراعاتو پر بنسټ یې ډېر پرمختګونه کړي دي. د ګڼو اختراعاتو په لړ کې ځینې اختراعات سړي ته ډېر مهم ښکاري، خو ځینې بیا که څه هم ډېر ګټور، ضروري او ارزښتمن دي، خو خلکو ته یې اهمیت دومره زیات نه ښکاري. لیک، د لیک پیدا ایښت، جوړښت او بشپړتیا هم د همدغو اختراعاتو له جملې څخه دي، چې چاته لکه موټر، الوتکه، اورګاډی، کمپیوتر او نور ډېر مهم نه ښکاري، خو په حقیقت کې تر ټولو زیات مهم دي. همدا لیک دی چې له برکته یې نور اختراعات رامنځته شوي دي. لوی خان؛ خوشال خان خټک د لیک دې ارزښت ته خورا زیات متوجه شوی او په خپل نامتو اثر (دستارنامه) کې یې لیک د یوه هنر په توګه راوړی دی. خوشال بابا وایي: ((علم او خط سره لازم او ملزوم دي، علم په مثال وحشي، خط یې لکه کمند، چې وحشي دې پرې قید شي، دا هومره کتابونه به نه وو، که خط نه وای، په حساب، په کتاب، په سیاق به څوک پوهېدل که خط نه وای. د جهان کار سره ټول په خط دی، لوی هنر دی، منزلت، مرتبت یې هم ډېر دی، قیمت یې تر حساب تېر دی، که یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دولتمند زده کا زېب و زينت دی، که يې دروېش زده کا د دروېش دولت دی، الحق څو چې څوک وايي دا هنر لايق د هغه تعريف دی، کار يې پټ نه دی ښرګند دی، ولې حيف دا چې د هر چا په مصاحبت تن ورکا، لار نه ګوري، هر څوک يې په لاس واخلي، نور د هغه شي، د هر چا يار دی:

درسته ښه يې ته دلداره | يوه چار دې ده بېکاره
چې و تـاو ته نږدې شي | نوره يـې د هغـه يـاره

کور دده وران شه، چې دده د مخه څه وراني ودانی په جهان شي، پـه هر چا چې دی دا تور مخ برابر کا، کيميا ګر دی، سيس يې زر کار، بې کامه وي هزارکامراني ورکا، د ډېرو په سرتاج کېږدي، د ډېرو خاورې په سر کـا، پـه دا سبب دو زبان دی. د جهان سر ګرداني په ده، هر زمان يې سر په تېغ واهه شي، چار پخپل سر کا، مراد و نامردانو ورکا، ځان ګداز رفيق نوازدی، جوانمردي ډېره، وفا يې تر حده تېره ده، دريغه چې د نا اهلو په لاس کې نه وای، پـه لاس د اهلو وای، دده د سر بـلا پـه بد ذاتو پـه سفله و پـه سهلو وای.))[١]

د ليک اهميت خورا زيات دی خو زه د ليک د ارزښت او اهميت پـه بـاب د خوشال بابا پر همدې خبرو بسنه کوم، خو اوس راځو د ليـک څو بېلابېلو تعريفونو ته !

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لیک تعریف:

لیکپوهانو او ژبپوهانو تردې دمه د لیک بېلابېل تعریفونه کړي دي. دا تعریفونه که څه هم بېلابېل بربښي، خو ډېر زيات مشترک ټکي هم لري.

ځينو ژبپوهانو (لیک) د ژبې مادي استر ګڼلی، ځينو نورو بيا د ژبې انځوريزې بڼې ته لیک ويلی، ځينو بيا ((هر لیکل شوی شی چې د یوه مفهوم لرونکی وي لیک ګڼلی، خکه نو ترافيکي اشارې او د هټيو لوحې، لیکل شوې ژبه یا لیک ګڼل کېږي.))[۲]

ځينې نور بيا وايي ((لیک هغه قراردي نښې دي چې د يوې ژبې وګړي يې د خپلو غږونو د افادې لپاره کاروي))

او ځينې نور د لیک، لیکدود او املا تعریف په دې ډول کوي: ((په ټاکلي الفبايي يا ليکني سستم کې د توپير يا نه ګډون له آر سره سم د يوې ژبې ليکنۍ يا انځوريزه بڼه ده.))[۳]

يو شمېر نورو ژبپوهانو بيا ليک د ژبې له تعريف سره تړلی،دوی وايي لکه څنګه چې: ((ژبه په واقعيت کې يوه ټولنيزه، اکتسابي او ثقافتي پديده))[۴] او همدا راز د پوهولو او راپوهولو وسيله او يوه قراردادي ښکارنده ده، د غسې ليک هم چې د ژبې انځور ګري او ښکارندويي کوي، يوه قراردادي پديده ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لیک پیدا ینښت:

د لیک د پیدا ینښت او لو مړي جو ړښت په باب د لیکپو هانو تر منځ د نظر اختلاف موجود دی. مذهبي او تاریخي روایات هم یو له بل سره توپیر لري. ځینو مذهبي لیکوالو لیکلي: ((کله چې (ادم علیه السلام) پر ځمکه مېشت شو ، نو لیک یې هم پیل کړ. تر ادم (ع) وروسته د هغه اولادې هم په خپلو منځو کې لیک کارولی دی او په پرله پسې ډول تر اوسه رارسېدلی دی، اسلامپوهان په دې نظر دي چې ادم (ع) په خپلو ګوتو لیکنې کړي دي. تر هغه وروسته د شیش (ع) زوی ادریس (ع) چې د ادم (ع) لمسی کېږي، د قلم په وسیله په خپلو ګوتو لیکنې کړي دي...))

تاریخپوهان وایي: ((شاوخوا دوه ویشت زره کاله وړاندې انسانانو د (لاسکو) په غار کې پر دېوالونو تصویرونه وکاږل او دا تقریباً د لیک لومړنۍ نښې نښانې ګڼل کېږي)) ((د لیک د همغو لومړنیو نښو نښانو او بیا د هغه له انتقال سره د وخت مذهبي مشرانو مخالفت وکړ او ویې ویل، دې سره د انسانانو اخلاق خرابېږي او ځینو خلکو ورته د کوډو او جادو په سترګه کتل. ځینې افسانوي روایات وایي، چې لیک لومړی دېوانو زده کړ او بیا یې انسانانو ته وښود. تاریخي روایات وایي هغه وخت چې د انساني ژوند لومړۍ بڼه واوښته د ډلو ځای قبیلې ونیو، نو لیک د لرغونو انسانانو له انځوریز هنر سره په نږدې تړاو کې رامنځته شو، ځکه نو لرغوني انځوریز هنرونه د لیک سرچینه ګڼل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځینې لیکپوهان بیا وایي د نومــوړي هنـر لرغــوني اثـار (د پـرش) یـا (ثلو ښت) زرو کلونو پخوانۍ زمانې پورې اړه پیدا کوي.)) (۵)

بشر پرله پسې هڅه وکړه چې خپلو افکارو تـه تصـويري بڼه ورکړي. (دوه ويشت زره) کاله پخوا د تصويري ليک لومړنۍ نښې څرګندې شوې، تـر هغه اولس زره کاله وروسته بشر پر دې بريالی شو دليک هنر چې د بشـر ستره لاسته راوړنه وه، رامنځته کړي. تـر تصـويري ليـک وروسـته مېخـي خط تر ميلاد (۳۰۰۰-۲۵۰۰) کاله وړاندې رامنځته شو.

د (ډاکټر ژاله) پـه نامه يو ايرانی عـالم وايـي: ((کلـه چې بشـر غوښـتل خپـل فکر بيان او انتقال کړي، په لومړي ګام کې يې واقعي تصويرونه د کتبي اړيکو لپاره ترسيم کړل، پـه دې ډول د تصوير يـا انځوريز ليـک کـار پيـل شو.

ورو ورو تصـويرونه سـاده او اسـانه شـول او د عـاطفي مفـاهيمو د انتقـال لپاره قراردادي نښې وضع شوې. وروسته بيا پـه همدې بهيـر کې پـه مصـر کې ((هيرو ګليف)) ليک رامنځته شو. ددې ليـک تـاريخ تـر مـيلاد د مخـه ثلورمې زريزې تـه رسـېږي. دې ليـک افقـي بڼـه درلودلـه او اکثـره لـه ښـي څخه کينې خواته ليکل کېده، کـم لـه کيڼې څخـه ښي خواتـه او کلـه هـم لـه پورته څخه کښته خواته ليکل کېده. دا ليـک وروسـته سـاده شـو، وده يـې وکړه، بيـا پـر دوو ډولـونو هيراتيـک (دينـي) او دموتيـک (ولسـي) ليـک وويشل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تـردې وروسـتـه (مېخـي) لیـک رامنځتـه شـو ، لـومړني خلـک چې مېخـي لیـک یـې پـه بـین النهـرین کـې رامنځتـه کـړ ، (سـومریان) وو ، دې لیـک ، مصري لیک ته ورتوالی درلود او تصویري بڼه یې درلودله، دې لیـک هـم ورو ورو ساده بڼه خپله کړه. مېخي خط وروسته نه یوازې په بین النهرین، بلکـې پـه کـوچنۍ اسـیا ، د (هتیـانو ، هوتیـانو اورارتورانـو ، لولویـانو او کاسیانو) په منځ کې یې پراختیا ومونده. د مېخي خط تر ودې وروسـته د فنیقیانو په سیمه کې تر میلاد د مخه په (۲)مه زریـزه کـې (فنیقـي) لیـک رامنځته شو.))

وروسته بیا په نړۍ کې د وخت په تېرېدو سره ګڼ شمېر لیکونه رامنځتـه شـول، چې پـه هـر یـوه کـې بیـا بېلا بېـل بدلونونـه راغلـل چې اوس د نـړۍ اکثره ژبې ترې ګټه پورته کوي، هغه لیکونه چې په نـړۍ کـې زیـات کـارول کېږي په دې ډول دي:

لاتین، سیرلیک ، یوناني، ګرجي، ارامـي، چینـي، جاپـاني، کـانجي، کـره ای، هانجـا ، عربـي، عبـري، هنـدي، ایتوپیـایي، تانـا ، کانـاډایي او ځینـې نور....

دلته غواړو لومړی په نړۍ کې د لیک د ودې پر څو پړاوونو ، بیـا د لیـک د لیکلو پرتګلوري او بیا د لیک پر بېلابېلو ډولو لنډه رڼا واچوو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لیک د ودې څرنګوالی:

دا چې د لیک جوړښت څو پړاوونه وهلي؟ لومړنۍ او وروستۍ بڼې یې څه دي؟ غواړو په لنډیز سره ورته اشاره وکړو:

۱- انځوریز یا تصویري لیک:

دا د لیک دویمه او اساسي مرحله ده، البته تر دې وړاندې یو لړ داسې علایم وو چې د خاطرو او یو لړ هغو چارو له خوندیتابه سره یې مرسته کوله چې باید خوندي او ساتل شوي وای، لکه د لرګي واړه خطونه او یا هم غوټه شوې رسۍ او نور...

خو په تصویري مرحله کې د یوه فکر د څرګندتیا لپاره د هغه صورت انځوربرېږي، لکه د یوه ښاروي د لیکلو لپاره د هغه شکل رسمېده، د خلکو او قومونو په منځ کې شاید دا د خاطرو د خوندي کولو لپاره لومړنۍ وسیله وي. ځکه چې لومړنیو انسانانو د هغو چارو د خوندیتابه لپاره چې غوښتل یې کلونه کلونه پاتې شي، په پیل کې یې د هغو د شکل او صورت پر انځورولو پیل وکړ او د لیکنې ارتباط لپاره یې د هغو واقعي بڼې ترسیم کړې. له دغې انځورنې څخه تصویري لیک رامنځته شو. څرنګه چې تصویرونه زیات وو او عاطفي مسایل یې نه شو افاده کولای، نو ځکه خو دې ډول لیک ټول ضرورتونه نه شو پوره کولای.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- فکري لیک:

انځوریز لیک په پیل کې د شیانو تصویرونه کارېدل، خو وروسته وروسته بیا تصویري لیک څرګنده او ساده بڼه خپله کړه او د عاطفي مسایلو لپاره یې هم قرار دادي نښې وضع کړې. په دې ډول نو بشر پر دې بریالی شو چې فکر ته د ورته څیزونو د تصویر کارېدلو له لارې، د فکر د څرګندولو لپاره هم ګام پورته کړي. لکه د دوو ګامونو ترسیم د (تګ) او نمجنې سترګې د (غم) نښې ګڼل کېدې، د لیک په تاریخي بهیر کې د لیک دې ډول بڼې ته فکري لیک وایي چې په انګلیسي کې ورته (Ideogram) وایي.

۳- کلیمه یي لیک:

د فکري لیک نیمګړتیا د دې سبب شوه، چې په لیک کې نورې داسې طریقې او لارې رامنځته شي چې له ژبې سره زیات تړاو ولري، یانې داسې تړاو چې کله غوږونه غږونه واوري، د هغو مانا درک کړي. په دې طریقه کې کلیمې د نښو نښانو له لارې ښودل کېدې چې د کلیمو له اړوندو غږونو سره یې دومره اړیکې نه درلودل، خو په مقابل کې یې دا ځانګړتیا درلوده چې کله هم دا نښې نښانې په سترګو لیدل کېدلې، ژبه هغو ته په ورته الفاظو ګرځېدله.

۴- څپیز لیک:

تر کلمه یي لیک وروسته څپیز یا هجایي لیک رامنځته شو، په دې پړاو کې هره څپه، سېلاب یا هجا په ځانګړو نښو نښانو ښودل کېدله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- الفبايي ليک:

د څپيز ليک په پرمختګ سره ورو ورو الفبايي ليک رامنځته شو، په دې مانا چې د هر غږ لپاره يو شکل رسم شو. دا نو د ليک ډېر پرمختللی شکل دی، چې تر ننه کارول کېږي.

ځينو ژبپوهانو يا ليکپوهانو بيا د ليک دا ډولونه پر دې ډول هم وېشلي دي:

۱. جمله يي يا فراز ګراما ليک
۲. کلمه يي يا لوګو ګراما ليک
۳. څپيز يا سېلاب ګراما ليک
۴. غږيز يا فونو ګراما ليک

جمله يي يې بيا پر دوو برخو: (انځوريز) او (شرطي) هم وېشلی دی.

د ليک تګلوری:

د تصويري، فکري، کلمه يي، څپيز او غږيز ليک پرمختيايي بهير ته تر کتنې وروسته اوس راځو دليک تګلوري ته چې په څو ډوله دی او له کومې خوا پيلېږي؟ تر اوسه پورې چې په نړۍ کې د ليک کوم ډولونه رامنځته شوي، نو په ټوليز ډول پر څلورو ډولونو وېشل کېږي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- **له کیڼې څخه ښي خواته:** لاتین، سیرلیک، یوناني، ګرجي، ارمني، اتوپیایي او همدارنګه مصري، سانسکریت، سلاوي او ځینې نورې ژبې له کیڼې څخه ښي خواته لیکل کېږي.

۲- له ښي څخه کیڼې خواته:

عربي، عبربي او همدارنګه کلداني، اسوري، پښتو، فارسي، ترکي، تاتاري او ځینې نورې ژبې له ښي څخه کیڼې خواته لیکل کېږي.

۳- له پورته څخه کښته خواته:

چیني او جاپاني ژبې له پورته څخه کښته خواته لیکل کېږي او توري یې له ښي څخه کیڼې خواته.

۴- له کښته څخه پورته خواته:

مکزیکي ژبې له کښته څخه پورته خواته لیکل کېږي.

د یادونې وړ ده چې تر ټولو لرغونې لیکنې معمولاً له ښي څخه کیڼې او وروسته بیا له کیڼې څخه ښي خواته لیکل شوي دي.

د لیک ډولونه:

په نړۍ کې اوس تر درې زرو (۳۰۰۰) داسې ژبې شته چې خلک پرې ګړېږي، خو هره ژبه ځانته ځانګړې الفبا یا لیک نه لري. اکثره داسې دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې څو ژبې په یوه لیک کې راټاله شوي او یا یې هم په یوه واحد لیک کې د خپلو ځانګړو غږونو لپاره د ځانګړو تورو د جوړولو له لارې خپل مشکل حل کړی دی. ((د نړۍ د خلکو ژبې)) نومی اثر څخه چې د ژبو د وېش په برخه کې د (دایره المعارف) حیثیت لري، دا خبره جوتېږي چې نن سبا په نړۍ کې څه د پاسه (۳۰۰۰) ژبو باندې خبرې اترې او ویناوې کېږي چې له دې ډلې نږدې سل (۱۰۰) ژبې داسې دي چې لیک او لوست پرې کېږي او پاتې نورې د وینا ژبې دي چې لیک او لوست نه لري او د نړۍ له پنځه ویشت (۲۵) ډوله خط څخه په یوه هم نه لیکلی کېږي.)) (۶).

یو شمېر ژبپوهان په دې نظر دي چې، په نړۍ کې تر (۱۶-۲۰) په حدودو کې لیکونه شته چې زیات کارول کېږي او اکثره ژبې د همدغو لیکونو په جوړښت او چوکاټ کې خپل مشکل حلوي. دلته به په ترتیب سره د دې لیکونو یادونه وکړو، خو لومړی به د څلورو هغو لیکونو یادونه وکړو چې د همدې مطرح لیکونو په جمله کې دي، خو په لرغونې زمانه کې د فکر د بیان لپاره په ښه ډول کاربدل.

۱- ګرجي لیک:

دا د ګرجۍ ژبې ځانګړی لیک دی، ګرجي ژبه اوس د ګرجستان رسمي ژبه ده. دا ژبه د نړۍ د هغو (۱۴) ژبو له جملې څخه ده چې الفبا لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګرجي ليک په نړۍ کې له ډېرو پخوانيو ليکونو څخه يو دی او په ورته وخت کې د ګرجي ژبې اوسنۍ الفبا د نړۍ تر ټولو مدرنه الفبا ګڼل کېږي. د ګرجي ژبې تر ټولو پخوانۍ لاسته راغلې کتيبه تر ميلاد يوه پېړۍ وړاندې زمانې پورې اړه لري، يانې (۲۰۰۰) کاله وړاندې وخت پورې اړه پيدا کوي.

۲- چيني ليک:

چينايانو په پيل کې د تصويرونو پر کارولو ليک پيل کړ، د ښو ښانو د نيمګړتياوو له امله اړ شول يو ډول ترکيبات رامنځته او خپل فکر بيان کړي. که څه هم دا ترکيبات د هغوی د افکارو ښکارندوی وو، خو نه يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شـول کـولای د هغـوی ټـول افکـار پـه ښـه ډول بیـان کـړي، وروسـته دوی د غړونو لپاره ښښې ښښانې وضع کړې، یانې د غړیز لیک پر جوړولـو بریـالي شول. دې لیـک کـه څه هم له ژبې سره تړاو درلـود او تـر پخـواني هغـه ښـه و، خو څرنګه چې یـو تـوری د څو غړونـو د افـادې لپـاره کـاریده، نـو ځکـه یـې نیمګړتیا محسوسه وه، چینایانو لـه دې نیمګړتیا څخـه د خلاصـون لپـاره یـانې دا چې د هرې ښښـې د حقیقـي مانـا پـر ځـای یـې د (کیلـي) پـه نامـه د فکـري لیـک لـه علایمـو څخـه ګټـه پـورتـه کـړه او هـرې (کیلـي) د یـوه فکـر څرګندونه کولـه. چینـایي پوهـان وروسـته پـر دې بریـالي شـول چې یـو ډول چټـک لیـک رامنځته کړي چې د جاپاني لیـک لپـاره ببلګه شو.

د چیني لیک ببلګه دلته وګورئ:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- مصري هيرو ګليف ليک:

مصري هيرو ګليف ليک د فکري ليک په بهير کې را منځته شو. د هغه پر اختيا زياتره په مصر کې وه او د کاهنانو په لاس کې وه. دا نوم ورته يونانيانو ځکه ورکړ چې په يوناني ژبه کې د (سپېڅلو ليکنو) په مانا و. هغو دا ليک د مصر د کاهنانو له پټو رازونو او عجايبو څخه ډک ليک ګاڼه. د دې ليک لرغونتيا تر ميلاد وړاندې څلورمې زريزې ته رسېږي، هيرو ګليف ليک يې د (پاپيروس) پر پاڼو باندې ليکه. دا ليک معمولاً افقي او له ښي خوا څخه کيڼې خواته او ډېر کم له کيڼې خوا څخه ښي او کله کله هم له پورته څخه کښته خواته ليکل کېده.

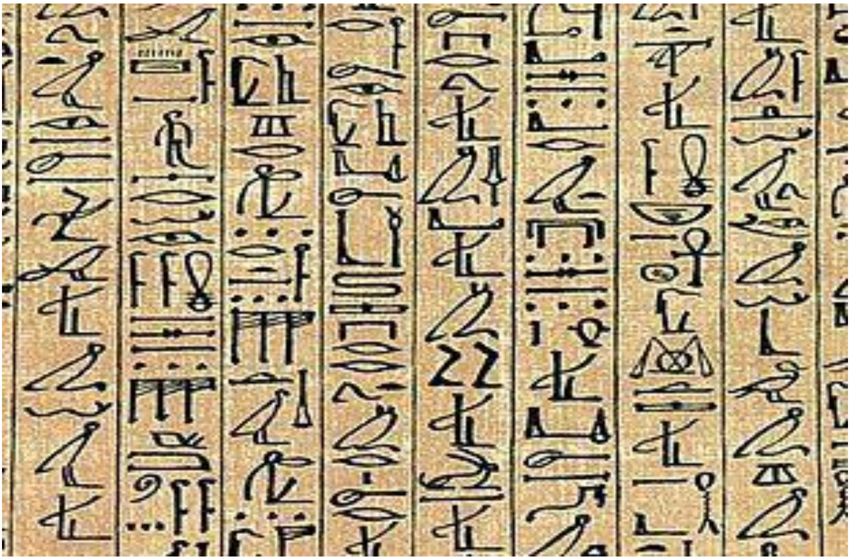

هيرو ګليف بشپړ فکري ليک نه دی، په هغه کې زياتره غږيز او الفبايي

(c) ketabton.com: The Digital Library

عناصر شته او همدارنګه په دې لیک کې د انسانانو او حیواناتو د انځورونو شتوالی په اټکلیز ډول د دې لیک د پیل پړاوونه ښیي.

د (پاپیروس) په رامنځته کېدو سره په مصر کې د (هیروګلیف) لیک بدلون مومي، اسانه او ساده کېږي او هیراتیک (دیني) با صلابته لیک ورځخه رامنځته کېږي، چې یو بل سره پیوستون او ترښت یې یو ډول چټک لیک، چې د (دموتیک) یا (ولسي) لیک په نامه یادېږي، رامنځته کړ.

۴- مېخي لیک:

مېخي لیک اصلاً فکري لیک و، یانې د فکر د افادې لپاره کارېده او د لوېدیځې اسیا په ټولو هېوادونو کې کارېده، لیکپوهان په دې نظر دي چې د مېخي لیک د ټوکېدو اصلي ځای د (بین النهرین جنوب) یانې د (سومریانو) سیمه ده. همدا سومریان لومړني خلک وو چې مېخي لیک یې کارولی دی.

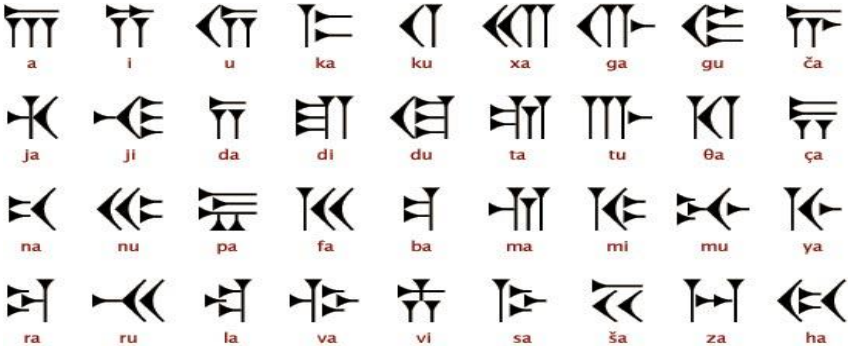

(c) ketabton.com: The Digital Library

سومریانو د مېخي تصویري لیک په ایجادولو بشري ټولنه تر تاریخ وړاندې له تیاره او مجهول دورانه راوایستله او تاریخي مرحلې ته یې داخله کړه. ددې لیک پیدا ایښت تر میلاد وړاندې د

څلورمې زریزې دویمې نیمایي ته رسېږي. مېخي لیک او هیروګلیف لیک پر ظاهري توپیر سربېره د لیکلو په بڼې او د لیکلو په وسایلو کې هم توپیر درلود. هیروګلیف د (کړکي) په واسطه د (پاپیروس) پر پاڼو لیکل کېده، خو مېخي لیک (نرمو خټینو تختو) ته اړتیا لرله او په (لرګینو قلمونو) لیکل کېده او بیا دا تختې پخېدلې. لومړنۍ لوحې چې پر همدې خټینو تختو لیکل شوي، د بین النهرین تمدن پورې اړه لري.

د کاغذ تر پیدا ایښت وړاندې له ډبرو او فلزاتو او همدارنګه د حیواناتو له پوټکو څخه ګټه پورته کېدله، خو څرنګه چې ددې شیانو لګښت زیات و، نو وروسته هم په لیک کې لنډیز راغی او هم پوټکي ورته تور ل کېدل او بیا کارېدل. وروسته بیا مېخي لیک پر دوو ډولونو ووېشل شو. یو (ایلامي مېخي لیک) چې له (سومري مېخي لیک) څخه رابېل شوی او د (ایلامي) ژبې لپاره کارېده. بل (اکدي مېخي لیک) و. اکدي مېخي (بابلي) لیک هم د سومري لیک یوه څانګه ده چې نه یوازې په بین النهرین کې باب شو، بلکې د کوچنۍ اسیا او د شمالي رودونو تر منځ، د هیتیانو، هوریانو، اورارتورانو، لولویانو او کاسیانو تر منځ هم دود شو.

ددې تر څنګ بل (هخا منشي مېخي لیک) و چې له (بابلي مېخي) او (ایلامي مېخي) لیک څخه جوړ شوی او د هغو په انډول ساده دی او کمې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نښې یا علایم لري. د لرغوني فارسي ژبې د هخامنشي دورې کتبې په همدې لیک لیکل شوي دي.

۵- فنیقي لیک:

تر میلاد وړاندې د دویمې زریزې په بهیر کې د مېخي لیک له تدریجي ودې سره سم د فنیقیانو په لاسوبي کې یو بل لیک رامنځته شو دا لیک (هیتیتي فنیقي) لیک و چې د (فنیقي لیک) په نامه یادېږي. ددې لیک تر ټولو لرغونې بېلګه له (ګوبله) ښار څخه چې د فنیقیانو لرغونی ښار ګڼل کېده او د اوسنۍ سورېې په ختیځو کې واقع و، د څېړنو او پلټنو په نتیجه کې تر لاسه شو.

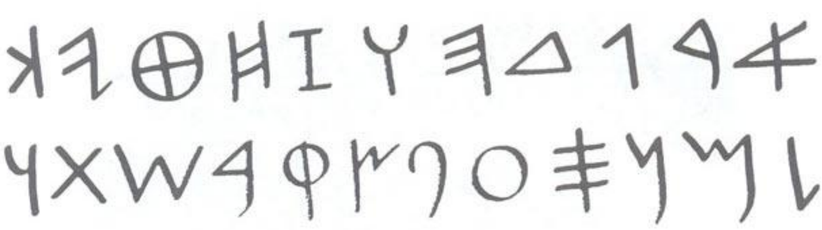

فنیقي الفبا (۲۲) توري لري، له ښي خوا څخه کیڼې خواته لیکل کېږي، او یوازې چوپ (کانسونېنټ) غږونه انځوروي. ددې لیک لیکل اسانه و او عوامو ورته لاسرسی درلود، ځکه نو فنیقیان لومړني کسان دي چې د فنیقي الفبا د کشف ویاړ لري.

دې لیک لویدیځې اسیا ته پراختیا وکړه او د مېخي لیک ځای یې ونیوه. فنیقي لیک زیاته وده وکړه او وروسته ترې (یوناني) او (رومي) الفبا هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

وتوکېدله، څرنګه چې د يو زيات شمېر اروپايي ملتونو د الفبا بنسټ همدا فنيقي الفبا ده، وروسته بيا يونانيانو په دې الفبا کې نور بدلونونه هم راوستل، د ليکلو ډول يې هم ورته له کيڼې څخه ښي خوا ته پيل کړ، بيا يونانيانو دا ليک روم ته يووړ او پر همدې بنسټ يې د (لاتيني) الفبا بنسټ کېښود او بېلابېلې اروپايي ژبې په هغه وليکل شوې. وروسته په (۹)مه ميلادي پېړۍ کې د (سيريل) په نامه يو کشيش د يوناني او رومي ليک له ترکيب څخه يو ليک جوړ کړ او سلاوي ژبې يې پرې وليکلې، وروسته بيا روسي او نورې ګاونډۍ ژبې هم په همدې ليک چې (سيرليک) يې باله، وليکل شوې.

فنيقي ليک بيا د هند نيمې وچې ته ورسېد، پوهان (برهمايي ليک) چې (سانسيکريت) او نورې هندي ژبې پرې ليکل کېدې، هم د همدې ليک زوی ګڼي.

۲- ارامي ليک:

د فنيقي ليک له زامنو څخه يو هم ارامي ليک دی چې په منځني ختيځ کې په ډېرې چټکۍ سره دود شو. (اراميان) هغه قومونه وو چې د عربستان له شمالي سارا څخه د منځني ختيځ پر لوري وخوځېدل او په بين النهرين کې ځای پر ځای شول. د دې خلکو ژبه تر ډېره وخته په دې سيمه کې پاتې شوه او مهمه دا چې د فنيقي ليک پر بنسټ يې ارامي ليک رامنځته کړ چې په ډېر سرعت سره دود او د سيمې پر يوه نړيوال ليک بدل شو او ارامي ژبه هم چې له سامي ژبو څخه ډېره لرې نه وه، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځني ختيځ د ارتباطي ژبې په توګه څرګنده شوه. هخامنشي دولت هم ددې ژبې په پراختيا کې ونډه واخيسته، مېخي ليک چې د کتيبو لپاره په کارېده، د ليک د لېږدولو او نورو اړتياوو لپاره نه کارېده، ځکه نو له ساده الفبايي (ارامي) ليک څخه زيات کار واخيستل شو. دا ليک او ژبه په هخامنشي دولت کې د دېوان او دفتر ژبه شوه.

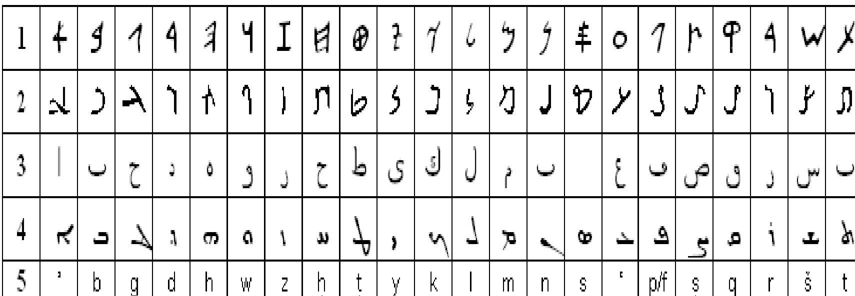

1. Aramaic ; 2. Nabataean ; 3. Arabic ; 4. Syriac ; 5. Transcription

پورتنی جدول د ارامي ليک څرنګوالی په ګوته کوي.

۷- پهلوي ليک:

تر هخامنشي دورې وروسته د (سکندر) او (سلوکيانو) په لنډه دوره کې په رسمي او اداري مراسلاتو کې يوناني ليک او ژبه وکارېدل، وروسته بيا د اشکانيانو په دوران کې د ارامي ليک پر بنسټ د (اشکاني پهلوي) ژبې د ليکلو لپاره (اشکاني پهلوي ليک) طرح شو او وروسته (ساماني پهلوي ليک) په همدې بهير کې رامنځته شو چې هر يو يې کتيبه يي او ليکنۍ بېلګې لري. دا ليک يوازې (چوپ غږونه) افاده کوي، ان توري يا نښې او علايم يې هم د ارامي ليک په اندول کم دي او همدا نيمګړتيا وه،

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د پهلوي ژبې لوستل مشکلوي. دا ليکونه له ښي څخه کيڼې خواته ليکل کېدل.

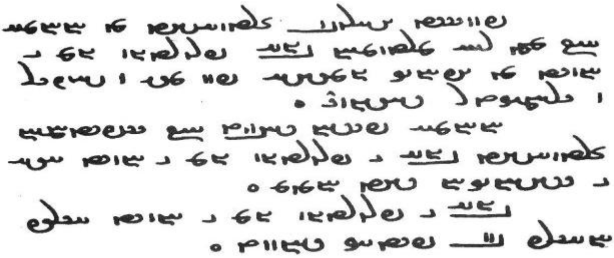

۸- اوستايي ليک:

اوستايي ليک د زردتشيانو د ديني کتاب د ليکلو لپاره کاربده، د نړۍ د ډېرو بشپړو ليکونو له جملې څخه دی او د ساساني پهلوي ليک پر بنسټ رامنځته شوی دی. دا ليک غږيز دی او د (۵۳) يا (۵۸) بېلابېلو علايمو په لرلو سره چوپ (کانسوننټ) او غږيز (واول) د ټولو غږونو د افادې وړتيا لري. له ښي خوا څخه کيڼې خواته ليکل کېږي، په لومړيو اسلامي پېړيو کې څرنګه چې پهلوي ژبې او ليک خپل رسمي حالت له لاسه ورکړ او د هغو ستونزې هم په ډاګه شوې، نو د پهلوي متونو د اسانه لوستو په خاطر يې هغه اوستايي الفبا ته واړول او د ليکلو دا ډول يې ورته د (پازند) په نامه ياد کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

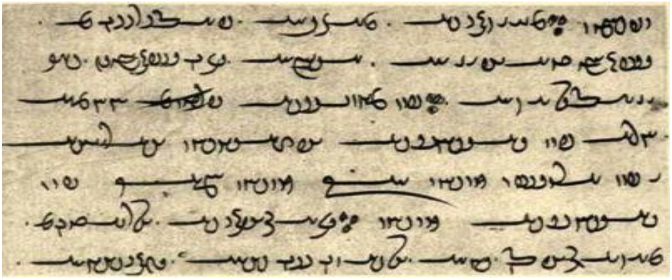

پورته بېلګه يې ليکنۍ بڼه ده

۹- سرياني ليک:

سرياني ژبه د ارامي ژبې د ختيز ګروپ د ژبو له جملې څخه ده چې پخوا د علم ژبه وه. د يوناني، پهلوي او عبري ژبو اکثره علمي اثار دې ژبې ته اړول شوي دي. سرياني ليک هم د (ارامي) ليک له زامنو څخه ګڼل کېږي. عراق مېشتو سريانيانو خپل ليک په څو قلمونو ليکه چې له هغې جملې څخه د (سطر نجيلي) په نامه مشهور ليک په ځانګړې توګه د (تورات) او (انجيل) د ليکلو لپاره کارېده. عربو په لومړۍ اسلامي پېړۍ کې دا (سطر نجيلي) ليک له سرياني څخه اقتباس کړ او همدا ليک د هغوی د پرمختګونو يو مهم عامل شو. وروسته بيا (کوفي ليک) هم له همغه ليک څخه رامنځته شو. دا دواړه ليکونه يو له بل سره ورتوالی نه لري.

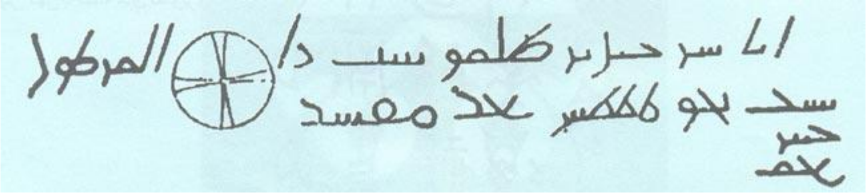

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰ سغدي ليک:

هغه ليکنې چې په سغدي ژبه ليکل شوي، په (مانوي سغدي)، (مسيحي سغدي) او (بودايي سغدي) ليکونو دي، وروستنۍ يې د سغدي ليک څرګندونه کوي. دا ليک هم د ارامي ليک د زامنو يوه بله څانګه ګڼل کېږي.

۱۱- اورخون ليک:

دا هغه ليک دی چې تر اسلام وړاندې د (ګوک ترکانو) د حکومت په دوره کې د پخوانۍ ترکۍ ژبې د ليکلو لپاره کارېده.

۱۲- عبري ليک:

عبري ليک چې ژبنۍ سابقه يې تر ميلاد وړاندې څلورمې پېړۍ ته رسېږي، هم له ارامي ليک څخه يې ريښه اخيستې، د نړۍ ټول يهوديان د خپلو اثارو دليکلو لپاره له عبري ليک څخه کار اخلي.

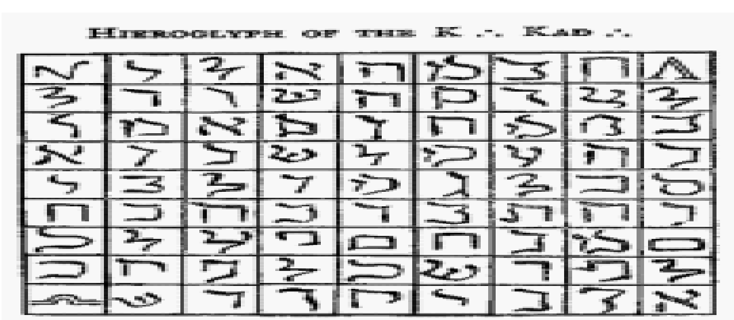

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۳- نبطي ليک:

(نبطيان) د عربو د نژاد يو قوم و چې په (نبطيه) کې يې ژوند کاوه، تر ميلاد (۱۵۰) کاله وړاندې د ارامي ژبې او ليک يو ډول په دوی کې دود و، له دې ليک څخه د (نوي سينايي) په نوم يو ليک رامنځته شو چې تر ميلاد وړاندې له لومړۍ پېړۍ څخه بيا تر څلورمې ميلادي پېړۍ پورې په (سينا) جزيره کې دود و.

۱۴- کوفي ليک:

کوفي ليک له سرياني ليک څخه راټوکېدلی او د قران کريم د ليکلو د لومړني ليک په توګه ياد ېږي. دا شبه چې د وحې د ليکلو پر مهال، د (کوفي) په نامه ليک موجود نه و، ډېره بې دليله نه ده، ځکه چې کوفي ليک په پيل کې په (حيرى) مشهور و او کله چې مسلمانانو د دويم خليفه حضرت عمر (رض) پر وخت (انبار) او (حيره) ته نږدې کوفه جوړه کړه، دې ليک هم د (کوفي ليک) نوم خپل کړ، هغو عربو چې شام ته به يې سوداګريز سفرونه کول، (نبطي) ليک يې د (حوران) له خلکو او حيري (کوفي) ليک يې له عراقه راوړ او لکه څنګه چې (تورات) په (سطرنجيلي) ليک ليکل کېده، دوی هم، قران کريم په کوفي ليک وليکه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

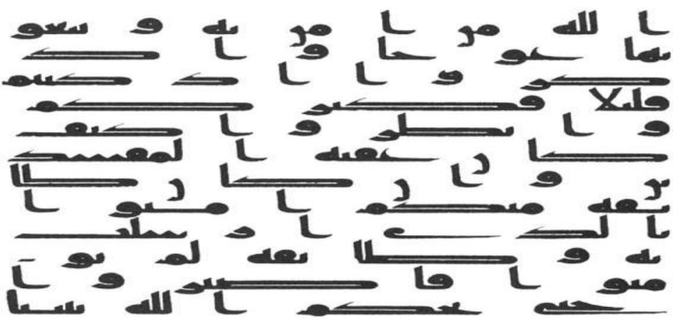

په (کوفي) او (سطرنجيلي) ليک کې دا دود و چې که چېرې (ممدود الف) د کلمې په منځ کې راشي، د ليکلو پر مهال له قلمه لوېده، لکه څنګه چې د اسلام په پيل په تېره بيا د قران کريم په ليکلو کې دا قاعده په بشپړه ډول مراعت شوې ده. نو د (کتاب) پر ځای (کتب) او ياد (ظالمين) پر ځای (ظلمين) ليکل کېده.

۱۵-عربي ليک:

ويل کېږي چې عربي ليک هم د (نبطي) ليک په واسطه له ارامي ليک څخه راټوکېدلی. د (جرجي زيدان) په وينا د عربي ليک د تاريخي بهير لنډيز په دې ډول دی:

د حجاز د عربو د ليک او لوست په باب څه خاص ثبوت نه شته، خو د حجاز له شمال او لويديځ عربو څخه د کتابت ډېر اثار پاتې دي چې ډېر مشهور يې د يمن خلک دي. دوی په مسندو تورو ليکل کول او بل د شمال نبطيان وو چې ليک يې نبطي وو. د حجاز خلک چې اکثره پوونده وو د ليک او لوست له نعمته بې برخې وو. تر اسلامه لړ وړاندې به يې شام او

(c) ketabton.com: The Digital Library

عـراق تـه سـفرونه کـول او د عراقيـانو او شـاميانو لـه ليکونـو بـه يـې ګټـه اخيستله او کله چې به حجاز تـه راتلل، خپلـه عربي ژبـه بـه يـې پـه (نبطي، سـرياني او عبرانـي) تـورو ليکلـه. د اسـلام تـر فتوحـاتو وروسـته بيـا هـم سرياني او نبطي ليـک د عربو پـه منـځ کې پـاتې شـو. پـه کوفـه کې کـوفي ليک او په مکه او مدينه کې سرياني حيره او نسخ خط له نطبي ليک څخه اقتباس شوي دي. مورخين د هغه ښار په اړه د نظر اختلاف لري چې حجاز ته ترې ليک ورغلی دی. خو دا خبره مشـهوره ده چې د (انبار) لـه پخـواني ښار څخه سرياني ليک حجاز ته ورغلی دی.

د عربي ليک يوه بېلګه:

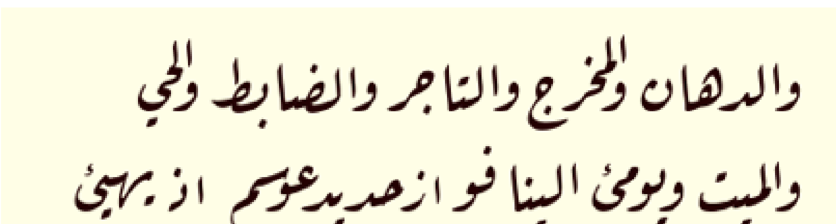

((د اسلام تر راتګ وروسته د حجاز عرب له ليکلو سره اشنا وو. خو ډېرو کمو خلکو ليکل کولای شول. چې د دوی له ډلې بيا ځينې يې صحابه کرام شول. لکه علي بن ابي طالب، عمر بـن خطاب او طلحـه بـن عبيـد الله لـه دې ډلې څخه وو. تر اسلام وروسته عربي ليک په بشـپړ ډول د قـران پـه ليکلو پورې تړل کېږي، د خلفاوو او تر هغو وروسته (بني امه) پـر وخت يـې قـران

(c) ketabton.com: The Digital Library

کریم په کوفي لیک لیکه او د بني امیه د وخت د قران لیکلو تر ټولو مشهور کاتب (قطبه) نومېده چې ډېر ښکلی خط یې درلود، هغه کوفي لیک په څلورو قلمونو یا ډولونو لیکه، وروسته وروسته بیا کوفي لیک (دولس) او بیا (شلو) ډولونو یا قلمونو ته ورسېده.

خو نبطي یا نسخ لیک په خپل پخواني شکل او د نا رسمي لیکنو لپاره د خلکو تر منځ دود و. تر هغه پورې چې مشهور خطاط (ابن مقله) (۳۲۸)هـ ق) کې په خپل نبوغ سره دې لیک ته ډېر کار وکړ، د دولت رسمي لیک یې کړ او تر نن ورځې پورې معمول دی. ده په کې شپږ ډولونه: (ثلث، نسخ، محقق، توقیع، رقاع او ریحان) شامل کړل، کوفي او نبطي لیکونه دواړه د اسلام په لومړیو کې معمول وو، کوفي یې د قران کریم د لیکلو او نبطي یې په رسمي لیکنو کې کاراوه. خو وروسته چې په نسخ کې (ابن مقله) کوم اصلاحات راوړل، د قران د لیکلو لپاره یې هم مناسب کړ. وروسته وروسته بیا نسخ نور ډولونه هم راخپل کړل.))[۷]

۱۲- دیوانګري لیک:

دا لیک په لرغوني هند کې په ملي کچه پېژندل شوی لیک و چې تر اوسه لا کارېږي، سرچینه یې هماغه د (براهمي ګوپتا) لیک دی چې پر کلیمو یې ډډه لګوله. له یوولسمې میلادي پېړۍ څخه تر اوسه د هندوستان مهم لیک ګڼل کېږي، د (دېو) ویې وروسته پرې ورزیات شو. په افغانستان کې د دېوانګاري لیک او د سانسکریت کتیبې د هېواد په سویل ختیځ کې موندل شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

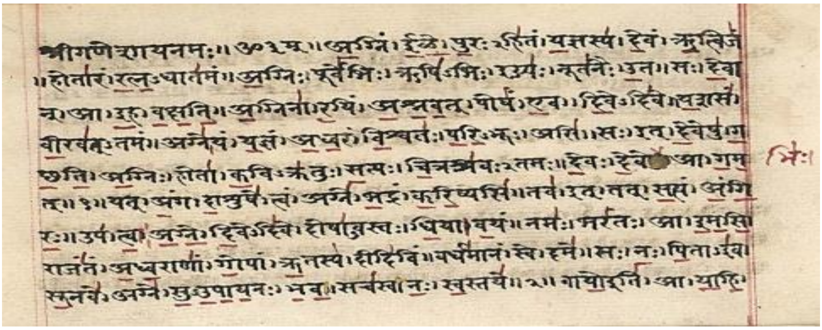

د دېوانګري لیک بېلګه

۱۷- پښتو او فارسي لیکونه:

لکه څنګه چې د دې لیکنې په پیل کې مو وویل، ژبې ډېرې دي، خو لیکونه کم، نو ځکه خو څو ژبې په یوه واحد لیک کې راټولې شوي او په هغو کې یې د خپل غږیز سیستم له اړتیاوو سره سم بدلون راوستی دی، پښتو او فارسي ژبې تر اسلام دمخه د تاریخ په اوږدو کې په بېلابېلو لیکونو لیکل کېدلې، خو تر اسلام وروسته یې د ګڼو نورو اریاني ژبو په شان عربي لیک راخپل کړ. البته په عربي ژبه کې چې کوم غږونه نه شته، نو طبعاً ګرافیم هم ورته نه شته، پښتو او فارسي ژبو د عربي ژبې د لیک له قاعدې سره سم د خپلو ځانګړو غږونو لپاره مشخص توري یا ګرافیمونه وضع کړل. د عربي ژبې له الفبا څخه د فارسي ژبې (څلور توري) او د پښتو ورڅخه نږدې (اتلس ګرافیمه) زیات دي. د لیک د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډولونو له مخې هم اکثره هغه ډولونه چې په عربي کې کارول کېږي، تقريباً په پښتو او فارسي دواړو کې هم کارول کېږي.

ځينې ژبپوهان په دې نظر دي چې پښتو او فارسي د عربي ژبې د ليک تر راخپلولو د مخه نور ليکونه کارول، په دې ترځ کې ((د مېخي، خروشتي، يوناني ارامي، براهمي، دېوانګري سانسکريت، سخدي، پهلوي))[٨] او نورو ليکونو يادونه هم کېږي، خو د پښتو او فارسي ژبو کوم ژوندي اثار چې راپاتې، هغه اکثره په همدې عربي ليکدود او اسلامي دورې پورې اړه لري.

د يادو ليکونو تر څنګ ځينې نور ليکونه هم شته لکه (خروشتي، يوناني، سامي، کوشاني، ګوتيک، تدمري، ساکي او نور...) خو کوم ليکونه چې موږ يې په لنډيز سره يادونه وکړه، همغه وو چې تر ټولو زيات کارول شوي او يا هم کارول کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

(۱) دستارنامه، خوشال خان خټک، پښتو ټولنه، ۱۳۴۵ل کال، (۱۸-۱۹)مخونه

(۲)د لیک او ژبې پیدا ښت، زاهدي احمدزی، ۱۳۷۷ل کال بېلا بېل مخونه

(۳) لیکلارښود، پوهاند دوکتور مجاور احمدزیار، ۱۳۸۲ل کال، ۱۴ مخ

(۴) پښتو غږ پوهنه او ویېپوهنه، پوهنوال محمد صابر خویشکي، د کلتوري ودې ټولنه، ۱۳۸۸ل کال، ۱ مخ

(۵) لیکدود پوهنه، پوهندوی دوکتوره زرغونه زېور رښتین، د دوکتورا کورس لکچرنوټ، بېلابېل مخونه.

(۶) د کوشاني دورې د ژبو څېړنه، محمد نبي صلاحي، علوم اکاډمي، ۱۳۸۲ل کال، ۱۸ مخ

(۷) دانشنامه(دایرة المعارف) ازاد، تهران، بېلابېل مخونه

(۸) تاریخ خط و نوشته های کهن افغانستان، پوهاند عبدالحی حبیبي، انجمن تاریخ و ادب افغانستان، اکادیمي، ۱۳۵۰ل کال، بېلا بېل مخونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ادم او درخانۍ داستان

لنډه شننه او تلنه

په پښتو داستاني اثارو کې ادم خان او درخانۍ خورا نامتو داستاني اثر دی، ددې داستان اساس د مینې پر یوې کیسې ایښودل شوی، چې مرکزي کرکټرونه یې (ادم خان او درخانۍ) دي، داستان په خوشالۍ پیل او په تراژیدۍ پای ته رسېږي، دا کیسه د خوشال خټک ادیب او شاعر زوی (صدر خان خټک) د نظم په یوه قالب کې پیېلې ده. زه غواړم دلته لومړی ددې داستان لنډیز بیان کړم، تر لنډیز وروسته غواړم ددې داستان پر شکل او بیا پر کلتوري، ټولنیزو او ځینو نورو خواو لنډې خبرې وکړم.

د (ادم خان او درخانۍ) د منظوم داستان (ناظم صدر خان خټک) دی، طبیعي خبره ده، هر څوک چې غواړي یوه کیسه نظم کړي او د هغې پر واقعیت پوه شي، مجبور دی د کیسې راوي او یا راویان پیدا او د اثر د نظمولو دلایل بیان کړي، صدر خان خټک هم دا کار کړی دی. مخکې تر دې چې صدر خان خټک د کتاب اصلي کیسې ته راشي، د ادم خان او درخانۍ د داستان د لیکلو او نظمولو عوامل او دلایل بیانوي، هغه وایي چې زه یوه ورځ خپل پلار (خوشال خان خټک) سره ناست وم، خوږې خبرې مو کولې او د پښتو د ټېرو حکایتونو د لیکلو کیسه مې ورته وکړه، پلار مې ډېر خوشاله شو ،راته یې وویل چې که ماته ژوند مجال راکړ، نو زه به دا کار وکړم، خو که ژوند او کارونو فرصت رانه کړ، نو ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

باید دا کار بشپړ کړي، دا سې لیک د یو یادګار په توګه پاتې کېږي، هر څه له منځه ځي، نظم او لیک پاتې کېږي، نو ځکه ما د پلار تر مرګ وروسته ددې داستان لیکلو ته تکل وکړ.

زما پلار ځای یې جنت شه | په اولاد یې برکت شه
یوه ورځ په اشتغال و | د اشعار په قیل و قال و
هغه دم له عاشقانو | له ربښتینو صادقانو
مذکور پیش شه ناګهانه | ما عرض وکړ له زبانه
ډېر اشعار له هره بابه | کتابت شه بې حسابه
د عشاقو افغانانو | د ماضیو عاشقانو
کتاب بویه چې نګار شي | وروستو پاتې یو یادګار شي
ده وې ښه دې ووې زویه | یو کتاب په دا باب بویه
که د عمر څه وفا وي | له کار بار فرصت زما وي
له ادم له درخانې | بویه ښې سخن دانې
چې منظوم یوه نسخه شي | یادګار پاتو په ستنه شي
او که پاتې شي له مانه | زه روان شم له جهانه
ته منظومه کړه بالجزم | دا قیصه په ښکلي نظم
په جهان کې دا ګفتار دی | ای فرزنده چې یادګار دی
چې پدر مې سفر وکړو | له دنیا یې ګذر وکړو
په دا فکر پیوسته وم | که ولاړ که نشسته وم

(c) ketabton.com: The Digital Library

پس د پـلار له مـرګـه لاله | چې مرور شول هژده کاله
ما اغـازه دا نامـــه کـــړه | خرامانـه مـې خامـه کـړه
اوس ياري صدر خوشـالـه | غـواړه تـه لـه ذوالجلالـه
چـې لـــه سـره تر انجامه | په ښه رنګ يې کا تمامـه

صدر خان خټک د کيسې د حقيقي بيان لپاره ډېره څېړنه کړې، دی تر هر څه د مخه د کيسې راوي معلوموي، چې (تاتی) نومېده. ددې کيسې څو روايتـه دي، صـدر خـان وايـي چـې مالـه (تـاتي) څخـه وپوښـتل: کـوم يـو روايت سم دی؟ هغـه وايي کـوم چې زه درتـه وايـم، همغـه سم دی، (تـاتی) وايي چې دا ټولـه کيسـه يې کټ مټ او پـه سم ډول لـه (ميرو) قـوال څخـه اورېدلې ده. صدر خان خټک وايي چې تر ډېر دقت وروسته يې دا کيسـه د (تاتي) له خولې رانقل کړې ده.

تاتي نام يو يـوسـفـزی و | حاجي خېل و ښه زلمی و
د ميـــرو قـــوال لـه پـوره | ماتــه شــوې وه مــذبوره

صدر خان خټک د کتاب په پيل کې د سوات سيمه ، پـه هغـې کـې مېشـت قومونه او بېلا بېل خېلونه په تېره بيا يوسفزي معرفي کوي.

د (بـاز درې) يادونـه کـوي چـې پـه سـوات کـې يـو ښايسـته سـيمه ده او (درخانۍ) په همدې سيمه کې زيږېدلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بـــاز دري ځـکـه نـو مېـږي | چــې تــرې بــازې پيــدا کېـږي
بلکې حورې په کې جـونـه | بـــــــاز درې دي جنتونـــــــه
به کـښـيـنـې بـاز دره کـې | درخـــــانې وه ســــتاره کــــې
د ستـاري مـېـرمـن پـيدا وه | پــه ښايســت کــې بــې همتــا وه
پلار يې خان په نوم موسوم و | پــه پــردې پــه خپــل معلــوم و
دُرخو د روه پلار يې خان و | لـــه ترکيـــب نـــام يـــې عيـــان و

ددې تـر څنګ چې دا سيمه معرفـي کـوي، تر ډېره حده د درخـو د ښـکلا ستاينه کوي

چا وې دا لکه قمر ده | چا وې دا په حسن نمر ده

په دې اثر کې د درخانې د ښايست دومره توصيف کېږي چې لـه مشـرقه تـر مغربه او له شماله تر جنوبه يې په ښايست کې سارى نه ليدل کېږي. څرنګه چې پلار يې د خپلې سيمې خان و، نو د درخانې تربيت ته يې ملا وتړله.

پلار ددې و تربيت تـه | فضـــــيلت و علميـــــت تـــــه
يو ملا يې داو طلب کـړ | په خپل کور يې جوړ مکتب کړ
په اندک مدت ملا شوه | پــه معقــول منقــول دانــا شــوه

کله چې درخـانې مکتب لـولي، نـو خپلـه تـرې مـلا او عـالمـه جوړېږي، بيـا نـورو نجونـو تـه درس ورکـوي، پـه همـدې (بـاز دره) کـې يـوه بلـه ښايستـه پېغله (بسې) پيدا کېږي، بسې هم خورا ښايسته ده او درخانې سره يو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځای ګرځي او د هغې خور لنډه جوړېږي. بسې او درخو يو بل سره ژمنه کوي، چې که د هر چا واده د مخه وي، نو بله به په کې ګډون کوي او تر هغه پورې به يې د وربل غوټه نه خلاصېږي چې يو يې د بلې په واده کې ګډون نه وي کړی.

څرنګه چې بسې او درخانۍ يو بل سره ژمنه کړې وه چې د يوې بلې په واده کې به حتمي ګډون کوي، نو د بسې واده تر درخانۍ د مخه تيار شو.

د بسې واده تياره شه　　　جوړې خرڅ جوړې هر کارشه

په واده کې پير صالح هم ګډون کړی و.

پير صالح بابوزی پير و　　　د عشاقو دستګير و
دی يې هم راو بالنه　　　په واده کې حاضرشنه

وايي چې دا داسې يو واده و چې تر اوسه نه په غره او نه په سمه او نه د پښتنو په نورو سيمو کې تېر شوی و.

کله چې يې (بسې) پر تخت کېنوله، نو هغې وويل: تر هغه چې درخانۍ رانه شي زما غاړې او وربل ته څوک ګنډه نه شي اچولی، دا زما له هغې سره ژمنه ده.دا مهال د بسې مور د درخانۍ پلار ته ورځي، هغه ته عذر کوي چې درخانۍ ته اجازه ورکړي، پلار يې وايي: د سر په سترګو، خو دا کار د درخانۍ دی، د هغې زړه دی، خو زما له خوا ممانعت نه شته، درخو ته چې ځي هغه ورته وايي: ما او بسې چې کله سندرې ويلې، هغه د ماشومتوب وخت و، اوس هغه وخت نه دی چې زه لاړه شم، اوس زما ورور، هغه ستر دی، هغه اجازه نه راکوي دا عيب ګڼي، ما معاف کړه، خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بسې مور ډېرې زارۍ وکړې، سوګندونه يې ورکړل، نو درخانۍ له ناچارۍ ورسره لاړه، خو دوه شرطه يې پرې کېښودل، يو دا چې سيالې او هميالې تر ما د مخه روانې کړه او بل دا چې د واده پر ځای له نورو ښځو او نرو مستوره شم.

درخانۍ ځان سينګار کړ. ناظم دلته د درخانۍ د سينګار څرنګوالی تشريح کوي.

شب برات يې چراغان کړ   منور يې درست جهان کړ

درخانۍ په ښځو او نرو کې مستوره وه، پير صالح ته خلکو شکايت وکړ چې که درخانۍ په نرو کې مستوره ده، نو سمه خبره ده، دود دی ، دا چې په ښځو کې مستوره ده دا نو بدعت دی.

له مردانو که حجاب کا   دا له ښځو په کوم باب کا
دا نه دود نه روايت دی   بلکې دا ستر بدعت دی

پير صالح ته يې وويل: ته درخانۍ ته ووايه چې دا بدعت لرې کړي او که ته دا کار نه شې کولی، نو موږ مجبور يو بل پير ته لاړ شو ، د بل پير مريدان شو.

کله چې شپه پخه شوه، پير نفل پيل کړل، تر نفلو وروسته پير ته يوازې (ادم خان) په ذهن کې راغی چې که هغه ساز او د درد سندرې وو ايي، نو د درخو زړه به نرم شي، کله چې يې د عشق ځپه په ننګ راشي، نو مخ به

(c) ketabton.com: The Digital Library

راڅرګند کا، سهار وختي يې ادم خان ته ځواب ورولېږه، ادم خان د حسن‌خان زوی په قوم پټه خېل و، ښايسته ځوان و، رباب يې غږاوه.

په مخ ګل نازک بدن و　　　　شکر لب شکر سخن و
چې په ده سخنراني کړه　　　　ګويا نی به جوهري کړه

ادم خان د شعر او موسيقۍ په هنر ډېر پوه و.

ادم خان د پير صالح پيغام له خپلو ملګرو (ميروګي) او نورو سره شريک کړ؛ ميروګی درخانۍ ته دا مسره وويله.

درخانۍ د حورو حورې　　　　ښاپېرۍ د تا مزدورې
په هر چا چې ستا نظر شه　　　　د هغه ګوزار پر سر شه
هغه څوک دی ادم خان دی　　　　چې د تا د وصال ځوان دی

ادم خان د پير صالح لاسونه ښکلوي، خلک ټول پاڅېږي، د ادم خان په ستاينه چغې پورته کوي، درخو پوښتنه کوي چې څه خبره ده؟ کله چې يې دا ننداره وکتله نو متحيره شوه.

درخو د ادم خان ښايست ته حيرانه شوه، دې وخت کې ربابونه وغږول شول.

يو شعر په کې دا وويل شو.

درخانۍ د باغ بلبلې　　　　چې رخسار د ګل نشان دی
مخ ښکاره کړه نن راغلي　　　　ستا ديدن ته شنه طوطيان دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې وخت کې ادم خان درخو ته دا قطعه وویله:

درخانۍ د ټول مېرمنې | نورانـي يـې لکـه شـمع
پـه مجلس تـوره تيـاره ده | تـه رڼـا کـړه مجـلس جمـع
د ديدن بې رحمي مه کړه | مـوږ راغلـي پـه دا طمـع
هغه مـخ راتـه ښکاره کړه | چـې تـر نمـر دی رخشـان لمـع

کله چې درخو د ادم خان دا نارې واورېدې، نو زړه يې نرم شو.

دا نغمه ده کـه جنـون دی | دا سرود دی که افسون دی
دانـايـي يـې لـه مـا يـوړه | پـارسـايي يې له ما يوړه

دې وخت کې يې يوه توره وينځه ادم خان ته ولېږله، چې پوښتنه تري وکړي چې دا مغل دی که افغان؟
ادم خان يو غلام درلود (بلو) نومېده، د تره زوی يې (شمس خان) نومېده چې د ادم خان ډېر ملګری و.
دې وخت کې د خلکو له منځه شمس خان په درخانۍ غږ کوي:

درخـانـۍ د ټـولـو مـيرې | چېرې نه وي وار خطا کړې
پلو ټينګ نيسه په مخ کې | او که نه ځان به رسوا کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شمس خان په دې ناري پسې بلوڅي خپله ناره پوره کړه:

درخانۍ زمـوږ مېـرمـنې ادم خان د سورو مير دی
شمس خان لکه قارګه دی ادم خان ښکلی قجير دی

په همدې ډول د شمس خان او بلو تر منځ څو قطعې يا نارې تبادله شوې.

د بلوڅي او شمس خان تر منځ پـه مناظره کې ادم خـان مداخلـه وکـړه، ويـل يې اصلي موضوع ته راشئ له بې اتفاقۍ څخه لاس واخلئ:

يو ځـپلـه اتـفـاق کړئ له ميان لرې دا نفاق کړئ
چې په اصل افغانان يو خود معلوم د نفاق کان يو

دې پسـې ادم خـان، درخـانۍ تـه څـو نـارې وويلې او د پړونـي د لـرې کولـو هيله يې وکړه.

درخانۍ تر ډېرو نارو او غږونو وروسته پړونی لـه مخـه لـرې کـړ، کلـه چـې خلکو د درخانۍ ښايست وليـد، نـو هـک حيـران شـول، ټولـو پـه عمـر کـې داسې ښايست نه و ليدلی، ټول پـه ځمکـه پرېوتـل، يـوازې ادم خـان حيـران ولاړ و، درخانۍ د کور پر لور روانه او ادم خان هم ورپسې روان شو:

ادم خان وويل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ټولي په مخکې درومي — درخـــانـــۍ وه لــکه بطه
نورې جونې په کې ستوري — ته سپوږمۍ يې غبار خطه

ادم خان له (ميرو) هيله وکړه يوازې (ميرو) دې ورسره پاتې وي، چې د درخو پل تعقيب کړي، د شپې يې د درخو کور ته ځان ورسوه، درخو او ادم خان په تياره کې يو بل سره ډېرې نارې تبادله کړې چې د مينې له راز او نيازه ډکې وې.

کله چې سهار وځي، ادم له درخانۍ رخصت اخلي، نو تر هغې وروسته پر درخانۍ زياته پرېشاني راځي او دواړه په خپل کلام کې خپل درد بيانوي.

کله چې د ادم او درخو په مينې د هغې پلار او ورونه خبر شول، نو پر هغې يې سخت بنديزونه ولګول او ښار يې پرې سخت کړ، يوازې د مور او يوې کنيزې ورتګ ورته ازاد و او بس.

درخانۍ د ادم خان په غم ډېره وکړېده:

ګاه به دا په اور لنبه شوه — ګاه به دا په خيال زنده شوه
نه يې مرګ نه يې صحت و — زړه خسته خوار يې صورت و

مور يې ورته زاري کوي چې لورې څه درباندې وشول، د مور او لور مناظره خورا دردوونکې او د پښتني کلتور انځورونکې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

درخانۍ مور ته وايي چې له ادم خان سره زما مينه د رښتينې محبت زېږنده ده، نه د شهوت.

زما عشق نه د شهوت دی　　　دا رښتینی محبت دی
لکه مینه د پتنګ ده　　　په چراغ د هغه رنګ ده
لکه مینه د بلبلو　　　په جمال وینې د ګلو

کله يې چې مور د درخو حقيقي مينه درک کړه، نو د لور د مرستې په فکر کې شوه.

ادم خان يې د شپې له خوا دعوت کړ چې درخو ورسره لاړه شي، ادم خان راځي او درخو پر اس سوروي او دواړه له کوره وځي، د ادم او درخانۍ سوال قبلېږي.

يو وخت درخانۍ له ادم خان څخه د علم په باب غوښتنه کوي او ادم خان ورته ځواب ورکوي:

چې طلب د علم نه کا　　　په خپل ځان به پسات وکه
چې خاوند به سوال له ده کا　　　هغه ځای به ځواب څه کا

بيا د درخانۍ او ادم خان تر منځ مناظره کېږي، درخانۍ له ادم خان څخه پوښتي چې پر حېوان باندې د انسان فضيلت په څه کې دی؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادم خان ورته وايي: فضيلت يې په زرګونه دی، يو فضيلت يې دا دی چې انسان ناطق دی، انسان اصلي دی، حيوان فرعي دی، اصل او فرع تو پير لري.

درخو وويل: حيوان خو هم خپله ژبه لري.

ادم خان وويل: د حيوان ژبه د حال او د انسان ژبه د قال ده.

د دوی مناظره همدا سې دوام پيدا کوي.

ادم خان د درخانۍ د حفاظت او عزت په خاطر د (ميربامي) په نامه يو شخص سره خبرې کوي، چې لښکرې تياري کړي او دده کور ته د درخو په رسولو کې مرسته وکړي، (ميربامي) ډېره درغلي وکړه، د رشوت په مقابل کې يې درخو بل چا کره کېنوله او دې کار درخو لکه د پاڼې په شان ژيړه کړه او ويې رژوله.

ادم خان د يوې بوډۍ له خوا خبر شو چې (مير بامي) دا سې جفا کړې، نو د ادم خان پر زړه د غم لښکرې خورې شوې او (مير بامي) ته يې ډېرې ښېراوې وکړې. ادم خان له ډېره غمه د نس خوږۍ پر رنځ اخته شو او ثلو ښنت ورځې د نس خوږۍ رنځ وکړاوه. د ادم خان د رنځ خبر درخانۍ ته ورسېد او هغې باندې هم د غم غرونه پربوتل، د پسرلي موسم و، درخو ادم ته د ګلو ګېډۍ ولېږله، خپل سوز او فرياد يې ورسره ملګری کړ او و يې ويل چې ستا له غمه مړه کېږمه. ادم خان ته چې د درخو د ګلو ګېډۍ ورسېده، هغه يې بوی کړه، د درخو د زلفو شمال پرې ولګېد، لږ يې نفس کې ساه وغوړېده، لږ ارام شو، بيا يې ريبار ته وويل چې درخو ته مې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلام کوه، زما او ستا یو ځل دیدن و، نور دا ټول غمونه، خو څو چې ژوندون وي، زه به ځان نیست خو یار به هست کړم، کله چې درخو ته د ادم پیغام راورسېد، نو درخو نوره هم پرېشانه شوه، خو ادم ته به یې هره ورځ د ګلو دسته ورلېږله، ادم به د ګلو په ګیډۍ ارام کاوه، څلوېښت ورځې به یې هره ورځ یوه دسته ورلېږله او ادم خان کې به د همدې دستې په زور ساه چلېدله، خو پر څلوېښتمه ورځ د ګلو دسته ورنغله ،نو ادم خان وارخطا شوه، په (میروګي) یې غږ کړ:

ادم غږ کړ میرو یاره رانږدې شه غمګساره

میروګي وې زما خانه زه نږدې یم زما جانه

راته وایه زه غلام یم منتظر ستا د کلام یم

ادم ووې ای جلیسه ای همدمه ای انیسه

صبا درومه شتاب ترشه تر درخو په خپله ورشه

پرې اول زما دعا کړه بیا پرې دا پیغام ادا کړه

چې مونږ لاړو که رښتیا کړې ته به هم ورانه دنیا کړې

له دنیا شه مسافره زرو ماته شه حاضره

هغه ځای چې تل وصال دی زر را درومه څه مهال دی

که دې مینه په رښتیا وي دا پیغام به مرګ د تا وي

مخ به ماته زر حضور کړې تور لحد به په ما نور کړې

دا یې ووې نور یې ساه په اسمان لاړه له آه

په دنیا چې تېر ادم شه په همه جهان ماتم شه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې (میرو) د (ادم خان) جنازه خاورو ته وسپارله، نو د درخو پر لوري روان شو، هغه ځای ته ورغی چې درخانۍ به ګلونه پرېکول او ادم خان ته به یې رالېږل، هلته پټ کېناست، په دې ورځ ګلونو د غمونو بوی کاوه، ټول غم او ماتم و.

کله چې درخو باغ ته راغله، نو د ګلو پر ماتم او حال پوه شوه.

چې درخو په باغ درون شوه
پوه د ګلو په مضمون شوه

چې نن بوی د ګلو نور دی
په هر ګل کې پیدا اور دی

د باغ طور دیګر ګون دی
هر ګل وینم چې زبون دی

درخو لا ګلو ته لاس نه و وروړی، چې (میروګي) پرې د غم زېری وکړ، میروګي وویل:

پرې ویلی یار سلام دی
بیا یې کړی دا پیغام دی

مونږه لاړو که رښتیا کړې
ته به هم ورانه دنیا کړې

په صباح بېګاه به راشې
د کور شمع به زما شې

له بېلتونه به رها شو
همېشه به خوا په خوا شو

چې میرو پوره پیغام کړ
درخانۍ سمع تمام کړ

دې پرې غبرګ کړ میرو وروره
اوس زما ننداره ګوره

چې په یار پسې ځوک تله کا
دا رنګ درومي تعطیل نه کا

دا یې وویل په غاړه
آه یې وکړ ساه یې لاړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

درخو له ادم سره خپله ژمنه ترسره کړه او په دې ډول يې له ژوند سره خدای پاماني وکړه.

د ادم خان د مرګ په باب بېلا بېل روايتونه دي، ځينې وايي ادم خان په زړه نتلی، په صورت ټکلی د يوسفزو له سيمې راووت، دا کوړې په مصري بانډه کې وفات شو، کله چې درخانۍ د ادم خان له مرګه خبره شوه، نو هغې هم ساه ورکړه او د ادم خان په خوا کې خاورو ته وسپارل شوه او تر نن ورځې پورې دوه قبرونه په يو ځای يادېږي، درخانۍ په خپل وصيت او د هغې د کورنۍ په اجازه د ادم خان تر خوا خښه شوه. دا و د ادم خان او درخانۍ د تراژيک داستان لنډيز.

اوس راځو ددې داستان شکلي، ټولنيزو او کلتوري خواوو ته !

د دغه داستان شکل:

د اوږدو رومانتيکو او رزمي داستانونو د نظمولو لپاره اکثره له مثنوي فورم څخه کار اخيستل کېږي. صدر خان خټک هم د ادم خان او درخانۍ کيسې د نظمولو لپاره له مثنوي فورم څخه کار اخيستی دی، مثنوي هغه فورم دی چې هر بيت يې په خپل منځ کې مشترکه قافيه لري، د مسرو د څپو شمېر يې سره مساوي وي. رديف په کې اختياري دی، کېدی شي يو بيت يې رديف ولري، بل يې ونه لري، خو قافيه په کې حتمي ده، د مثنوي بل خاصيت دا دی چې د ټولو بيتونو د مسرو شمېر يې سره مساوي وي، څرنګه چې د مطلع د قافيې تعقيب ددې فورم پر ټولو بيتونو حتمي نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی، نو ځکه خو د زیاتو بیتونو او اوږدې کیسې د ټولو جزیاتو د بیان او ځایونې ظرفیت لري.

د ادم خان او درخانۍ د داستان فورم همدا د مثنوي فورم دی.

د بیتونو د مسرو د څپو شمېر یې اته (٨) اته (٨) څپې دی او تر پایه پورې همدا قانون پر ټولو بیتونو تطبیقېږي.

دلته به یې څو بیتونو ته نغوته وکړو:

نتیجه چې د خرد ده — ښه خبره د سند ده
که غزل که مثنوي ده — په خبره معنوي ده

لومړی بیت یې اته څپې، دویم بیت هم اته څپې دی، د څپو وېش یې په دې ډول دی.

نه-تي-جه-چې-د-خ-رد-ده

ښه-خ-ب-ره-د-س-ند-ده

د دویم بیت وېش یې په دې ډول دی:

ک- غ- زل- که- مث-ن- وي- ده

په- خ- ب- ره- مع- ن- وي- ده

نور بیتونه یې هم تر پایه همدې ډول دي:

یعنې مرګ چې د ادم شه — د جهان عمر په غم شه

(c) ketabton.com: The Digital Library

یعـ-نې- مرګ- چې- د- ا- دم- شه

د- ج- هان- ع-مر- په- غم- شه

۱- ۲- ۳- ۴-۵- ۶ - ۷- ۸

پرده ورانه درباب شوه　　　　نغمه پاتې له ځواب شوه

پر-ده- ورا-نه- د-ر-باب- شوه

نغ-مه- پا-تې- له- ځ-واب- شوه

۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸

بله عجیبه خبره داده؛ کوم فورمونه چې د قطعو د فـورم پـه بڼـه د ادم خـان او درخانۍ په داستان کې راغلي، هغه هم د څپیز جوړښت له مخې له مثنـوي سره یو شان دي، یانې دا چې هره مسره یې اته څپې ده.

خانه زېرې مې درباندې　　　　نمایان د نمر شغلې دي

نمر به وځـي لـه جهانـه　　　　چې یې پاتې درې پرې دي

خا-نه- زې-رې- مې- در-بان-دې

ن-ما-یان- د- نمر- شغ-لې- دي

نمر-به-و-ځي-له-جه-ها-نه

چې-یې-پا-تې-درې-پر-دي-دي

۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (ادم خان درخانۍ) په داستان کې راغلې قطعې که څه هم اکثره یې د قطعو بڼه لري، یانې دا چې د هرې قطعې دویمه او څلورمه مسره یې په خپل منځ کې مشترکه قافیه لري، خو لومړۍ او دویمه مسره یې له قافیې څخه ازادې دي او تر دوو بیتونو وروسته بیا د مثنوي یو بیت ورلوېږي.

که څه هم دا قانون پر اکثرو قطعو تطبیقېږي، خو بیا هم په دې داستان کې ځینې داسې جوړښتونه یا فورمونه شته چې د قطعو په نامه راغلي، خو د قطعو معمول تعریف پرې نه تطبقېږي، د بیتونو شمېر یې تر دوو اوړي که څه هم د هر بیت د دویمې مسرې قافیه د لومړي بیت د دویمې مسرې قافیه تعقیبوي لکه دا لاندې قطعه چې د ادم خان له خوا درخو ته ویل شوې او د بیتونو شمېر یې د قطعې تر معمول تعریفه اوړي.

د تـــولي پـــه مخکـــې درومـــي
درخـــانۍ وه لکـــه بطـــه
نـــورې جونـــه لکـــه ستـــوري
تـــه سپوږمۍ یـــې غبـــار خطـــه
د بـلـــو د پـــــاره وکـــــړه
پیـــر تـــه پیـــر حجـــاب سقطه
چـــې دې ووینـــي پـــه عـــین
د تـــا عینـــې لـــه نقطـــه

تر دې وروسته د مثنوي یو بیت ورولېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د درخو يوه دوه همسالې ورسره وې ګل مشالې

که څه هم په دې داستان کې راغلي قطعې ټولې د بيتونو د شمېر له مخې يو شان نه دي، خو د مسرو د څپو د شمېر له مخې ټولې يو شان دي.

ژبنۍ اغېزې: د پښتو په کلاسيک ادب، روښاني پړاو او تر هغه وروسته د بېلا بېلو شاعرانو په کلام کې د فارسي او عربي ژبې تاثيرات ځرګند وو، په تېره بيا د منظوم کلام په قافيه يي برخو کې. د ادم خان او درخانۍ په مثنوي کې هم د فارسي ژبې اغېزې خورا جوتې دي، هم په قافيه يي برخو او هم د مسرو په بېلا بېلو برخو کې. لکه (ګفتار، ديدار، بخشنده، جان ستان، نان ستان، شيران، ابر، بهار، ګوهريز، اتش بار، اتش انګېز، اوباش، ويراني، جويان، استوار، سخندان، سخن ران، پيش، زبان، نګار، اب، ګذر، نشسته، مرده دل، صدګان، درمانده، دستګير، رويدار، بيرون، يکسو، يکرو، مانند، پري پيکر، ديګر) او داسې نورې په سلګونو فارسي کلمې چې هم د قافيې په توګه راغلي او هم د نظم د متن په نورو برخو کې.

د فارسي تر څنګ په سلګونو عربي کلمو څخه هم په دې منظوم متن کې کار اخيستل شوی، چې يا د قافيې په توګه کارول شوي او يا هم په متن کې راغلي دي.

(برکت، عظيم الشان، نافع الناس، عبارت، خط، الماس، رقم، کرم، شجاعت، ماضي حايضي، حکمت، صفت، عدل، حروف، موزون،

(c) ketabton.com: The Digital Library

معلوم، مضمون، تناسب، تمثیل، توصیع، بدیع، کامل، قایل، وفاق، اغراق، عشاق، نتیجه، قیامت، فکر، ترکیب، عیان، رضیع، ربیع، لطافت، نزاکت، جمال) او په سلګونو نورې عربي کلمې چې یا په قافیه کې کارول شوي او یا هم د نظم د متن په نورو برخو کې.

کلتوري او ټولنیزې ځانګړنې:

د ادم خان او درخانۍ د داستان ټول چاپیریال رښتینی پښتني چاپیریال دی، مرکزي کرکټرونه (ادم خان او درخانۍ) فرعي کرکټرونه، (بسوګۍ، میروګۍ، بلو، شمس خان، میربامي،) ټول هغه شخصیتونه دي چې په دې داستان کې بېلا بېل کارونه تر سره کوي. دا داسې کارونه دي چې زموږ په ټولنه کې یې همدا ډول شخصیتونه ترسره کوي، د فرعي شخصیتونو لپاره د تصغیري نومونو کارونه لکه د (میرولي) لپاره، (میرو او میروګۍ)، د بسۍ لپاره (بسوګۍ) کارول زموږ په ټولنه کې معمول دي او دا ډول کرکټرونه د دویمو او درېیمو شخصیتونو په توګه دود دي.

د داستان اصلي شخصیتونه لکه (ادم خان او درخانۍ) پر ټولنه باندې د خور او حاکم کلتوري چاپیریال له دایرې څخه نه شي وتلای، همدا ټینګ کلتوري ضوابط او روابط وو چې داستان یې تراژیک حالت ته ورساوه.

د داستان اتلان د ټولنې له کلتوري دایرې څخه ځان نه باسي او نه ټولنیزو او کلتوري ارزښتونو سره مخالفت کوي. درخو او ادم خان اصلاً د پښتني ټولنې د لوړو اخلاقي اصولو او پرنیسونو ممثلین دي. د (ادم خان او

(c) ketabton.com: The Digital Library

درخو) تر منځ مناظره د لوړو علمي او اخلاقي ژورتیاوو تمثیل کوي، کله کله د داستان ځینې برخې افسانه یي بڼه خپلوي، خو د داستان اکثره برخې داسې نه دي چې د ټولنې له عیني واقعیتونو څخه لرې وي.

پر پښتني ټولنه واکمن عیني واقعیتونه په دې داستان کې په ترتیب سره راغلي، ځنې جغرافیایي نومونه چې تر دې دمه لا هم ژوندي دي او پښتني قبیلي په کې ژوند کوي، هم په همغه خپله بڼه تر دې دمه کارول کېږي.

د داستان د اتلانو تر منځ صداقت او رښتینولي د پښتني ټولنې د کلیوالي ژوند بله ځانګړنه ده، همدا صداقت دی چې د داستان اتلان یې نه یوازې په دې داستان کې د اخلاقو لوړو مدارجو ته رسولي، بلکې د دې اتلانو تر مرګ وروسته هم هغوی په پښتني افغاني ادب کې د افسانوي اتلانو په توګه تمثیل شوي دي. په پښتنو شاعرانو کې به داسې شاعر ډېر کم پیدا شي چې هغه دې شعر یا نظم لیکلی وي او په یو نه یو ډول دې ادم خان او درخانۍ د مثبتو کرکټرونو او یا هم اتلانو په توګه په خپل کلام کې نه وي کارولي.

ادم خان او درخانۍ نه یوازې پښتني کلتوري او ټولنیز ارزښتونه تمثیل کړي، بلکې دوی د دې سبب شوي چې د دوی په وجود کې پښتني کلتور او لوړ ټولنیز اخلاق، پرنسیپونه او معیارونه سینه په سینه له پوه پښت څخه بل ته ولېږدول شي، د ادم خان او درخانۍ د داستان د بېلابېلو خواوو د سپړنې او شننې په باب بېلا بېلې لیکنې لیکل کېدی شي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښاغلي (پروفيسور محمد نواز طاير) د ادم او درخانۍ د داستان په باب يوه اوږده هر اړخيزه، تحليلي او علمي ليکنه کړې او د صدرخان ختک له مثنوي سره يو ځای يې ثو ځله چاپ کړې ده، دريیم ځل پر (۱۹۸۱) م کال په پېښور کې د پښتو اکاډمي له خوا چاپ شوې ده. نورو ليکوالو هم د دې داستان د بېلا بېلو خواوو د تحليل او ارزونې په باب ليکنې کړي دي. زما هدف له دې ليکنې څخه دا و چې د ادم خان او درخانۍ د داستان يو لنډ جاج لوستونکو ته وړاندې کړم او يو ځل بيا د دې تراژيک داستان ايډيالو شخصيتونو ته په دې نېت د نوي نسل پام راواړوم چې د دې اتلانو له اخلاقي روحيې څخه مثبته ګټه پورته کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

داردي ژبې او هغو ته

پېښ خطرونه

مخکې تر دې چې د (داردي) ژبو څېړنې ته راشو، ښه به وي چې د (داردي) اصطلاح او مانا وڅېړو او بيا به د داردي ژبو د شومره والي، څرنګوالي او موقعيت څېړنې او په اوسني وخت کې هغو ته د ورپېښو خطرونو په باب رڼا واچوو.

د داردي اصطلاح:

((د (داردي) اصطلاح له (داراده) څخه اخيستل شوې چې په سانسکريت کې دغه اصطلاح ډېره لرغونتيا لري، هم په جغرافيايي اثارو او هم په حماسي نژادی قصايدو کې د هغه اولس يا ولسونو لپاره استعمال شوې چې هغه وخت د هند د نيمې قارې په شمال غرب سيمو کې اوسېدل. دغه اصطلاح لرغونو مورخانو او مولفينو هم استعمال کړې ده. (بطليموس) د (دارادايي)، (سترابون) د (دديردايي)، (پلينوس) د (داردا) او داسې نورو په همدغه شان ورته کلمو ذکر کړې ده.

د داردي ژبو موقيت:

داردي ژبې د (هندو اريايي) ژبو هغه ګروپ دی چې د افغانستان د شمال ختيځ په غرنيو سيمو او يو څه يې د پاکستان په شمال او د هند د شمال

(c) ketabton.com: The Digital Library

لویدیځ په څو سیمو کې موجودې دي. د دغو ژبو د ژوند ساحه د هندي او باختري ژبو تر منځ واقع ده. د داردي ژبو د پیدا ئینت او پراختیا په باب د اریایي ژبو محققین بېل بېل نظریات لري.

د (رابرت کلي شاو) په عقیده (داردي ژبې) د پامیري (چې د باختري ژبو په ګروپ کې شاملې دي، ژبو په شمول د شرقي اروپایي (هندي) او مرکزي او لویدیځ اریایي (باختري او ایراني) ژبو تر منځ موقعیت لري. دده په عقیده له یوه ګروپ سره هم د خپلوۍ رابطه نه لري، یانې نه په هندي ګروپ او نه هم په باختري او ایراني ګروپ کې شاملې دي. نومیالي ژبپوه (امیل بن ونیست) د ژبو د وېش په لړ کې داردي ژبې ((د هندو اریایي ژبو په لړ کې دهغو سلو ژبو په جمله کې حساب کړي چې خبرې پرې کېږي او موقعیت یې ورته شمال لویدیځ ګروپ ښودلی چې په نورستان او له نورستان څخه بهر نورې ژبې په کې راځي.)) (۱)

په دې باره کې بله نظریه د (ستین اکاناو) ده. دده په عقیده ((داردي خصوصاً نورستاني ګروپ له اریایي ژبو (باختري او ایراني) ګروپ سره خپلوي لري. خو دلته دی هم داسې وایي چې له دغه باختري او ایراني سره د داردي ژبو ښاخ یو نه دی، بلکې له هغو څخه په دومره لرغونو زمانو کې بېل شوی دی، لکه چې څومره پخوا د هندي ژبو ښاخ له اریایي (باختري او ایراني) څخه بېل شوی و.

(ګ، ګریوسون) لومړی د (شاو) او (اکاناو) تر منځ یوه متوسطه نظریه ښکاره کړه، په دې مانا چې دنوموړي په عقیده د داردي ژبو ښاخ له

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاميري ژبو سره ځنګ په ځنګ او په متوازي ډول د مرکزي (باختري) او (پيرسيک) ژبو له ونې جلا شوي او ځانګړې انکشاف يې کړې دی. خو دغه جلاتوب که څه هم ډېر لرغونی دی خو له اريايي ژبو څخه د هندي ژبو تر جلاتوبه وروسته دی، (ګرېرسون) بيا په خپلو وروستيو اثارو کې داسې نظريه ښکاره کړه چې داردي ژبې د ختيځ (هندي) او لوېديځ (باختري او ايراني) ژبو تر منځه يوه بله ځانګړې ځانګه ده.)) (۲)

د دغو ژبو په باب که څه هم د محققينو نظريات سره يو شان نه دي، خو په دغه باب سره ډېر نږدې دي چې چې وايي: داردي ژبې ديو لړ داسې ژبو مخصوص ګروپ دی چې مخصوص تاريخي فونتيک او مورفولوژيک ګډ خصوصيات لري.

اوس داسې ګڼل کېږي چې د داردي ژبو ګروپ د اريايي ژبو د يوه هغه ډيالکتيک پر اساس انکشاف کړی دی ويونکي يې لرغوني اريايان او په خپله همدغه معاصره سيمه کې مېشته وو.

له ځينو رواياتو سره سم د داردی ژبو سيمه پخوا د موجوده سيمې په تناسب ډېره پراخه وه، دغه سيمه پخوا د معاصر افغانستان په شمال ختيځو غرنيو برخو او د هند د نيمې وچې په ټول شمال کې شامله وه چې پاکستان، پنجاب، هند او حتی د تبت لويديځه برخه ورکې شامله وه، د دغو سيمو پر ژبو د داردي ژبو ځرګنده اغېزه د دغې موضوع د ثبوت يو ښه دليل دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د داردي ژبو وېش:

د ژبو د وېش مسله خورا حساسه مسئله ده، هم له تاريخي پلوه، هم د ژبني جوړښت له پلوه او هم دجغرافيايي موقعيت له پلوه. د داردي ژبو د وېش په باب هم دا ستونزه موجوده ده. ځيني ژبپوهان په معاصر وخت کې داردي ژبې پر درېو څانگو وېشي، دا وېش تر ډېره د جغرافيايي موقعيت له مخې شوی، چې دلته ورته اشاره کوو:

الف: لويديځې داردي (نورستاني) ژبې:

ب: مرکزي داردي ژبې.

ج: ختيځې داردي يا خاصې داردي ژبې.

الف- لوېديځې داردي ژبې:

د داردي ژبو دغه څانگه (لويديځې داردي) چې د (کافري ژبو) په نامه هم کله کله يادېږي د دوی د ژوند ځای د افغانستان د نورستان خاوره ده، په دغه گروپ کې شاملې مشهورې ژبې دا دي:

کاتي: (کتايي) ددغې ژبې د ژوند ساحه د کتايي دره د پېچ سيند ښي اړخ دی) د ټولو ډيالکتونو اصلي ټاټوبی او زانگو ده او د رامگيل او کولوم (د-الينگار معاونين) د سيندونو تر منځ سيمه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دغو سیمو ژبه د کاتي لویدیځ دیالیکت دی. ختیځ یې د باشګل په دره کې دی چې د باشګل سیند په پاسني جریان (چترال کې) د کونړ د سیند مرستیال دی، دغه ژبه هم د دغې درې (باشګلي) په نامه یادېږي.

وایګلي: د (ګریرسون) په اصطلاح (وایي) یا (وایي، آیي): د دغې ژبې د موجودیت سیمه اساساً د وایګل دره (د پېچ د سیند د کیڼ اړخ مرستیال سیند) دی. د پېچ د درې په نورو وړو سیمو کې هم د دغې ژبې او یا دهغې دخپلوانو دیالیکتونو څرک لیدل کېږي.

اشکوني: د دغې ژبې د موجودیت سیمه د الینګار او پېچ د سیندونو تر منځ ساحه ده. کاتي، وایګلي او اشکوني ژبې یو تر بله سره نږدې خپلوي لري.

پراسوني یا (پاروني) ژبه: د دغې ژبې د موجودیت ساحه د (پارون) دره ده د دې درې سیند د پېچ د سیند کیڼ مرستیال دی. دغه ژبه له پورته یادو شویو درې ژبو څخه له دې کبله ډېره لرې ښکاري چې په هغې کې د یوې نا هندو اریایي غالباً مغلوبې (سوبسترات) ژبې څرګند عناصر موجو دي.

دامیلي ژبې: دغه ژبه د نورستاني او داردي مرکزي ژبو تر منځه د وصل د کړۍ حیثیت لري او کېدی شي چې د ځینو زیاتو ځانګړتیاوو له مخې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرکزي داردي ګروپ کې شامله وګڼل شي. د هغې د موجودیت ساحه د (داميل) دره ده چې د چترال د سیند په ښي خوا کې پرته ده.

ب- داردي مرکزي ژبې:

په دغه ګروپ کې ډېرې او ښخي ښلې ښلې ژبې شاملې دي چې تقریباً له بېلو بېلو کورنیو څخه دي. هم په جغرافیایي لحاظ او هم د فونیتیکي او مورفولوژیکي ځانګړتیاوو پر بنسټ دغه ژبې پر دوو څانګو وېشل کېږي:

الف: شمالي څانګه

ب: جنوبي څانګه

شمالي څانګه له دوو ژبو یانې (کهووار) او (کلیشي) څخه عبارت ده چې تاریخي اوګمنټ (Augment) لري.

جنوبي څانګې بېخي بېل بېل ډولونه لري.

په هغې کې ګواري، شوماشتي، وټه پوري او د هغو خپلوان دیالیکتونه او ژبې (کلانګلي او ننګلامي) همدارنګه د پشه یي دیالیکتونه او تیرایي شامل دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځينې فونيتيکي ځانګړتياوې په ځانګړې توګه د ژبې يو اړخيز صامت (lateral consonant) اوازونو (د تيرايي په استثنا) موجوديت دغه ژبې سره نښلوي.

پشه يي: دا د يو لړ سره لرې وتلو د ياليکتونو (امکان لري د ژبو) يوه ځانګه ده چې په هغې کې د نورستان په جنوبي برخو ، اليشنګ، الينګار د سيندونو په لاندنيو برخو ، په دره نور، مزار درې په کيڼ اړخ، د کونړ سيند په ځينو نورو غاړو ، لکه د کاپيسا په اله ساى، درنامه، بولغين، ځينو نورو وړو وړو سيمو کې وربانديې خبرې کېږي.

شوماشتي ژبه: دغه ژبه د شوماشت د درې په پاسنۍ برخه د مزار درې په کيڼ اړخ د کونړ سيند د ښي مرستيال سيند پر غاړه خپره ده. (شوماشت د درې په لاندينۍ برخه کې پشه يي مروجه ده).

د ننګلامې ډياليکتونه: دغه دياليکتونه چې اوس مړه دي (او شوماشتي سره يې نسبي خپلوي لرله) په هغو د ننګلام او سېدونکو خبرې کولې او د پېچ او وايګل د سيندونو د يو ځاى کېدلو په سيمه کې ژوندي وو.

دا سې ښکاري چې له دغو دياليکتونو سره ګلانګلي دياليکتونو (ژبو) زيات خصوصيات لرل (ګلانګل) د پېچ د سيند په ښي اړخ کې چې له وايګل سره يو ځاى کېږي، پروت دى.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وټه پوري ژبه: په وټه پور او ګټر (ګټر ګل) کې یانې د کونړ پر سیند د پېچ د سیند ، د تویېدلو له ځای څخه لږ څه پاس دغه ژبه ژوندۍ ده.

ګواري ژبه: (ډېر محققین دغه ژبه د (ګوارباتي) په نامه یادوي خو خپله د ژبې د خلکو په اصطلاح (ګواري) ژبه ورته ویل کېږي. د (نرساتي) په نامه هم یادېږي، دغه ژبه د چترال په سیمه کې د باشګل د سیند په کښتنۍ برخه کې مروجه ده. شوماشتي، وټه پوري، ګواري ژبې او د ننګلامۍ او ګلانګلۍ د پالیکتونه یو تر بله سره ډېر شریک خصوصیات لري او په مرکزي داردي ژبو کې یوه ځانګړې څانګه ده. د دغې څانګې یو شمېر دیالیکتونه د (دیګانو) په نامه یادېږي.

تیرایي ژبه: دغه ژبه د جلال اباد په جنوت ختیځ د (کوټ) په دره کې د پښتو ژبو وګړو تر منځه ژوندۍ وه، خو اوس مړه او یوازې منفرد لغات یې د خلکو په یاد دي. د تیرایي ژبې ویونکو د کونړ د درو د نورو داردیانو د اکثریت په شان په دوو ژبو خبرې کولې چې دویمه ژبه یې پښتو وه.

کلشي ژبه: دغه ژبه د چترال او باشګل د سیندونو د یو ځای کېدلو په سیمه کې د چترال په جنوب لویدیځ (زبوبوریت) (ګلشګوم) او (بېرار) کې ژوندۍ ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوواري ژبه: دغه ژبه چې د (چتراری) (چترالی) همدارنګه (ارنیه) په نومونو یادېږي، د چترال د درې په پاسینۍ برخه کې ژوندۍ ده. د دغې ژبې یو لړ شمېر ویونکي د تاجکستان په بدخشان کې هم موجود دي.

ج-ختیځې داردي (یا خاصي داردي) ژبې:

دغه ژبې په خپل وار پر درېو څانګو وېشل کېږي:

لومړۍ څانګه- دغه څانګه له هغو داردي ژبو څخه عبارت ده چې د پنجکوړې، سوات او اباسین د سیندونو په غرنیو برخو کې چې په (کوهستان) سره شهرت لري، ژوندۍ ده، ددغې څانګې اساسي ژبې دا دي:

بشکاریک: دغه ژبه د یوه دیالیکت له مخې (دیرۍ) هم نومېږي، دغه ژبه د (دیر) په (کوهستان) د (پنجګوړې د سیند په پاسنۍ برخه کې) ژوندۍ ده.

کاروي ژبه: دغه ژبه د سوات د سیند په غرنیو برخو کې ژوندۍ او له باشکاریک ژبې سره ډېره نږدې ده دا نږدېوالی دومره زیات دی چې عملاً باشکاریک او کاروي د یوې ژبې دوه ښاخونه دي، ددې ژبې د ژوند ساحه د باشکاریک په لویدیځ کې واقع ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

توروالي ژبه: د دې ژبې د ژوند ساحه د سوات او پنجکوړې د سیندونو په غرنیو برخو کې له کاروي څخه په لاندینۍ سیمه کې پرته ده.

مایاني ژبه: د دې ژبې ساحه د اباسین په غرنیو برخو کې او د اباسین او د سوات د سیند تر منځه له یوې خوا او له بلې خوا د اباسین او د جیلم له بېلتون څخه تر یو ځای کېدلو پورې په دغو سیمو کې دغه ژبه ژوندۍ ده. (مایایي ژبه) د هغې ژبې ویونکو له خوا نومېږي او زیات شهرت په (کوهستانۍ) ژبه لري مایاني پر یو لړ دیالیکتونو وېشل کېږي چې د هغو په جمله کې یو مشهور یې (کانیاوال) نومېږي چې د (تانګیر) په (بانګاري) نومي کلي کې ژوندي دي. دغه دیالکت د (شیني ژبې) په چاپېریال کې پروت دی.

شیني ژبه: دا ژبه د یو لړ دیالیکتونو مجموعه ده چې یو له بله سره لرې شوي او د ژبې ساحه یې اساساً په کشمیر کې د ګلګېت، تانکیر، چیلاس، د راس او دا هاني ځایونه دي.

پهار لوری یا (یا لولي) ژبه: په دغه ژبه د چترال په ختیځ کې د څو وړو وړو (شریت، بیړي، باشي، ګهوس، ګومادانو) او سیدونکي خبرې کوي. د ژبنیو خصوصیاتو له مخې دغه ژبه شیني ژبې ته ډېره نږدې ده.

کشمیري ژبه: د دې ژبې د ژوند ساحه کشمیر دی چې د زیات شمېر وګړو ژبه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د داردي ژبو د وګړو شمېر:

((د داردي ژبو د ویونکو شمېر په یقیني ډول نه دی څرګند ، د اټکل له مخې یې شمېر درې میلیونو وګړو ته رسېږي چې یوازې تقریباً دوه میلیونه یې (د ۱۹۶۱م کال د احصایې له مخې) په کشمیری خبرې کوي. د اټکل له مخې ګهواري (۱۲۱)زره، په پشه یي (۱۰۰)زره، په شیني (۷۰) زره، په کوهستاني(۶۷)زره، په وایګلي (۵) زره، په پراسویي (۲۸۰۰)، په پهالوری (۱۰۰۰) تنه خبرې کوي.

د نورو داردي ژبو ویونکو احصایه نه ده اټکل شوې، د مذهب له مخې د داردیانو اکثریت مسلمانان دي، د نورستان او سېدونکو د شلمې پېړۍ په سر کې او د کشمیر خلکو په څوارلسمه پېړۍ کې اسلام منلی دی. په کشمیر کې په سلو کې (۷۷)خلک مسلمان، (۲۰) بودایان او د (۱،۵) سکان دي.)) (۳)

د یادونې وړ ده چې د نفوسو پورتني ارقام کېدی شي د نفوسو له اوسني شمېر سره سمون ونه خوري، دا تقریباً د نیمې پېړۍ د مخه ارقام دي، خو کوم خطرونه چې یادو ژبو ته متوجه وو او متوجه دي، نه یوازې د یادو ژبو د ویونکو شمېر زیات شوی نه دی، بلکې کم شوی هم دی. تر دې پېژندنې وروسته غواړو داردي ژبو ته د ورپېښو خطرونو په باب لنډه رڼا واچوو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

داردي ژبو ته وړپېښ خطرونه:

ځينې ژبپوهان په دې نظر دي چې ((ژبه د کلتور د عرادې په حيث له ټولنيز او ښتون سره يوځای تحول کوي. لکه څنګه چې بشر وخت پر وخت ددې ناپايه جهان له ناپېژندل شويو سيمو سره اشنا کېږي او پر زمان او مکان باندې برې مومي، هماغسې په ژبه کې نوي مفهومونه او نا اشنا تعبيرونه زياتېږي او د ډېرو پېچلو عندي تصويرونو او پرمختللو افاقي مفکورو د افادې لپاره چمتو کېږي. سربېره پر دې د نړۍ د ولسونو ترمنځ د اجتماعي- اقتصادي او کلتوري مناسباتو په ترڅ کې، په مختلفو بڼو، ژبني مناسبات هم ټينګېږي، د مثال په ډول، يوه ژبه نه يوازې د بلې ژبې کلمې راپوروي او خپلوي يې، بلکې تعبيرونه، مفکورې، سبکونه، اصطلاحات، د افادې ډول او حتی اوازونه هم ترېنه اخلي او ورو ورو يې خپلوي.)) (۴)

د همدغو تعاملاتو په بهير کې ځينې ژبې خپل جوړښت له لاسه ورکوي، نورې ژبې پرې يرغل کوي، قوي ژبې د کمزورو ژبو ځای نيسي. دا يرغلونه له بېلابېلو لارو د بېلابېلو عواملو په نتيجه کې ترسره کېږي، دلته به هغو ته هم اشاره وکړو. خو تر هغو د مخه به ځينو نورو مسايلو ته چې داردي ژبې يې له ګواښ سره مخ کړي او ځينې يې له منځه وړي دي، هغو ته هم اشاره وکړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- د داردي ژبو موقعیت:

داردي ژبو ته تر ټولو د مخه غټ خطر د هغوی خپل جغرافیایي موقعیت دی. د دې ژبو د موقعیت په باب مو یادونه وکړه چې اکثره یې د سیندونو، غرونو او درو ترمنځ محاصره دي. یوه ژبه د سیند پر یوې غاړه او بله یې پر بله غاړه شتوالی لري، ځینو یې په یوې درې او ځینو یې په بله دره کې موقعیت درلود، ځینې د غره پر یوې غاړه او ځینې یې په بله غاړه کې ویونکي درلودل. همدا محصور حالت د دې سبب شو چې دا ژبې د ودې امکانات پیدا نه کړي او د تمدن له ښېګڼو بې برخې شي.

۲- د لیکدود نشتوالی:

تر ډېره وخته دې ژبو کوم لیکدود نه درلود، په ګړنۍ ډول ویل کېدی، اوس یې هم اکثره لیکدود نه لري او ځینې مخکې تر دې چې لیکدود ترلاسه کړي، له منځه لاړې. ځینو بیا ډېر وروسته د پښتو او دري په تقلید له عربي لیکدود څخه ګټه پورته کړه، خو هغه هم په نیمګړي ډول، د ځینو غږونو لپاره یې توري تر سیم نه شو کړای، یانې له کره لیکدود څخه بې برخې شوې.

((کره لیکدود هله ربښتینوالی موندای شي چې په اړونده ابځې (الفبا) کې د هر غږ او ویې لپاره ټاکلی سمبول (توری-حرف) ولري او بیا د هماغې ټاکلې کره ژبې تر وسې وسې څرګندویي وکړای شي.)) (۵)

(c) ketabton.com: The Digital Library

څرنګه چې دې ژبو لیکدود او بیا کره لیکدود خپل نه کړ، نو ځکه یې ونه کړای شول خپله ماضي له حال سره وصل کړي، پخوانۍ پانګه وساتي او نوې پرې زیاته کړي.

((د نوې ژبپوهنې له مخې دا د لمر غوندې جوته کړای شوې ده چې د هرې ژبې ویې پانګه له څلور ګونو رغنده توکونو (اجزاوو) څخه رغېدنه مومي.

۱- دیالکتیزموه (ګړویزونه) ۲- ارګاییزمونه (زړوېزونه) ۳- نیولوجیزمونه (نوېزونه) ۴- فارنیزمونه او اداپتېزمونه یا پوروییونه (پردي ویییونه.)) (۶)

دا ژبې له پورتنیو ټولو معیارونو او بهیرونو څخه لرې پاتې شوې دي.

د محصور جغرافیایي موقعیت، د لیکدود نه درلودل او یا هم د نیمګړي لیکدود ترڅنګ داسې نور عوامل هم شته چې دا ژبې یې د مرګ له ګواښ سره مخامخ کړې دي.

دلته یې د ځینو یادونه کوو:

۱- دیني او مذهبي ملاتړ:

هره ژبه چې دیني یا مذهبي ارزښت ولري او په همغه ژبه مذهبي اثار لیکل شوي وي او بیا دا یې د دیني یا مذهبي نصاب اساس وي، تر هغه پورې چې خلک د هغه دین یا مذهب پلویان وي، هغه ژبه به هم ژوندۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

وي. تر دین او مذهب نور لوړ ارزښتونه په ټولنه کې نه وي، څرنګه چې خلک د خپلې وسې تر وروستي بریده دیني ارزښتونه پالي، نو په کومه ژبه چې دیني مفاهیم انتقالیږي، نو اتومات د ژبې د تبلیغ او خوندیتابه سبب ګرځي. د داردي ژبو ویونکو ساحې ته د اسلام مبارک دین وړانګې ډېرې وروسته ورسېدې، پخواني مذهبونه یې هم په داسې حالت کې له لاسه ورکړل چې له هغو څخه هم کوم لیکلي اثار ورته پاتې نه وو او نه یې لیک درلود، ، اسلامي اثار هم ورته په خپله ژبه ونه رسېدل، نو ځکه داردي ژبې په بشپړه ډول د دیني اثارو له له شتوالي بې برخې شوې، دغه کار ددې ژبو دفاعي قوت ختم کړ، نو ځکه یې په اسانۍ سره د نورو ژبو اغېز ته لار خلاصه کړه.

۲- اقتصادي ملاتړ:

هره ژبه چې تر شا یې اقتصادي ملاتړ موجود وي، خلک یې د خپلو اقتصادي ګټو لپاره هم ژوندۍ ساتي، هم پراختیا ورکوي، هم یې خپله زده کوي، هم یې نورو ته زده کوي او هم یې له نورو زده کوي. ښه مثال یې انګلیسي ژبه ده چې د نړۍ یو زیات شمېر وګړي یې د اقتصادي ګټو او کار موندنې په خاطر زده کوي.

داردي ژبې د اقتصادي ګټې له نعمت څخه بې برخې وې او کومې چې اوس هم ژوندۍ دي، لا هم له دې ګټو بې برخې دي، نو ځکه یې د پراختیا او د زیات وخت لپاره د ژوند کولو چانس ډېر کم دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- علمي ملاتړ:

په هره برخه کې چې په یوه ژبه زیات علمي اثار ولیکل شي، هماغومره د ژبې د پراختیا، تداوم، مقاومت او زده کړې د اړتیا چانس زیاتوي. په نړۍ کې یو زیات شمېر مطرح ژبې د هغو د علمي ارزښت له مخې مطرح دي او پرته له دې چې پر چا کوم فشار راوړل شي، هغوی یې زده کوي. په داردي ژبو کې علمي اثار بېخي کم دي او ان په نشت حساب دي، نو په دې خاطر د نورو ژبو ویونکيددې ژبو د زده کړې اړتیا نه احساسوي او خپله ددې ژبې ویونکي هم مجبور دي، د خپلو علمي اړتیاوو د پوره کولو لپاره نورو ژبو ته مخه کړي.

۴- سیاسي او دفتري ملاتړ:

د کومې ژبې ویونکي چې سیاسي برلاسی لري او ژبه یې د دفتر، دېوان او رسنیو ژبه وي، د ژبې د پراختیا لپاره یې ډېره زیاته لاره اواربږي، د داردي ژبو له جملې څخه یوه ژبه هم نه د دفتر ژبه ده، نه د دېوان، نه د مسجد او نه د ښوونځي او پوهنځي، نو له دې کبله یې ځای همغو ژبو نیولی چې دا امتیازات او امکانات لري.

۵- د نورو ژبو اغېز:

کله چې ژبه یا ژبې پورتني ملاتړونه له لاسه ورکړي، نو د ژوند چانس یې خورا راکمېږي. انګلیسي ژبه چې پورتني ټول ملاتړونه او ارزښتونه لري، د نړۍ په کچه زیاته مطرح ده او ان ((ژبخوره ژبه هم ورته وايي)) (۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبخوره ژبه ورته ځکه وايي چې د خپل علمي، سياسي، اقتصادي او مذهبي ملاتړ او ارزښت له امله يې د نړۍ ګڼې ژبې تر ستوني تېرې کړې دي. داردي ژبې چې د يوې ژبې د ساتنې، پالنې او پرمختګ له اساسي ارزښتونو او ملاتړونو څخه بې برخې دي، نو ځکه په اسانۍ سره د نورو ژبو تر اغېز لاندې راغلي او دا اغېز نور هم ورځ تر بلې زياتېږي. پر داردي ژبو تر ټولو زيات اغېز د پښتو ژبې دی، چې د دې ژبو ترڅنګ او يا هم شاوخوا موقعيت لري او دا يوه طبيعي خبره هم ده ځکه چې د داردي ژبو د ويونکو دويمه ژبه پښتو ده، نو دوی چې کله خپله لومړۍ ژبه له لاسه ورکوي، اتومات يې ځای دويمه ژبه نيسي. د پښتو ترڅنګ، دري، اردو او انګليسي ژبې هم په ځينو برخو کې د داردي ژبو پر ويونکو خپل خپل اغېز ښندلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

(۱)تاریخ تلفظ و صرف پښتو ، امیل بن ونیست، لومړی ټوک، **۱۳۵۲**ل کال، ۲ مخ
(۲) د افغانستان ژبې او توکومونه، څېړنوال دوست محمد دوست، د افغانستان علومو اکاډمی، **۱۳۵۲**ل کال، **۲۲۴** مخ.
(۳) د پښتو ژبې او ادبیاتو د دوکتورا پروګرام، پوهاند محمد صابر خویشکي، **۱۳۹۳**ل کال، **۳۵۲**- **۳۵۹** مخونه.
(۴) لغت پوهنه، څېړنوال دوکتور دولت محمد لودین، پښتو ټولنه، **۱۳۵۵**ل کال، ب مخ.
(۵) لیکلارښود ، پوهاند دوکتور مجاور احمدزیار، دانش خپرندویه ټولنه، **۱۳۸۲**ل کال، **۱۵** مخ.
(۶) پښتو سیندکی، پوهاند ډاکتر مجارو احمد زیار، د ساپي د پښتو څېړنو او پراختیا مرکز، **۱۳۷۸**ل کال، **۶-۸** مخونه.
(۷) کلتوري یون، (د لیکنو ټولګه) محمد اسمعیل یون، یون کلتوري یون **۱۳۸۷**ل کال، **۲۱۱** مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د روښان جنګونه

سريزه:

پير روښان په پښتنو کې د لسمې هجري قمري پېړۍ يوه وتلې، مذهبي، سياسي او فرهنګي څېره ده، د روښان بشپړه پېژندنه او د هغه د ژوند او فکر د هر اړخ څېړنه او شننه خورا زياتو پلټنو، څېړنو، ليکنو او د ګڼو اثارو ليکلو ته اړتيا لري. موږ په خپله دې ليکنه کې غواړو يوازې د روښان جنګونو ته اشاره وکړو. دا جنګونه چې يوه زياته برخه يې تحميلي ده، کېدی شي ټول په يوه ليکنه کې ځای نه شي، خو کوښښ کوو چې په لنډيز سره هغو ته اشاره وکړو. مخکې تردې چې دې باب ته داخل شو، ښه به وي چې د روښان ژوند او اثارو ته هم لږ تم شو. ځکه کله چې موږ د روښان ژوند او اثار، چې په واقعيت کې د دې جګړې لپاره فکري اساس ګڼل کېږي، له نظره تېر نه کړو، د روښان د جګړې ماهيت او ژورتياوو ته نه شو داخلېدلای.

الف- د روښان ژوند:

پير روښان پر (۹۲۸ هـ ق، ۱۵۲۱ م) کال د پنجاب په جالند کې زېږېدلی دی (البته د زېږېدو د کال په باب د روښانپوهانو ترمنځ د نظر اختلاف شته). پلار يې (عبدالله) نومېده او د مور نوم يې بي بي ايمنه (امنه) و، پلار يې د (شيخ محمد) زوی و او مور يې د (حاجي ابوبکر) لور وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د عبداله او بي بي امنې نيکونه سره ورونه وو ، کله چې روښان وزېږېد ، نو پلار يې پرې د خپل نيکه (بايزيد) نوم کېښود.

بايزيد (اوه کلن) و ،چې د مور له لمنې جلا کړای شو ، بايزيد خپلې لومړنۍ زده کړې له (ملا پاينده) څخه وکړې او قران يې هم له همدغه ملا څخه زده او ختم کړ. دی له همغه کوچنيوبه ډېر ذهين انسان و ، له مشرانو به يې پوښتنې کولې ، مخلوقات به يې نه ليدل ، خو د مخلوقاتو د خالق په باب به يې ډېرې پوښتنې کولې ، د الله وېره يې په زړه کې وه او له ګناهونو به يې ځان ژغوره. بايزيد له علم سره ډېر شوق درلود ، خو کورنيو ستونزو او خنډونو پرې نښود چې په پرله پسې ډول زده کړې پسې ووځي ، له ناچارۍ يې سوداګرۍ ته مخه کړه.

بايزيد چې د (شپاړسو کلونو) شو ، د پلار په کور کې يې غلا وشوه ، مېرنۍ مور يې ددې غلا تور پر بايزيد پورې کړ ، وروسته بايزيد ته له خپلې ميرې مور څخه د مرګ وېره پيدا شوه ، نو ځکه يې له خپل پلاره ځان جلا کړ.

بايزيد چې کله له خپل پلاره جلا شو ، نو ډېر وپنځېد ، په سوداګرۍ کې يې ترقي وکړه او کاروبار يې ډېر پراخ شو ، تره يې (شيخ حسن) چې د عبداله ورور و ، خپله لور (بي بي شمسو) بايزيد ته په نکاح کړه.

بايزيد که څه هم په تنکۍ ځوانۍ کې د مسلسلو زده کړو له نعمته بې برخې شو ، خو خپلې شخصي مطالعې ته يې دوام ورکاوه ، د ځوانۍ په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیــل کــې یــې ځینــې فقهــي کتابونــه لکــه (عمــدت الاســلام، منیــر) او نورلوستي وو، خو د معاملاتو او قضاوت چارو ته یې ډېر ځکه زړه نه ښه کاوه چې مبادا چاته ناسمه فتوه ور کړي.

وروسته یې بیا پر یو مقوله ستر ګې ولګېدې: ((لادین لمن لاشیخ له)) (ځوک چې پیر نه لري، هغه دین نه لري) دی حیران شو، ده وویل، ما خو ځان د شریعت پیرو بللو، خو له دې مقولې څخه ښکاري چې څوک پیر نه لري، نو هغه بې دینه وي. بیا یې له یوه بل عالم څخه تپوس وکړ: هغه ورته وویل: پیر هغه دی چې مرید ته مجاهدې او ریاضتونه وروښیي، د خدای (ج) لوري ته یې لارښوونه وکړي. تر هغه وروسته بایزید د یو پیر په لټه کې شو، غوښتل یې د (خواجه اسمعیل) مرید شي، خو پلار یې مخالفت وکړ. بیا یې قران کې دا ایت شریف وموند چې (اولیک الذین هدی الله فبهدهم اقتده) (د هغه چا پیروي وکړه چاته چې خدای سمه لار ورښودلې ده) بیا بایزید د یو پیر په لټه کې شو، بیا یې خضر علیه السلام په خوب ولید او له هغه څخه یې دعا وغوښته، د بایزید په زړه کې چې د خدای (ج) د مینې کوم اورونه بل وو، د خدای په لاره کې یې خپلو هڅو ته دوام ورکړ، (۲۱) کاله یې ریاضت وګاله او تر دغه ریاضت وروسته د پیرۍ درجې او د خلکو د روحاني لارښوونې مرتبې ته ورسېد. ((استاد علامه عبدالحی حبیبي له (۹۵۵-۹۷۵ هـ ق) پورې کلونه هغه مهال ګڼي چې پیر روښان په کې د کامل پیر درجې ته رسېدلی دی.))[1] ((بایزید یوه شپه خوب ولید چې یو نیک سړی خلکو ته وایي: بایزید د هغه په خپل نوم سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

مه بولئ؛ په ډېر ادب سره يې ميا بولئ، بله شپه يې بيا خوب وليد چې په يوه ځای کې خلک سره ناست دي، زه هم ورغلم ټولو خلکو زما درناوی وکړ او ويې ويل چې پير راغی، خو پير بايزيد په دې خبرو عمل نه کاوه، تر څو چې د الله تعالی (ج) څخه ورته اواز ونه شي، هغه و چې څو ورځې وروسته يې دوو تنو مريدانو اواز واورېد چې ای ملګرو! تر دې وروسته بايزيد د هغه په خپل نوم سره مه بولئ، مياروښان او يا پير روښان يې بولئ! د پير بايزيد دغو مريدانو چې دا اواز يې اورېدلی و، پير بايزيد ته راغلل او هغه يې له دغې پېښې څخه خبر کړ او نور ملګري هم له دې الهام څخه اګاه شول او تر دې وروسته ټولو ملګرو او يارانو پير بايزيد ميا روښان او پير روښان وبللو.)) [٢]

د پيری، ښه سړيتوب او خلکو ته د لارښوونې اوازې يې تر ملکونو خورې شوې، له هرې خوا څخه به خلک ورته راتلل او دده لاسنيوی به يې کاوه.

((بايزيد روښان يوه روحاني او تصوفي لاره درلوده، چې زموږ په فرهنګي ځېړنو کې د روښاني تصوفي لارې په نامه هم يادېږي، دده تصوفي لاره د اسلامي عرفان د وحدت الشهود د عرفاني لارې په پيروي جوړه شوې چې کله کله د وحدت الوجود خواته هم تمايل ښيي.)) [٣]

بايزيد لکه د اسلامي فرهنګ پخواني عارفان د خپلې عرفاني لارې لپاره (اته) مقامونه ټاکلي وو: شريعت، طريقت، حقيقت، معرفت، قربت، وصلت، وحدت او سکونت. او خپلو پلويانو ته يې، (اوه صفتونه) ټاکلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

وو. دا (اته) مقامونه او (اوه) صفتونه د بايزيد د صوفيانه لارې د شمزۍ حيثيت لري.

کله چې بايزيد د پيرۍ مقام ته ورسېد ، نو د خپلې تصوفي لارې د تبليغ او ترويج لپاره يې خپل مبلغان او استازي بېلابېلو ځايونو او ټولنو ته ولېږل. د وخت په تېرېدو سره ډېرې ښځې او ډېر نرينه د بايزيد مريدان شول.

دې حالت د واکمنو مغلو په بېلابېلو کړيو کې د روښان په باب بېلابېل حساسيتونه راوپارول، خبره له روښان سره فزيکې جګړې ته ووته. روښان تر اوږدو مبارزو ، سترېياوو ، کړاوونو او هڅو وروسته د (۹۸۵)هـ ق کال په بهير کې وفات شو.

ب- د روښان اثار:

بايزيد روښان د مذهبي او سياسي مبارزې تر څنګ د قوي قلم خاوند و ، د خپلو خلکو د پوهولو ، د خپلې عرفاني لارې د تبليغ او عامو خلکو ته د ديني او شرعي احکامو د ښوولو په منظور ده په پښتو ، پارسي، عربي او هندي ژبو اثار وليکل، دی په پارسي او پښتو ژبو منظوم او منثور اثار لري، چې له دغو اثارو څخه يې ځينې موږ ته پاتې دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱-صراط التوحید:

((بایزید دا کتاب په پارسي او عربي ژبو لیکلی ، یانې نیمایي مسایل یې په پارسي او نیمایي یې په عربي ژبه بیان کړي دي، بایزید روښان دا کتاب پر (۹۷۸هـ ق) کال) تالیف کړی دی، په دې کتاب کې بایزید د خپل کوچنیوالي احوال، بیا د خپل دعوت خبرې راوړي او ورپسې باچاهانو ته درې نصیحته لیکي، بیا د توبې اصول او د کامل پیر صفات بیانوي او د کتاب په یوه باب کې د خپلې تصوفي لارې مقامونه تشریح کوي، دا کتاب پر ۱۹۵۲ع کال په پېښور کې چاپ شوی دی.

۲- مقصود المومنین:

دا کتاب بایزید روښان د خپل مشر زوی (شیخ عمر) په غوښتنه په عربي ژبه لیکلی دی، ټول (۲۱) فصله دی، مقصود المومنین هم د روښان پیر د روحاني او تصوفي اصولو بیان ته وقف شوی دی او په وروستیو بابونو کې یې د روښاني عرفان د مقاماتو تشریح او بیان راغلی دی. مقصود المومنین د (دوکتور میر ولي خان) له یوې څېړنیزې سریزې سره پر (۱۹۷۵م) کال په اسلام اباد کې چاپ شوی دی.

۳- فخر الطالبین:

د دغه کتاب نوم په (حالنامه) کې راغلی دی، خو تر اوسه نه دی پیدا شوی، حالنامه وایي چې بایزید دغه کتاب د بدخشان میرزا سلیمان ته استولی و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴-حالنامه:

په دې کتاب کې بایزید خپل احوال لیکلي وو، د بایزید روښان حالنامه دده یوه مرید (علي محمد مخلص شینواري) بشپړه کړې او له سره یې لیکلې ده، دده د کورنۍ، اولاد، لمسیانو او مریدانو احوال یې هم پکې راوړي دي. د حالنامې ځینې برخې د روښان د عقایدو او افکارو بیانونه هم لري.

۵- د رسم الخط رساله:

دا رساله د خیرالبیان په پیل کې راغلې ده. په دې رساله کې بایزید د پښتو خاصو اوازونو، لکه: (ښ، ږ، څ، ځ، ډ، ړ) او نورو لپاره ځینې ځانګړي اشکال وضع کړي، چې دده دا وضع کړی لیکدود په پښتو ځېړنو کې د (روښاني لیکدود) په نامه یادېږي، دلته باید دا خبره واضح کړو، چې پښتو لیکدود (رسم الخط) د سلطان محمود غزنوي په زمانه کې جوړ شوی، خو بایزید روښان په پښتو لیکدود کې اصلاحات راوستي دي.

۶- خیرالبیان:

د بایزید روښان ډېر مهم اثر خیرالبیان دی، چې په څلورو ژبو: (عربي، فارسي، هندي او پښتو) یې تالیف کړی دی. دا کتاب (څلو ښت بیانونه) لري، په خیرالبیان کې عقاید، شرعي احکام، عرفاني او اخلاقي مباحث

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي دي، د حلالو او حرامو بيانونه، نور فقهي حکمونه او د عباداتو برخې په دې کتاب کې په تفصيل سره څېړل شوي دي.

د خيرالبيان د پښتو برخې د شکلي جوړښت په باب له پخوا څخه دا خبره معموله وه، چې بايزيد خيرالبيان په مسجع نثر کښلی دی، خو (استاد رشاد) د خپلو عروضي څېړنو (خيرالبيان نظم دی که نثر؟) په نتيجه کې ويلي دي، چې که ټول نه وي، نو د دې کتاب يوه برخه خو هرو مرو نظم ده.

د خيرالبيان يوه ټوټه داده:

((مرګ به ورشي و سړي و ته نګهان، نشته د سړي په دنيا کې تل د تله مقام او چار دې کا د ښېګړې په واړه اندامو هله کښېوځي زما په راحت کې ادميان.))

د خيرالبيان يوه نا مکمله نسخه په المان کې او يوه بشپړه نسخه يې د (حيدرآباد دکن) د (سالار جنګ) په ميوزيم کې خوندي ده. د هند په نسخه کې ټول مضامين په څلورو ژبو راغلي او د المان په نسخه کې له لومړيو څو مخونو پرته د خير البيان په نور متن کې د څلورو ژبو خيال نه دی ساتل شوی.

د المان د نسخې له مخې پر (۱۹۶۷م) کال په پېښور کې او پر (۱۳۵۳ل) کال په کابل کې خيرالبيان چاپ شوی دی. د خيرالبيان يو متن ښاغلي قلندر مومند هم په پېښور کې چاپ کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- تذکره:

د بایزید روښان دا رساله پر (۱۳۵۵ل) کال (د روښاني رساله) په نامه او پر (۱۳۶۴ل) کال (د علم رساله) په نامه چاپ شوې ده. د رسالې نوم (تذکره) ده، لکه خپله بایزید چې ویلي دي:

((دا تذکره د علم رساله نومینه))

په حالنامه کې هم دا رساله د (تذکره) په نامه یاده شوېده، په دې رساله کې دیني احکام او ځینې فقهي او عرفاني مسایل په نظم بیان شوي دي، د بایزید روښان دا رساله د اوږدو قصیده ډوله نظمونو په قالب کې اوډل شوې ده، پیل یې په دې بیت شوی دی:

میا روښان ویلي دینه   دا سړي دې یې نغوږینه

او په پای کې یې دا لاندې بیتونه راغلي دي:

دا تصنیف د میا روښان دی   سړی دې یې نغوږینه
خدای دې پاره دې یې ساز کا   چې غلطي پکې مومینه

۸- فرحت المجتبي:

دا د بایزید روښان یوه بله منظومه پښتو رساله ده، چې د پښتو د اولسي شعر په اهنګونو کې یې نظم کړې ده.

ددې منظومې رسالې پیل داسې شوی دی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

میا روښان ویلي دي — په عـنـایـت د الــهي
زه بـه در بیان کــړم — یـــو څــو ربـــاعـــي

ددې رسالې په پای کې یې ویلي دي:

میـا روښــان ویلـي — دا رساله مې فرحت المجتبی

دا رساله تر اوسه نه ده چاپ شوې، مضامین یې د عرفاني مسایلو بیـان تـه وقف شوي دي. د بایزیـد روښـان د اثـارو لـه کتنـې څرګند بږي، چې ده پـه عربي، هندي، پارسي او پښتو ژبو د لیکلو تـوان درلـود او خپـل عرفـاني افکار او په دیني او شرعي تبلیغ پورې مربوط مسایل یې په دغـو څلـورو ژبو بیان کړي دي.

ده پـه پارسـي نثـر او نظـم او پـه پښـتو د مسـجع نثـر ټـوټې او منظـوم اثـار لیکلي دي.)) [۴]

د روښان جنګونه:

د روښان تر دې لنډې پېژندنې وروسته اوس راځو د روښان جنګونو تـه. د روښان جنګونه موږ په لومړي پړاو کې پر دوو برخو وېشلای شو: لومړی د روښان فکري جنګونه چې زیاتره دده پـر فکـري اثـارو او بحثـونو راڅرخي او دویم د روښان فزیکي یا انګېزه يي جنګونـه دي، پـه دویمـه کتـه ګـورئ کې بیا د روښـان جنګونـه پـر دوو برخـو وېشـلای شـو، لـومړی د روښـان تـر

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیرۍ د مخه ناسیاسي جنګونه او تر پیرۍ وروسته بیا سیاسي، مذهبي او نور جنګونه، خو اوس راځو لومړۍ د روښان فکري جنګونو ته.

الف: د روښان فکري جنګونه:

له هغې ورځې چې روښان قلم ته ګوتې وروړې او پر څه لیکلو یې پیل وکړ، نو د خدای(ج) لاره یې خلکو ته وښودله، شهرت یې عام شو، پر خلکو ګران شو او مریدان یې له شماره تېر شول، نو مخالفتونه هم ورسره تر حده تېر شول.

کله چې د روښان د اثارو اوازه خپره شوه، تاثیر یې پر ولس عام شو، منښت او ګرانښت یې هر ځای ته ورسېد، نو مخالفتونه هم ورسره په همغه کچه زیات شول، که چېرې پیر روښان، (خیرالبیان) نه وای لیکلی، نو کېدی شي هېڅکله د هغه پر وړاندې (مخزن الاسلام) نه وای لیکل شوی.

د روښان پر ضد فکري حملې لومړی د همغو کسانو له خوا پیل شوې چې د مغلو له دربار‌ه خړوبېدل، (سید علي ترمذي) او (اخوند درویزه ننګرهاری) په دې ډله کې تر ټولو زیات مطرح شخصیتونه وو.

له روښانیانو سره د (سید علي ترمذي)، (اخوند درویزه)، (اخوند پنجو) او ځینو نورو د مخالفت د علتونو په باب دوه ډوله نظریې شته، لومړی نظریه داده چې له روښانیانو سره د نوموړو اخوندانو مخالفت یوازې مذهبي جنبه لري، باید هېڅ ډول سیاسي رنګ ورنه کړ شي، دویمه نظریه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي چې روښاني نهضت يو سياسي جنبش و او د دغه نهضت مخالفان په يوه يا بله بڼه د کورگاني امپراتورۍ پلويان او استازي وو. دلته غواړو د روښانيانو د مخالفو مذهبي ليکوالو له جملې څخه د ځينو مهمو هغو يادونه وکړو:

۱-سيد علي ترمذي او له روښان سره د هغه مخالفتونه:

((سيد علي ترمذي يا پيربابا پر (۹۰۸ هـ ق) کال زېږېدلی او پر (۹۹۱ هـ)ق کال وفات شوی دی. سيد علي ترمذي په اصل کې د (ترکستان) و، پلار يې د (همايون پاچا) په پوځ کې صاحب منصب و، کوم وخت چې (شېرشاه سوري) همايون ته ماتې ورکړه او همايون در په در گرځېده، نو د سيد علي پلار هم ورسره ملگری و. ده له اشرفو ډکه هميانۍ خپل زوی (سيد علي شاه) ته ورکړه او په خپله له همايون سره ولاړ، د شېرشاه سپاهيانو دغه هميانۍ له سيد علي څخه واخيسته، بيا کوم وخت چې د همايون زوی (اکبر) پاچاهۍ ته ورسېد، سيد علي له پير روښان سره مقابله شروع کړه.)) د اخوند دروېزه په (تذکرة الابرار والاشرار) کې په وضاحت سره ليکل شوي دي، څرنگه چې پير بابا د شېرشاه له لښکر سره په پښتو خبرې ونه کړې، نو هغوی فکر وکړ چې دی به د گورگانيانو استازی وي او د څه هدف لپاره به د پښتنو سيمې ته راغلی وي، نو ځکه يې له ده څخه هاغه دوه هميانۍ چې پلار يې ورکړې وې او يوه يې د سرو او بله يې د سپينو زرو وه، واخيستې سيد علي ترمذي دا هم وايي چې د شېرشاه سپاهيانو غوښتل چې هغه د همايون پلويانو په نامه ووژني، خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خدای پاک په فضل له مرګه وژغورل شو. دی د پیر روښان په باب وايي: ((قوي بلا برين مردم افاغنن نازل شده معلوم نيست که نابود ګردد چی در این حدود پادشاه اسلام نیست زیرا که توضیح دین از علما است و تقویت دین از امرا است.)) دې کې هېڅ شک نه شته چې د روښان تحریک که په هر فکري لوښي کې و، د روښانیانو بریالیتوب د مغلو د واک د ړنګېدو په مانا و. سیدعلي ترمذي چې پلار يې هم د مغولو په دربار کې لوېدلی و، یاني پلار يې د اکبر پاچا له پلار (همایون) سره ملګرتیا لرله،او زوی يې د همایون له زوی (اکبر) باچا سره ملګری و. نو د همدغه راښه واقعیت له مخې سړی ویلای شي چې له روښان سره د سیدعلي ترمذي فکري جګړه که څه هم د مذهب په جامه کې وه، خو اساسي علت او انګېزه يې سیاسي سرچینه وه. سیدعلي ترمذي د خپلو اهدافو لپاره یو بل شاګرد وروزه چې اخوند درویزه نومېده، اوس راځو همدغه اخوند درویزه ته!

۲- اخوند درویزه او له روښان سره فکري جګړه:

((اخوند درویزه د ګدای زوی، د سعدي لمسی، د درغان کړوسی، د احمد کوسی، د متي کودی او د جیون پردی دی. جیون په لغمان کې اوسېده او درغان له له لغمان څخه د ننګرهار پایین ته راغی او دده زوی سعدي د سوات او بونیر سیمو ته ولاړ. د اخوند درویزه پلار ګدای د بونیر په سیمو کې استوګنه درلوده او په همدغه ځای کې د (۹۴۰هـ ق) شاوخوا اخوند درویزه دنیا ته سترګې پرانیستې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخوند درویزه له (ملا منزر، ملا مصر احمد او ملازنګي) څخه زده کړې وکړې او د خپلې علمي سويې د لوړولو لپاره هندوستان ته لاړ او هلته يې درس وواېه، کله چې له هندوستانه بېرته راوګرځېد، نو د (سيد علي ترمذي) (۹۰۸- ۹۹۱ هـ ق) چې په پيربابا مشهور دی، مريد شو، دده له خوا د خلافت اجازه ورکړل شوه او دده خليفه شو.)) [۵]

درويزه پر (۱۰۲۸ هـ ق) کال وفات او د پېښور په هزارخانی هديره کې خاورو ته وسپارل شو. د اخوند درويزه تر ټولو مشهور اثر (مخزن الاسلام) دی، چې له روښانيانو سره د مخالفت تر اغېز لاندې يې د هغوی د مقابلې لپاره ليکلی دی. درويزه د مخزن ترڅنګ (ارشاد الطالبين، ارشاد المريدين او تذکرة الابرار و الاشرار) اثار هم ليکلي چې دا درې واړه په پارسي ژبه دي، خو تر ټولو مشهور اثر يې همدا مخزن الاسلام دی چې دده د بېلابېلو ليکلو او ترجمه کړو رسالو مجموعه ده. (د قصيده امالي، قصيده برده، د بيان عقايد نسفيه، خلاصه کيدانی او د لسو فرقو د عقايد بيان) رسالو ژباړې په مخزن کې شاملې دي. (د تجويد رساله) او د درويزه (الفنامه) هم په دې مخزن کې خوندي دي.

څېړونکو له روښان سره د درويزه د مخالفتونو او فکري جګړو په باب ډېر څه ويلي دي، اکثره په دې نظر دي چې د درويزه له خوا دا فکري جګړې او د مخزن ليکل اساساً سياسي انګېزه لري او د مغلو له درباره الهام اخلي، سره له دې چې ځينې ليکوال او څېړونکي فکر کوي چې هغه وخت په پښتنو کې بېلابېلې مذهبي فرقې وې، نو له روښان سره مخالفت هم د

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدي مذهبي او فرقه يي انګېزو پر اساس و ، خو ځينې نور بيا دا نظريه ردوي او وايي: ((دا څرګنده خبره ده چې د بايزيد روښان په زمانه کې ډېرې زياتې مذهبي فرقې موجودې وې او ان خپله اکبر بادشاه هم د (دين الهي) په نامه يو نوی دين را ايستلی و ، نو چېرته و اخوند درويزه چې د اکبرخان په مقابل کې د مذهبي جهاد جنډه پورته کړي؟ برعکس ده د اکبر پر مخالف او سياسي رقيب باندې د کفر فتوا ولګوله. اخوند درويزه پر دې ښه پوهېده چې روښان د هندوستان د پاچاهۍ خيال په سر کې لري، لکه چې وايي: ((دی ها له له ځانه خوښ شو چې مهدي شوم د مهدي چارې به کړمه لښکرې به کړم بنيادې هندوستان به ونيسمه. او ازې يې کړلې ګډې: هر چې آس لري راځي آس به ما پورې باسي. د اکبر بادشاه ټنګې واړه زما دي.)) [۶]

اخوند درويزه د پښتنو اتڼ ته ګمراهي وايي، خو د ګورګانيانو د دربارونو پر تنخواوو سترګې پټوي. همدارنګه دی د روښان پيروانو ته له دې امله بد وايي چې هغوی سندرې ويلې، خو د اکبر دربار چې له سندرغاړو ډک و هغو ته څه نه وايي.

د پښتو يو وتلی ليکوال عبدالاکبرخان اکبر وايي: ((تر څو پورې چې بايزيد د کورګانيانو د امپراتورۍ په مخالفت بيرغ نه و پورته کړی اخوند درويزه دده په هکله داسې ليکلي وو چې هغه پابند د شريعت و ، طاعت او عبادت کې به مشغول و ، ډېر هوښيار، ځيرک او دانا سړی و او په حکمت

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم پوهېده، خو وروسته اخوند دروېزه پر هغه فتوا ولګوله چې بايزيد ملحد دی، پير تاريک دی او خلک بې لارې کوي)).

که څه هم اخوند دروېزه پخپله دا خبره تصريح کړې ده چې له بايزيد سره دده مخالفت فقط پر ديني اصولو بنا دی او د اهل سنت او جماعت له عقايدو څخه مدافعه کوي، خو احتمال لري چې دروېزه به ځينې کترې او کنايې اوربدلې وي او يا به په خپله دې ټکي ته ملتفت شوی وي چې د روښانيانو پر ضد دده د تبليغاتو انګېزه په بل ډول هم توجيه کېدی شي. دروېزه د خپل ځان د تبريه کولو لپاره کوښښ کړی دی او خپله غايه او انګېزه يې د روښانيانو په مخالفت کې داسې بيان کړې ده: ((دروېزه چې څه بيان کا واړه دين د پاک نبي بيانوينه، پښتانه په بله ژبه نه پوهېږي، ځکه دی يې په پښتو وروښيينه. واړه دين د پاک نبي بيانومه و پوهېږئ مومنانو، ددې پاک نبي له دينه په دا خپله ژبه پوه شئ افغانانو بل غرض مې په کې نه شته مګر دا چې شفقت کړم پر عاميانو هر چې دا باور يې نه وي څه تهمت رابانديې وايي هغه کس دې ودربږي له بې دينو له بې ايمانو.)) (۷)

اخوند دروېزه د روښان په باب خپله فکري جګړه جاري ساتي او وايي: ((پير تاريک قايم الليل و صايم الدهر دی. ليکن دننه په زړه کې کافر دی.)) حمزه بابا په دې باب وايي: ((اوس نو دا فيصله خو به انصاف پسند لوستونکي کوي چې کوم انسان ټول عمر روژه او ټوله شپه په لمانځه ولاړ وي، هغه کافر کېدی شي او له زړه يې څوک خبر وو؟))

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځينې څېړونکي په دې نظر دي چې له روښانيانو سره د اخوند درويزه د دښمنۍ انګېزه فرقه يي ده، خو علت يې سياسي دی.

په مجموعي ډول د روښانيانو د غورځنګ په باب پوهان وايي چې: ((د روښانيانو نهضت د شکل په لحاظ عرفاني او د محتوی له مخې نشنل عوامي حرکت و، هغه مورخان چې شکلياتو او ظواهرو ته ارزښت ورکوي، طبعاً روښاني نهضت په سطي بڼه مطالعه کوي. يو شمېر مورخان د ظاهري پېښو پر ليکنه بسنه نه کوي، بلکې غواړي چې د ټولنيز انکشاف د عمومي قوانينو په رڼا کې د پېښو اصلي عوامل په ګوته کړي.)) (٨)

په ټوليز ډول ګڼ پوهان همدا خبره راټولوي چې که د اخوند درويزه او روښان ترمنځ د اختلاف انګېزه ظاهراً هر څومره مذهبي او فرقه يي بڼه ولري، خو د دې ټولو انګېزو تر شا سياسي علت او قوت پروت دی.

(د يوسف زي پټهان) کتاب کې چې په اردو ژبه ليکل شوی دی، روښاني نهضت ته د ازادۍ غوښتنې تحريک ويل شوی دی. د کتاب مولف (الله بخش يوسفي د محمد عبدالشکور په حواله وايي چې بايزيد انصاري يو صحيح مبلغ، رهنما، سياست دان او اديب و، خو حضرت اخون درويزه د مذهبي تعصب، ذاتي عناد او سياسي اختلافاتو په وجه ده ته ملحد او زنديق وويل، مولف د اخوند درويزه په باب ليکي چې د هغه اصلي نوم هم چاته نه دی معلوم، خو دی په خپله شجره کې وايي چې د مور له خوا

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاتاري مغل او د پلار له طرفه يوناني يم. دی ليکي چې اخون درويزه پښتو ژبې ته د پير روښان د مخالفت په برکت ډېر خدمت کړی دی.

استاد پوهاند حبيبي د خپلې څېړنې د نتيجې په توګه وايي: ((روښانيانو پر پښتو باندې د ګورګاني دولت د استبداد په مقابل کې قيام وکړ او د ازادۍ غوښتنې بيرغ يې پورته کړ، خو بابري دولت د دغه نهضت د مخنيوي لپاره کوښښ وکړ چې پښتانه په خپل مينځ کې سره وجنګېږي، نو سيد علي ترمذي او اخوند درويزه چې له قديمه يې له ګورګانيانو سره خپلولي درلودله، ددې کار لپاره وګومارل شول.))

۳- له روښان او روښانيانو سره د اخوند پنجو فکري جنګونه:

د اخوند درويزه په معاصرينو او مريدانو کې يو بل ډېر مشهور سړی (اخوند پنجو) دی. دده اصلي نوم (عبدالوهاب) و، خو په خلکو کې د (اخوند پنجو) په نامه مشهور و. ځينې وايي چې (سرمست روښاني) د ملنډو په ډول پر ده باندې د (پنجو) نوم ايښی و.

سرمست روښاني به ويل چې عبدالوهاب د توحيد او عرفان له مسايلو څخه نه دی خبر او تر پنځ بنا زيات پر بل څه نه پوهېږي، نو ځکه يې هغه (اخون پنجو) باله، خو اخون پنجو چې دا خبرې واورېدې، ويې ويل: ((ازين چه بهتر خواهد بود که لقب من معلم پنج بنای اسلام باشد و دعا کرد که حق تعالی اين لقب برای من تا قيامت قايم بدارد.)) اخوند درويزه په خپل اثر (تذکرة الابرار و الاشرار) کې هغه ستايلی او د هغه په باب

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي ((ملا عبدالوهاب (مانكراوى) دانشمند مدقق و فقيه محقق است..))

((اخوند پنجو له ګورګاني پاچاهانو سره کلکه رابطه درلوده، (عبدالحليم اثر) ليکي چې اخوند پنجو له ګورګاني واکمنانو سره ددې لپاره دوستانه تعلقات ساتل چې د هغوی په مرسته روښانيان او نور د باطلو عقيدو خاوندان (دده په نظر) ورک او نابود کړي. اخوند پنجو به د ګورګانيانو مخالفان باغيان بلل او هغوی به يې تشويقول چې د اسلام پاچاهانو ته غاړه کېږدي. د سيدعلي ترمذي، اخوند درويزه او اخون پنجو له وينااوو څخه دا ټکي څرګندېږي چې دوی د پښتنو ازادو سيمو ته د ياغيانو په سترګه کتل او په دې يې ډېره خواشيني ښودله چې د غرو خلک د امپراتورانو او حاکمانو تر نفوذ لاندې نه دي.))

درويزه په مخزن الاسلام کې د پير روښان په باب وايي چې هغه هرې خواته پيغامونه ولېږل، نو زه او پير دستګير سيدعلي ترمذي په بايزيد پسې ورغلو. ((پس اين فقير هم همرا برفتم و او را چنان در دعوی خجل و شرمسار ساختم که سخن و دم زدن در حضور نتوانست تا لقب او را پير تاريک کرديم و هکذا به کرامت و مرات ګاهی با حضرت پير و ګاهی به تنهايی می شدم و اين ملحد را خوار و خجل ميساختم اما ازين جا که دين و ملت بی حکومت حکام اسلام تقويت نمی يابد فايده نکرد زيرا که بادشاهی اسلام نبوده تا سر او را ببرند.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څنګه چې د مخه مو وویل اخوند پنجو د اخوند درویزه پلوی او دوست دی او درویزه هم د سید علي ترمذي مرید او خلیفه دی. سربېره پر دې اخوند پنجو د بابر او همایون له خوا پالل شوی او سید علي د ګورګانیانو خوریی دی، دوی ټول د پښتنو ازادي خوښوونې او استقلال غوښتنې ته بغاوت او فساد وایي او د روښانیانو پر ضد سخت پروپاګند کوي، اخون پنجو جلال الدین اکبر ته چې د (دین الهي) خپرونکی دی او ماینه یې بت پرسته ده، دعا کوي چې پر یوسفزیو مسلمانانو، عبدالله خان ازبک او روښانیانو باندې بری ومومي، دا هم څرګنده ده چې جلال الدین اکبر د ټولو مذهبي فرقو په نسبت له چشتیانو سره زیاته علاقه لري او سید علي، درویزه او پنجو درې واړه د همدې طریقې پلویان وو.

لنډه دا چې د پنجو، درویزه او سید علي چې هر څه له لاسه او فکره پوره وو، هغه یې د روښان او روښانیانو پر وړاندې تر سره کړل، تر پنجو وروسته د درویزه نورو مریدانو هم د روښان او روښانیانو پر ضد ډېرې فکري جګړې او هڅې کړي، خو دلته د هغو ټولو له یادولو څخه تېرېږو.

۴- له روښان سره د ځینو نورو ملایانو مناظره:

روښان سره نه یوازې سید علي ترمذي، اخوند درویزه او د هغو مریدان مخالف وو او وخت پر وخت یې د یو بل نظریات رد کړي، بلکې نور ملایان، اخوندان، ملکان، شیخان، درویشان او نور خلک چې د ترمذي او درویزه په فرقه یي ګروپونو پورې تړلي نه وو، هغوی هم د پیر روښان له نظریاتو سره مخالف وو، د پیر روښان نظریات دا مهال تر نورو نوي وو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

طبیعي خبره ده چې هرې نوې پدیدې سره په طبیعي ډول حساسیت ښودل کېږي، د دې ډول اشخاصو له جملې څخه چې د روښان له نظریاتو سره مخالف وو، (ملک لودي، مولانا ذکریا) او د هغه زوی (احمد) شامل وو، دوی له بایزید سره مناظرې ته کېناستل، مولانا ذکریا ورته وویل چې ای بایزیده له خدای (ج) نه ولې نه وېرېږې، هغه څه وایي چې د ویلو نه دي او هغه څه کوې چې د کولو نه دي؟ یو دا چې ځان ته پیر وایې، دویم وایې چې ما ته الهام کېږي، دریېم دا چې خلک منافق بولې او هغه چې د کولو نه دي هغه دادي چې یو خو په دروا غو پیري کوې، دوهم د پلار اوورور په خبرو عمل نه کوې، درېیم دا چې کبرجن شوی یې، د مسلمانانو دین کې دې درز اچولی دی او ډېرې نورې پوښتنې یې وکړې. بایزید هرې پوښتنې ته په خورا تفصیل او دقت او د ایتونو او حدیثونو په رڼا کې ځوابونه ورکړل، له هغې جملې څخه یې د خپل پلار او ورور د خبرو د نه منلو په باب وویل: ای مولانا ذکریا! زه چې د پلار او ورور خبره نه منم، هغه په دې خاطر ده چې له دین څخه مې دنیا ته مخ اړوي او هر څوک چې بل څوک د حق له لارې څخه دنیا ته اړوي نو دا سې خلک خدای پاک جاهلان بللي دي، لکه کله چې نبي علیه السلام د نبوت اعلان وکړ، نو ابو طالب، ابو جهل، ابو لهب او نورو ورته وویل چې د غه لار پرېږده هغې لارې ته اوږه ورکړه چې زموږ او نورو خلکو د دود او دستور لار ده. همداسې نورې پوښتنې یې ورته ځواب کړې. بیا پیر روښان له ملا ذکریا څخه پوښتنه وکړه: ای ذکریا زه در څخه د (الف) او (ب) د تورو د معنی او حقیقت تپوس کوم، که ځواب دې راکړ نو منم چې ته د توحید پر علم

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهېږې، ذکريا ورته وويل: ښه ده تپوس وکړه. پير روښان ورته وويل چې ټول څو توري دي؟ ذکريا ځواب ورکړ چې نه ويشت دي، پير روښان ور څخه بيا پوښتنه وکړه چې ووايه کوم توري په خدای تعالی پورې تعلق لري، کوم يې په پيغمبرانو پورې او کوم کوم يې په جنت او دوزخ پورې؟ ملا ذکريا ځواب ورنکړای شو، پير روښان ورته وويل چې د نه ويشت تورو ځواب نه درځي نو د توحيد پر علم به څنګه پوی شي !؟[۹]

ب- د روښان انګېزه يي او فزيکي جنګونه:

مخکې تر دې چې روښان سياسي، فکري او مذهبي بلوغ ته ورسېږي په کورنۍ کچه له يو لړ داسې ستونزو او مشکلاتو سره مخ شو چې که فزيکي جګړه ورته ونه وايو، نو داسې ذهني جګړه خو ورته ويلای شو چې روښان يې تر فزيکي هغې هم زيات ځورولی او کړولی دی، دې ډول تاوتريخوالی که څه هم سياسي انګېزه او علتونه نه درلودل، خو روښان ته يې ډېر زيات علمي او اقتصادي زيانونه اړولي دي، دلته غواړو دې ډول ټکرونو ته هم نغوته وکړو.

۱- له زده کړو بې برخې کېدل:

کله چې بايزيد قران کريم ختم کړ، نو غوښتل يې چې خپلې زده کړې پسې وغځوي، علم سره يې ډېره علاقه وه، خو د ميرې مور (فاطمې) د پټ او ښکاره مخالفت او همدارنګه د پلار د سستيا او څه نا څه مخالفت له امله يې د نورو زده کړو مخه ونيول شوه، روښان دې کار خواشينی کړ، خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

هیڅ چاره یې نه درلوده، ان تر دې چې روښان له (ملا پاینده) څخه قران ختم کړ، د هغه وخت رواج و چې ملا ته به یې اس، غوا او یا پسه په ډالۍ کې ورکول، خو د روښان پلار (عبدالله)، د روښان لپاره دا ډالۍ ورنه کړه او روښان د خپلو همصنفیانو له خوا له پېغور سره مخ شو، دې کار پر روښان سخت بد اغېز وکړ، دا عمل د دې سبب شو چې روښان نور درس ونه پرېږدي او تجارت ته مخه کړي، ان تر دې چې له خپله پلاره یې د (قدوري) او (لباب الاخبار) کتابونه لوستل، هغه یې هم پرېښودل او تجارت ته یې مخه کړه.

۲- له میرې سره خوابدي او ټکر: روښان لا ډېر کوچنی (۷) کلن و چې د مور بې بي (امنې) له نعمته بې برخې شو، ((د روښان پلار (قاضي عبدالله) دده پالنه خپلې بلې مېرمنې (فاطمې) ته وسپارله او روښان یې پر دې پوه کړ، د میرې عزت کوه چې رخه او کینه در سره ونه کړي، د روښان له ډېر ښه چلند سره سره بیا هم داسې وخت راغی چې میرې یې پرې د غلا تور پورې کړ. دا وخت بایزید د شپاړسو کلونو و، د عبدالله له کور څخه د ګاڼو او پیسو غلا وشوه، د عبدالله ښځې (فاطمې) پر بایزید ګومان وکړ، عبدالله بایزید ته وویل چې که دا غلا تا کړې وي نو ښه به وي، چې اقرار پرې وکړې، خو بایزید انکار وکړ، فاطمې ورته وویل، چې سوګند دې وخوري، بایزید ځواب ورکړ چې دا مال زموږ د ټولو شریک دی، که ټول سوګند وخوري، نو زه به یې هم وخورم، په دې خبره فاطمه ډېره په غوسه شوه، درې کاله یې له بایزید سره خبرې ونه کړې، بایزید ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

چا وویل چې دعوه پر تا ده، سوګند دربانديې لازم دی، بایزید سوګند ته تیار شو، خو فاطمې ورته وویل، چې د سوګند پر ځای هسې ووایه چې که دا غلا ما کړې وي، نو د خپلو نېکیو ثواب مې دې ستا شي، بایزید همداسې وویل، خو فاطمه خوشاله نه شوه.))[۱۰]

۳- له پلار سره تاو تریخوالی:

د روښان دویم کورنی تاو تریخوالی یا نسبي جګړه له خپل پلار (عبدالله) سره د مال د وېش پر سر وه، روښان د خپلې میرې او پلار سلوک د پېته اړ کړ چې له خپل پلاره د بېلتون غوښتنه وکړي او د کورنۍ په شریک مال کې د خپلې برخې د اخیستو غوښتونکی شي. دې کار دده او پلار تر منځ اوږدې ناندرۍ رامنځته کړې، جرګې او مرکې په کې وشوې، خو بیا یې هم پلار حاضر نه شو چې ده ته خپله برخه ورکړي. یو وخت یې د پلار پر کور اور ولګېد، روښان بیا هم خپل پلار سره مرسته وکړه، تر اوږده ځنډ او بېلا بېلو پلمو وروسته یې روښان ته یو څه مال او یو غلام په برخه کې ورکړل. غلام یې د خپل پلار په ټینګار د موقت وخت لپاره بېرته هغه ته ورکړ، خو هغه غلام سره شخړه وکړه، په پای کې د روښان او پلار تر منځ یې بیا د غلام پر سر شخړه رامنځته شوه، لنډه دا چې د مال د وېش پر سر د روښان او پلار تر منځ اوږده خوا بدي رامنځته شوه، خو کله چې روښان له خپل پلاره جلا شو، اقتصاد یې ډېره وده وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې ترځنګ روښان په کوچنیوالي کې له نورو ګڼو ستونزو او تکرونو سره مخ شوی چې د هغو ټولو له تفصیل څخه تېرېږو.

۴- د پیر روښان د ترلو هڅه:

کله چې پیر روښان فکري بلوغ ته ورسېد، د پیرۍ پړاوونه یې ووهل او پنځه کلنه څله یې تېره کړه، نو بیا یې په جار د خدای تعالی د توحید چغه پورته کړه، نو ډېر خلک یې د پیغام اورېدو ته راټول شول، دا مهال ده پر یو شمېر خلکو د شرک تور پورې کړ چې لا یې هم خدای (ج) په اساسي مانا او د وحدانیت په مفهوم نه دی پېژندلی، ده دا خلک مشرکان او منافقان وبلل، دې کار ځینې پیران، عالمان او درویشان د روښان دښمنۍ ته وهڅول، (عبدالله) او (یعقوب) د ښار ځینې غافل عالمان او جاهل پیران او ملکان سره راټول کړل او هغو ته یې وویل چې بایزید لېونی شوی دی، راځئ چې هغه وتړو، په دې کسانو کې دغه کسان شامل وو: ((عبدالله او یعقوب (د پیر روښان پلار او ورور) (ملا ذکریا) له اتو واړو زامنو او یوه لمسي سره، (ملک خواجه ویس) له شلو تنو سره، (ملک خواجه بن میرو او عثمان) له نهو تنو سره، (عثمان بن ممه او علي خان) له پنځو زامنو سره او دغه راز نور ګڼ خلک، کله چې د روښان مریدان او ملګري خبر شول نو هغوی هم د روښان ملاتړ ته راودانګل، د دواړو خواو تر منځ مناظره پیل شوه، له روښانه ډېرې پوښتنې وشوې، هغه مستدلل ځوابونه ورکړل، د پیر روښان منطق او دلیل پر مخالفینو ښه ونه لګېد، خبره تاوتریخوالي ته ووته، د مخالفینو له جملې څخه د روښان پلار

(c) ketabton.com: The Digital Library

(عبدالله) او ورور يې (يعقوب) وويل چې روښان لېونی شوی دی، د روښان ورور يعقوب وويل چې روښان زما ورور دی خو لېونی شوی دی، بايد ويې ترم، چې کله په خود شو بيا به يې بېرته خوشې کړم، خو روښان ورته وويل چې ته د خدای له احکامو او د پيغمبر (ص) له حديثو ناخبره يې اول بايد زه تا وترم، د دواړو خواو تر منځ تاوتريخوالی توري ايستلو ته ورسېد، خو په پای کې څو ملکان او مشران د دواړو تر منځ شول او د جګړې مخنيوی وشو.

۵- د اغاز پور جنګ:

بايزيد د خپلې لارې د تلقين لپاره يو وخت خپل تاتوبی پرېښود، (تيراه) ته ولاړ او د تيراه د استوګنې په موده کې ډېر اپريدي، ورکزي، بنګښ او تيراهي دده تابع شول او دده لاره يې غوره کړه.

له تيراه نه پېښور ته لاړ، پدې سيمه کې يې هم ډېر خلک مريدان شول، د پيرۍ اوازه يې هرې خواته خوره شوه او شهرت يې ډېر شو.

دغه وخت (ملک حبيب الله) ورسره مخالف شو او د پېښور مغلي حاکم (جانس خان) ته يې دده شکايت وکړ، جانس خان څو تنه پوه کسان د بايزيد د احوالو د معلومولو لپاره ده ته ولېږل، هغو خلکو چې له بايزيد سره خبرې وکړې، بېرته جانس خان ته راغلل او ورته يې وويل چې بايزيد يو کامل درويش دی، بيا نو جانس خان ملک حبيب الله راوغوښت او ويې راته. دده بيا هم د زړه سوده ونه شوه، کابل ته ولاړ چې د (ميرزا حکيم)

(c) ketabton.com: The Digital Library

وزیرانو ته د پیسو د ورکولو په وسیله د بایزید د مرګ حکم ترلاسه کړي، خو میرزا حکیم بایزید کابل ته وغوښت او په کابل کې میرزا حکیم، (قاضي خان) ورولېږه، تر خبرو، مباحثې او پوښتنو ځوابونو وروسته قاضي خان، میرزا حکیم ته وویل چې بایزید کامل پیر دی.

د کابل په همدې سفر کې میرزا حکیم بایزید ته وویل چې: پښتانه ستا په قدر څه پوهېږي ته په دوی کې څه کوې؟ بایزید ځواب ورکړ: زه په دوی کې پیدا شوی یم او د دوی یم، نو بایده دي چې دوی ته لار وښیم.

بایزید له کابل نه بېرته پېښور ته راغی او له پېښور نه هشنغر ته ولاړ، په هشنغر کې یې ډېر مامنزي مریدان شول.

دغه مهال یوه واقعه داسې پېښه شوه، چې له هندوستانه راغلی یو کاروان دلته لوټ شو، ددې لوټ په مقابل کې مغلي واکمنو پر هغه کلي او خلکو ناتار جوړ کړ، پر تالانګرو سربېره یې د ښځو او ماشومانو پر وژلو هم لاس پورې کړ او پاتې ښځې، نر او ماشومان یې بندیان کړل، له دې ناتار څخه چې بایزید روښان خبر شو، نو یې میرزا حکیم ته ولیکل چې د کاروان لوټوونکي څو تنه مجذوبان وو، دوی خپله سزا ولیدله، ښځې او ماشومان یې څه ګناه لري هغه باید خوشې کړای شي؟

کله چې دا خط د میرزا حکیم د وزیرانو لاس ته ورغی، نو میرزا یې دده پر ضد ولمساوه او میرزا حکیم د پېښور صوبه دار (معصوم خان) ته ولیکل، چې بایزید روښان ونیسي، بایزید چې له دې حکمه خبر شو، نو

(c) ketabton.com: The Digital Library

له (هشنغر) څخه (تهوتهي) ته ولاړ، مغلي لښکر هغه ځای ته پسې ورغی، بايزيد او دده پلويان مريدان يې محاصره کړل، نو بايزيد دې ته اړ شو چې په نره د مغلي لښکر مقابله وکړي، د بايزيد روښان لومړنی جنګ په دې ځای کې واقع شو، نو يې په بيا پردې ځای د (اغازپور) نوم کېښود او کومو روښانيانو چې په دې جنګ کې ګډون درلود هغه يې (اغاز پوريان) وبلل.

روښان له خپلو پيروانو سره له دې جنګه بريالی راووت بيا تيرا ته ولاړ، څه موده پس د يوسفزو ملک ته ورغی. د اغاز پور جنګ ترڅنګ پر روښان باندې د هغه د سفرونو او همدارنګه د استوګنې پرمهال نور جنګونه هم تحميل شوي چې دلته د هغو ټولو له څېړلو تېرېږو.

بايزيد روښان د حالنامې د روايت مطابق د اغازپور له جنګ نه دوه نيم کاله وروسته وفات شو، د اغاز پور د جنګ تاريخ د خيرالبيان د حيدر اباد دکن د سالار جنګ د ميوزيم له نسخې (۹۸۳هـ ق) کال راوزي، نو په دې حساب به بايزيد روښان د (۹۸۵هـ ق) کال په جريان کې وفات شوی وي.

ج- د روښانيانو جنګونه:

کله چې روښان وفات شو، نو دا په دې مانا نه وه چې روښاني غورځنګ ختم شو. ((د بايزيد تر مړينې وروسته دده بله کړې ډېره مړه نه شوه، بلکې دده اولادې او پيروانو دده پر پرانيستلې لار يون وکړ او دده عرفاني او

(c) ketabton.com: The Digital Library

حربي سنګر يې تر کلونو کلونو پورې تود وساته، بايزيد روښان په ځوانۍ کې د خپل تره له لور بي بي شمسو سره واده کړی و، چې له دې ماينې نه يې پنځه زامن او يوه لور درلوده، د زامنو نومونه يې دا دي: (شيخ عمر، خيرالدين، نورالدين، کمال الدين او جلال الدين،) بايزيد روښان بله ماينه هم درلوده او له هغې څخه يې يو زوی درلود، چې (دولت) نوميده. د بايزيد ټول زامن د خپل پلار د لارې پيروان او ددې لارې سر سخت پلويان وو، ډېرو يې ددې لارې د تبليغ او د روښان په لاس د بلې کړې ډيوې د روښانه ساتلو په لاره کې خپل سرونه هم بايلل. د بايزيد تر مړينې وروسته د روښانيانو خلافت د بايزيد مشر زوی شيخ عمر ته ورسېد ، چې دده د خلافت زمانه د (۹۸۵-۹۹۹) هـ ق کلونو تر منځ ټاکل کېدی شي، تر (شيخ عمر) وروسته (جلال الدين) ددې ډلې مشر شو، چې د (ډاکټر ميرولي خان مسود) د تحقيق له مخې دده د خلافت دوره (۹۹۹ نه تر ۱۰۱۲ هـ ق) پورې اټکل شوې ده، تر جلال الدين وروسته د (شيخ عمر) زوی (احداد) د روښانيانو خليفه شو، چې د خلافت دوره يې له (۱۰۱۲ نه تر ۱۰۳۲ هـ ق) کال پورې وه او تر احداد وروسته دده زوی عبدالقادر خليفه شو، چې تر (۱۰۴۴ هـ ق) کال پورې يې د دې ډلې مشري کوله.

په حالنامه کې راغلي، چې د بايزيد روښان کورنۍ څلور پښته د افغانانو پر قبيلو حکومت وکړ، (اويا) کاله د هند د مغلي باچهۍ له لښکرو سره وجنګېدل، چې کله به غالب او کله به مغلوب وو، خو هېڅکله يې پرې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کامل بری نه و موندلی. د بېلګې په توګه د جلال الدین او (راجه مان سنګهـ) لومړۍ، دویمه او درېیمه جګړه، د پېښور له صوبه دار سره د جلال الدین جنګ، له (عبد المطلب خان) سره د جلال الدین جګړه، له جلال الدین څخه د اپریدو او اورکزیو اوښتل، د مغولو له خوا (د وحدت، ولیداد او بي بي کمال خاتون) او ورسره ملګرو بندیانېدل، د مغولو له قیده د احداد خلاصېدل، د جلال الدین حضور ته د کندهاریانو راتګ، د غزني د کلا نیول او د جلال الدین شهادت، د احداد خلافت او جګړې، د لښکرخان بخشي او احداد جنګ، له جلال خان ګکر سره د عبد القادرخان جنګ او نورې هغه مهمې پېښې دي چې د روښانیانو په تاریخ کې خاص ځای لري او د ټولو خبرل یې ددې لیکنې په وس کې نه دي. د وخت په تېرېدو سره روښانیان د خپل منځي اختلافونو له امله یو له بل نه جلا شول او په پای کې د باچا تابع شول، (۱۰۲۸ هـ ق یا ۱۰۲۹ هـ ق) کال شاوخوا رشید خان (الهداد) د جلال الدین زوی د خپلې خور له مېړه او تره زوی (احداد) سره مخالف شو، د روښان پیر ډله دوه ځایه شوه، یو ځای له (احداد) سره په تیرا اود روه په غرو کې له مغلو سره جنګ ته پاتې شوه او بله ډله د (الهداد) په مشرۍ هند ته ولاړه او د جهانګیر بادشاه په ملازمت کې شامله شوه، منصبونه او جاګیرونه یې ترلاسه کړل او د مغلي باچا د پاچاهۍ د ټینګښت لپاره یې د هند په ځمکو کې تورې ووهلې.

د عبدالقادر تر مړینې وروسته د عبدالقادر مور دده له لښکرو سره د خپل ورور (رشید خان) او د مغلي باچا (شاه جهان) په بلنه هند ته ولاړه او دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

نهضت هم ورسره پای ته ورسېد.)) د (اویاو کلونو) په ترڅ کې د روښانیانو او مغلو تر منځ ناشمېره جنګونه وشول چې د ټولو خبرونه د بېلابېلو اوږدو لیکنو او ځانګړو اثارو د لیکلو ایجاب کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

(۱) د بايزيد روښان عرفاني او فلسفي څېره، محمد اکبر کرگر، د افغانستان د علومو اکاډمۍ، ۱۳۶۹ل کال، ۳۳ مخ

(۲) پير روښان او روښاني انقلاب، سيف الرحمن مسعود، پېښور يونيورسټي بک ايجنسي، ۱۳۷۷ل کال، ۴۱ مخ.

(۳) د پښتو ادبياتو تاريخ، (لرغوني او منځنۍ دورې)، سرمحقق زلمی هېوادمل، دانش خپروندويه ټولنه، ۱۳۷۹ل کال، ۸۸ مخ

(۴) د پښتو ادبياتو تاريخ (لرغوني او منځنۍ دورې) سر محقق زلمی هېوادمل، دانش خپرندويه ټولنه، ۱۳۸۹ل کال، ۹۵، ۹۳ مخونه

(۵) د پښتو ادبياتو تاريخ (لرغوني او منځنۍ دورې) سرمحقق زلمی هېوادمل، دانش خپرندويه ټولنه، ۱۳۷۹ل کال، ۱۰۹-۱۱۰ مخونه

(۶) مخزن الاسلام، اخوند درويزه، پښتو اکاډمي، پېښور يونيورسټي بک ايجنسي، ۱۹۴۹م کال، ۱۲۳ مخ.

(۷) مخزن الاسلام، اخوند درويزه، پښتو اکاډمي، يونيورسټي بک ايجنسي، ۱۹۴۹م کال، ۱۲۲ مخ.

(۸) ادبي څېړنې، څېړندوی محمد صديق روهي، ننگرهار پوهنتون، ۱۳۶۰ل کال، ۱۴۸ مخ.

۹- پير روښان او روښاني انقلاب، سيف الرحمن مسعود، پېښور يونېورسټي بک ايجنسي، ۱۳۷۷ل کال، ۶۲-۷۵ مخونه.

(۱۰) پير روښان او روښاني انقلاب، سيف الرحمن مسعود، پېښور يونېورسټي بک ايجنسي، ۱۳۷۷ل کال، ۵ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا د (محمد تقوي ګليان) ليکنه ده چې ما (يون) له فارسي څخه پښتو ته راژباړلې ده.

د ژبپوهنې د ښوونځيو لنډيز

عرب ژبپوهنه:

د عربو تر منځ د ژبې د ګرامر ليکنې پيل د څلورم خليفه حضرت علي کرم الله وجه د خلافت زمانه ګڼل کېږي، داسې ښکاري چې عربو تر دې وړاندې د ژبې د جوړښت په باب څه ضروري فکر نه و کړی، دا په داسې حال کې و چې عربو د هنر په بېلابېلو برخو، لکه: شعر ويلو، داستان ويلو، ستاينو او په ټوليز ډول په ګړنيو يا فوکلوريکو ادبياتو کې لوی لاس درلود.

د قران کريم تر نزول پنځوس کاله وروسته، د عربستان پر مرکزي ګړدود باندې مسلط او واکمن کسان ډېر کم شوي وو او نور نو چا د پيغمبر (ص) د زمانې په عربي لهجه خبرې نه کولې. ښکاره خبره ده چې حضرت علي کرم الله وجه د مطرحو شخصيتونو داسې يوه ډله وګومارله چې قران په همغه لومړنۍ بڼه ولولي.

عربي ژبه د سپېڅلي قران ژبه (کلام العرب) وبلل شوه. کلام العرب په کتبي يا ليکنۍ بڼه موجود نه و، ځکه نو د علومو يوه لړۍ رامنځته شوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې (علوم العربیه) ګڼل کېدله، په دې کې بیا دوه برخې یا څانګې شاملېدلې:

علم الایام: د مهمو تاریخي پېښو او حوادثو علم چې سینه په سینه له یوه پښت څخه بل ته لېږدېده.

علم الانساب: هغه علم چې په هغه کې د کلام وینا وال په پام کې نیول کېده؛ که چېرې د هغه نسبت د پیغمبر (ص) د زماني پېژندل شویو او معتبرو خبرو ته رسېده، نو بیا د هغه کلام دلیل او حجت ګڼل کېده.

د اسلامي ژبپوهنې د اوج نقطه اتمه میلادي پېړۍ وه، چې له دویمې لېږدیزې (هجري) پېړۍ سره سمون خوري.

د عربي ژبپوهنې په ښوونځي کې بیا دوه ښوونځي وو یا دوه لارې وې: یوه (بصره) او بله (کوفه) یا د بصرې ښوونځی او د کوفې ښوونځي. (خلیل) او د هغه شاګرد (سیبویه) د بصرې ښوونځي له ډېرو نامتو څېړوندویانو څخه وو. سیبویه د (الکتاب) په نامه د عربي ژبې د ګرامر په باب یو دقیق او مفصل اثر لیکلی دی. ده په اتمه میلادي پېړۍ کې ژوند کاوه.

سیبویه د لومړي ځل لپاره د عربي ژبې ګرامر ته د یوه سستم په توګه وکتل. د نړۍ له لومړیو او ډېرو نامتو ګرامر لیکونکو څخه بیا د هند (پاڼیني) و چې تر میلاد وړاندې په درېیمه یا څلورمه پېړۍ کې یې د (سانسکریت) ژبې ګرامر په ډېرې ځیرتیا سره تدوین کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

طبیعتوال او تړونوال:

پـه یونـان کـې د طبیعتوالـو او تړونوالـو پـه نامـه دوه مهمـې ډلـې وې. طبیعتوال په دې نظر وو چې ژبه طبیعي ماهیت لري، نو لـه همدې کبله د لغتونو مانا او منشا د هغو په صورت کې پیدا کولای شو. د طبیعتوالـو د نظر پر خلاف د تړونوالـو یا قراردیانو نظر دا و چې د لغتونو او د هغـو د مانا تـر منځ د رابطې پیدا کـول، لـه هغـه تـړون یـا قـرار داد څخـه سرچینه اخلي چې د انسانانو تر منځ شوی وي.

د یونان نامتو فیلسوف (اپلاتون) طبیعتوال او د هغه شاګرد (ارستو) بیا د هغه پر خلاف تړونوال و یانې د قراردادي نظریې پلوی و.

نوي ګرامر پوهان:

د نولسمې پېړۍ په وروستیو دوو لسیزو کې نویو ګرامر پوهانو د غږیزو بدلونونو د نظم په باب نوی نظر وړاندې کړ. هغوی په دې نظر وو چې غږیز بدلونونه یو ناڅاپي، اتفاقي یا خپلسري نه دي، بلکې د هر بدلون لپاره کېدی شي یو علت او وضاحت پیدا شي. دې ډلې پـه عمومي ډول لـه فلسفي مباحثو څخـه ډډه وکـړه او د ژبـې د منشا پـه شـان مسایل یـې د ژبپوهنې له محاسباتو څخه وایستل. د ژبپوهانو دا ډله د هغو د ځوانۍ (متوسط عمر) له امله د نویو ګرامر پوهانو په نامه مشهوره شوه.

د نویو ګرامر پوهانو له مهمو دریځونو څخه یو هم ژبې ته لـه تـاریخي پلوه د هغو کتنه وه. نن ورځ د دوی دا نظریه چې په مشخص زمان او مکان کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبني بدلونونه اساساً د يوه نظم او قاعدې تابع دي، منل شوې ده. د دغه ښوونځي زياتره پلويان المانيان وو. په انګلستان کې (رايت)، په فرانسه کې (انتوان ميه)، په امريکا کې (بواس)، (ساپير) او (بلو مفيلد) په دې ښوونځي کې روزل شوي کسان وو.

جوړښتپالي:

د (۱۸۷۵-۱۹۱۳م) کلونو په بهير کې (فردينان دو سوسور) چې يو سويسي ژبپوه و، د ژبې علمي ارزونه پيل کړه. سوسور د نوې ژبپوهنې پلار دی. ده په ژنيو کې د ژبپوهنې د تدريس چارې پر مخ وړلې، سوسور په خپله، هېڅکله د ژبپوهنې نوي مفاهيم او اصول تدوين نه کړل، خو پر (۱۹۱۶م) کال يانې ده تر مرګ درې کاله وروسته ده ده شاګردانو د (عمومي ژبپوهنې درسونه) په نامه ده ده يو کتاب خپور کړ.

سوسور د نوې ژبپوهنې د يوه بنسټګر په توګه پېژندل کېږي. ده د ژبې د علمي ارزونې او توصيف لپاره څو بنسټيز توپيرونه او مفهومونه راوپېژندل او هغه يې د يوې عمومي نظريې د چوکاټ په بڼه وړاندې کړل.

د ژبې او وينا ترمنځ توپيرونه:

ژبه د ضروري او ټولنيزو تړونونو يا قراردادونو ټولګه ده، چې د وينا په بڼه ځرګندېږي. وينا مادي، فيزيولوژيکه او اروا پوهنيزه پديده ده. ژبه د هغې ټولنې زېږنده ده چې ويناوال وګړي يې په کې اوسي او په طبيعي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډول یې زده کوي، په داسې حال کې چې وینا د فرد هغه عمل دی چې د ویناوال وګړي په غوښتنه رامنځته کېږي.

سوسور د غږ د بڼې او مانا تر منځ اړیکې د خپل زړه یا خپلې خوښې یو قرارداد بولي، بل مفهوم چې سوسور پرې ټینګار وکړ، هغه د غږ د لیکنۍ بڼې وړاندې کول دي. غږیزه بڼه او رېدونکې څپې دي چې پر خپل وخت جاري کېږي.

لیکنۍ ځانګړتیا، د ژبې د ښښې په توګه، د لیکلو پر مهال په ښه ډول څرګندېږي. سوسور له دوو بېلابېلو لیدلورو د یوې ژبې پر څېړنې ټینګار وکړ:

الف- په خاص وخت کې د یوې ژبې د موجود نظام څېړنه چې د بېته هممهاله ژبپوهنه وایي.

ب- د زمانې په بهیر کې د یوې ژبې د تاریخ او د هغې د بدلونونو څېړنه چې د بېته مهالیزه ژبپوهنه وایي.

د سوسور دوه ګوني لیدلوري په دې ډول دي:

د وینا غږونه هم د غږیز اغېزو ځانګړتیاوې لري، چې د غوږو په وسیله درک کېږي او هم ویناوال غږي را ټوکوي. په بله وینا د وینا ژبه د اورېدو ژبه ده.

د ژبې پدیده له یوې خوا له غږونو او له بلې خوا له مفاهیمو سره اړیکې لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې کبله نو د ژبې پدیده مادي- او روا پوهیزه پدیده ده.

د ژبې پدیده هم فردي او هم ټولنیزه ده.

د جوړښت او شبکې مفهوم:

سوسور په دې نظرو چې ژبه د اړیکو یو جال یا شبکه ده، دی د دې شبکې لپاره د بڼې یا (صورت) اصطلاح کاروي.

زنځیره یې جوړښت:

سوسور ژبه یوه زنځیره جوړښت ته ورته جوړښت باله، چې کلمې یې تر یوې بلې وړاندې وروسته ادا کېږي. سوسور هغه کړنه چې دی ورته د ژبې د شبکې په توګه قایل دی (دلالت) په نامه یاد وي. د ژبنیو (شبکو) واحدونه له اختیاري ښو ښانو څخه جوړېږي. د (دال او مدلول) له ښو څخه را پیدا کېږي.

(دال) ژبنۍ بڼه یا صورت دی او (مدلول) یې مانیز.

تر سوسور وروسته جوړښتپالی ښوونځی له یو لړو بدلونونو سره مخ شو او له هغه څخه درې نور جوړښت پالي ښوونځي را وټوکېدل چې په دې ډول دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- امریکایي جوړښتپالی ښوونځی:

په امریکا کې جوړښتپالي ښوونځی په (۱۹۳۰م) کلونو کې راوتوکېد امریکايي جوړښتپالي ژبپوهنه د سوسور د نظریاتو پر بنسټ رامنځته شوه.

په امریکايي جوړښتپالنه کې د پوهانو او ژبپوهانو زياتره پاملرنه هغو سره پوټکو ژبو ته وه چې په ډېرې چټکۍ سره د له منځه تلو په حال کې وې. امریکايي ژبپوهنه د خلکو د پېژندنې په فکر کې وه. په امریکايي جوړښتپالنه کې د ژبې اسکلېټ او چوکاټ مهم دی. یانې دا چې خلک څه وايي، نه د ژبې جوړښت یا دا چې موږ څه فکر کوو همغه خبره سمه ده.

ددې ښوونځي له نامتو پوهانو څخه یو هم (فرانس بواس) (۱۸۵۸-۱۹۴۲م کلونه) دی. بواس یو ولس پوه او ټبر پوه و چې د سره پوټکو د ژبو څېړنې ته یې ملا وتړله او ددې د ژبو د ګرامر مقولې، له هغې جملې څخه نوم، ضمیر او فعل یې د هندو اروپايي ژبو له مقولو سره پرتله کړل.

المانی الاصله امریکايي ژبپوه او ولس پوه (اډوارډ ساییر) په ولس پېژندنه کې خپله دوکتورا ، د سره پوټکو مطالعې ته په لېوالتیا سره ترلاسه کړه. ده د سرو پوټکو د ژبو پر څېړنې سربېره د ژبې عمومي څېړنه هم وکړه. (ژبه) دده د کتاب نوم و چې پر (۱۹۲۱م) کال خپور شو.

ساییر د خپلژبیزې نظریې له سرلارو څخه دی. دی په دې نظر و چې هره ژبه له دې نړۍ څخه زموږ د اندونو څرګندویه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سایبیر فکر او اندیشه د وینا بالقوه منځپانګه ګڼله، پر همدې بنسټ سایبیر ژبه په خپل زړه د وینا د هغو نښو نښانو مجموعه ګڼله چې د یوه فکر یا مانا د ذهني صورت څرګندونه کوي.

(بنیامین لي ورف) د (سایبیر) د شاګردانو له جملې څخه و، چې د امریکا په (ماسا چوسټ) ایالت کې دې نړۍ ته سترګې وغړولې دی اصلاً کیمیاپوه و، خو د سره پوټکو د ژبو له څېړنو سره یې لېوالتیا لرله. (ورف) په دې نظر و چې د هرې ټولنې ټول وګړي د یوې ژبنۍ دایرې له مخې خپل ځان ته نه ګوري، بلکې د خپل ځانګړي فکر له مخې ځان سره چلند کوي. ورف د سره پوټکو د ژبو تر څېړنې او مطالعې وروروسته اعلان وکړ چې بېلابېلې ټولنې او قومونه په خپل چاپېریال کې د پېښېدونکو واقعیتونو په اړه بېلابېل ژبنی درک لري.

دا ډول موندنې ددې سبب شوې چې د ژبې په باب یوه فرضیه وړاندې شي. دا فرضیه په حقیقت کې د (سایبیر) او (ورف) د نظر زېږنده وه. د سایبیر او ورف فرضیه چې پر (۱۹۶۰م) کال خپل اوج ته ورسېدله، د ژبې او تفکر تر منځ رابطه په ډاګه کوي. د ژبې د نسبیت دې اصل ته په کتو، ژبه د نړۍ شموله کلمو څرګندویه نه ده. د هر انسان تفکر د هغه له مورنۍ ژبې څخه اغېز اخلي. هر شخص اړ دی چې نړۍ د خپلې ژبې له دریځې څخه وګوري. انسانان یوازې هغه تجربې راخپلوي چې هغو ته په خپله ژبه کې مفاهیم ولري او ژبې بیا د خپلو بېلابېلو ظاهري جوړښتونو له مخې د بهرنۍ نړۍ بېلابېل تصویرونه منعکسوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ساري په توګه د انګليسي ژبې په انډول په (اسکيمويي) ژبه کې د (واورې) د مفهوم لپاره بېلابېلې کلمې شته، په داسې حال کې چې په عربي ژبه کې د (شګې يا رېګ) لپاره بېلابېلې کلمې موجودې دي، له دې څخه دا نتيجه تر لاسه کېږي چې اسکيمويي او عربي ژبې خپلو ويونکو ته د (واورې) او (شګې) د پېژندنې لپاره بېلا بېل امکانات ورکوي، په داسې حال کې چې انګليسي ژبې له دې څخه بې برخې دي.

تر (ساپير) وروسته (ليو نارد بلومفيلد) د امريکا د ژبپوهنې له مخکښانو څخه و. بلو مفيلد پر (۱۸۸۷م) کال په امريکا کې وزېږېد. دی پر (۱۹۶۵م) کال د (ييل) پوهنتون استاد و.

بلو مفيلد بايد د امريکا د جوړښتپالنې ښوونځي بنسټګر وګڼل شي. دی په دې نظر و چې د کلمو پر مانا باندې پوهېدل د دې غوښتنه کوي چې سړی بايد پر هغه څه پوه شي چې دا کلمې پرې دلالت کوي.

څرنګه چې د انتزاعي کلمو لپاره دقيقه مانا نه شو وړاندې کولای، نو ځکه خو ښه ده چې مانا پوهنه له ژبپوهنې جلا کړو.

بلو مفليد د ژبې علمي څېړنه يوازې د عينيت پر بنسټ او د شخصي سليقې له دخالت پرته، ممکنه ګڼله، له همدې کبله بلو مفليد په دې نظر و چې د ژبې او د هغې د اړوندو پديدو د علمي څېړنې لپاره دقيقې پوهې ته اړتيا ده. څرنګه چې زموږ او سنۍ پوهه د ژبې د ځينو برخو په باب ډېره ابتدايي ده، ځکه نو د ژبې د ځينو پديدو په باب د دقيقې او پوره پوهې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترلاسه کولو پورې باید د هغې د ځینو برخو څېړنه، له هغې جملې څخه مانا پوهنه یوې خوا ته پرېږدو.

بلو مفلید تر ډېره د ژبې له توصیف او سپړنې سره لېوالتیا درلوده. هغه همدارنګه د ژبې او تفکر تر منځ اړیکې نه منل او د ژبې پر نړۍ شموله قواعدو یې باور نه درلود. بلو مفیلد د تجربه پالنې نظریې پلوی و او د عملي کار نظریه یې ژبنیو څېړنو ته داخله کړه. پر همدې بنسټ یې ژبه یو ډول وینا وال چلند وګاڼه. دده موندنو او لارو د شملې پېړۍ د دویمې نیما یې په وروستیو کې پر امریکایي جوړښتپالې ژبپوهنې پراخ اغېز پرېښود. هغه ژبپوهنه د ژبې د منظمې څېړنې او علمي میتودونو د وړاندې کولو له لارې د یوې ځانګړې، دقیقې او خپلواکې پوهې په توګه پراخه کړه. بلو مفیلد علمي چلند د ژبپوهنې د توصیف او تعریف اساسي ستن وګڼله او پر همدې بنسټ یې د انګېزې او پوښتنو په لړ کې وینا د انګېزې او پوښتنو ځایناستې کړه.

(کنت لي پایک)، (زلیګ هریس) او (چارلز ماکت) نور هغه نامتو امریکایي ژبپوهان وو چې د بلو مفیلد د لارې لارویان وو او د ژبې د توصیف په باب یې جوړښتپاله تګلاره وغځوله.

۲- کپنهاګ ښوونځی:

کپنهاګ ښوونځي مانیزو ځانګړنو ته زیاته پاملرنه کوله. ددې ښوونځي نامتو عالم او ژبپوه (لویي یلمزلف) دی، ده د ژبې د دقیق توصیف لپاره د قیاس یانې له (ټول یا کل) څخه (جز) ته دورتګ تګلاره غوره کړه. یلمزلف

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژبې هر ظاهري جوړښت يوه کړۍ او د هرې کړۍ اجزاء بيا يوه برخه يا جوړښت ګڼي. د ژبې داخلي طبقې يوه مقوله او د مقولې هره برخه د هغې غړی ګڼي. يلمزلف ژبنۍ پوهه په داسې ډول وړاندې کړه چې د هغې پر بنسټ ژبه د جبري ارتباطي او حساسې پديدې په توګه، چې له واقعيتونو او انتزاعي عناصرو سره سرو کار لري، توصيف او تعريفوي. دی دا ډول ژبپوهنه چې د بنسټيزو ځانګړنو د توصيف پر ستن ولاړه وي. د بنسټيزو ځانګړتياوو ژبپوهنه ګڼي.

يلمزلف د تطبيقي جوړښتپالنې د ښوونځي نوښتګر دی. ده پر (۱۹۳۱م) کال د کپنهاګ ژبپوهنې د يوې غونډې يا ټولنې بنسټ کېښود.

دا نامتو ژبپوه چې د مانا پوهنې د نظريې د پلار په نامه يادېږي، پر (۱۹۹۳م) کال د ((ګلو سماتيک)) په نامه د ژبې او پر هغې د واکمنو اړيکو په باب خپله پېچلې نظريه څرګنده کړه. له همدې کبله دی په ژبپوهنه کې د ګلوسماتيک ښوونځي د بنسټګر په توګه يادوي. د ژبپوهنې پر خپلواکۍ دده ټينګارددې سبب شو چې دی د ژبپوهنې پر وړاندې له (ګلو سما تيک) يوناني اصطلاح څخه ګټه واخلي. Glosseme يوناني کلمه ده چې د (ژبې) اندډول ګڼل کېږي. يلمزلف د (چامسکي) په شان داسې يو (انديال مفکر) و چې پر عقل يې ډېر ټينګار کاوه، ژبه يې د يوې شبکې په توګه ګڼله او څېړنې يې (له کل څخه جز ته) د قياس پر بنسټ ودرولې. د يلمزلف نظريې د هغو د پېچلتيا له امله شنډې پاتې شوې، خو پر ژبپوهنې يې خپلې ژورې اغېزې پرېښودې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ګلوسماتيک نظريې چې د بنسټيزو ځانګړنو د څېړنو په نامه يادېږي، دسوسور د نظريو پر دوو اصلونو ولاړې دي او د يلمزلف د ټينګار نچوړ دی، دا دوه اصله دادي: لومړی دا چې ژبه د ارزښتونو يوه شبکه ده او دويم دا چې ژبه يو شکل دی نه ماده.

(انوسيپرسن) يو نامتو ډنمارکی ژبپوه دی او د غرب پوهنې د علم له بنسټګرو څخه دی. ده د ژبپوهنې د تاريخ له نړۍ شموله قواعدو څخه د ګرامر له اسانه کولو سره لېوالتيا لرله او په دې نظر و چې د ژبې تحول د هغې په پرمختګ او اسانه کولو کې رامنځته کېږي. (سيپرسن) يو بشپړ تيايي ليدلوری درلود. دی د (داروين) د نظرياتو تر اغېزې لاندې و او د ژبې له تدريجي پرمختګ سره يې لېوالتيا لرله، دی په دې نظر و چې دا کار د قاعدې جوړونې او د ګرامر د اسانه کولو له لارې ممکن دی.

۳- پراګ ښوونځی:

پر(۱۹۲۸م) کال په (لاهه) کې د ژبپوهنې لومړنۍ کنګره جوړه شوه. پراګ ښوونځی د ژبپوهنې له فعالو خوځښتونو څخه و، چې د (سوسور) له نظرياتو څخه يې الهام اخيستی و.

ددې ښوونځي نورې مهمې څېرې په دې ډول دي:

(ترويتسکوی)، (ياکوبسون) او (ماتسيوس). د دوی زياتره پاملرنه غږ پوهنې ته وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(رومان یاکویسون) هغه روسي فیلسوف او ژبپوه و چې د ژبپوهنې په لویې څانګې کې یې زده کړې پیل کړې.

روسي ژبپوه او تېر پوه (ترویتسکوی) د غږ پوهنې بنسټګر و. د پراګ ښوونځي د غږ پوهنې مفاهیم د (غږ پوهنې بنسټونه) تر عنوان لاندې د تریتسکوی په اثر کې تدوین او تشریح شوي دي. نوموړي د غږونو د تقابل پر رول سربېره د غږونو د توپیروونکو ځانګړتیاوو مفهوم هم بیان کړی دی.

ده د غږونو تر منځ د تقابل نظریه وړاندې کړه او د غږونو تر منځ د تقابل د بیان لپاره معیار یوازې مانا وګڼل شوه. په دې ډول نو که چېرې غږیز توپیر د مانیز توپیر سبب شي، توپیروونکی عنصر ګڼل کېږي. بل مفهوم چې د ترویتسکوی په واسطه په پراګ ښوونځي کې بیان شو، نښاني او بې نښانه یا څرګند او نا څرګند غږونه وو. سربېره پر دې ترویتسکوی د غږونو د شبکې بریدونو او عاطفي نقشونو ته هم پاملرنه وکړه.

د پراګ ښوونځي د ژبې له شبکې څخه خپل لومړنی توصیف د غږ د شننې، تجزیې او یو بل څخه د جلا کولو په نظریې څرګند کړ.

۴- د نقش پالنې ښوونځی:

د نقش پالنې ښوونځی، تر جوړښتپالې ښوونځي وروسته رامنځته شو او د پراک ښوونځي د ژبپوهانو په څېړنو سره چې پر (۱۹۲۶ م) کال پیل

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوې او تر دويمې نړيوالې جګړې وړاندې مهاله پورې يې دوام وکړ، پيل شو. (اندره مارتينه) او (هاليډي) ددې ښوونځي له غړو څخه دي.

اندره مارتينه پر (۱۹۰۸)کال د فرانسې په سويل کې دې نړۍ ته سترګې وغړولې. دی د پراګ ښوونځي تر اغېزو لاندې راغی، په پيل کې يې ژبې ته له توصيفي ليدلوري کتل، خو ورو ورو يې هڅه وکړه چې پاريس ښوونځی له جوړښتپالي او توصيفي خصلته جلا کړي او ژبې ته د نقش پالنې له ليد لوري وګوري. ده خپله نظريه د نقش پالنې په چوکاټ کې تعريف کړه او په پای کې يې نوم د نقش پالنې ښوونځي د بنسټګر په توګه ياد شو.

له دې ليدلوري نو ژبه يو بشري ټولنيز بنسټ دی.

ځکه نو د ژبې اصلي دنده دا ده چې د وګړو تر منځ پيغام ورسوي، مفاهيم ورانتقال کړي او د همدې موخې لپاره ورسره اړيکي ټينګ کړي.

۵- د لندن ښوونځی:

په بريتانيا کې ژبپوهنه له غږ پوهنې او غږ شننې سره هممهاله پيل شوه، (فرت) او (هاليډي) د لندن ښوونځي له سترو بنسټګرو څخه دي، دوی دواړو لندن ښوونځي ته ډېره ځلا وروبښله. لندن ښوونځي په دېرشمو او پنځوسمو کلونو کې ډېر پلويان درلودل. هاليډي په لندن ښوونځي کې پر (۱۹۶۸ م) کال د (مقولې) او (ميزان) په نامه يوه نظريه مطرح کړه. تر يوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

مودې وروسته دا نظریه رد شوه. (هالیډې) د دریو سطحو، څلورو مقولو او دریو میزانو تر منځ لاندې توپیرونه په ګوته کړل:

درې سطحې په دې ډول دي:

- شکل په ګرامر او کلمو کې شامل دی
- لومړی ماده په غږ او لیک کې شامله ده
- د موقعیت سکښت د شکل او سکښت له اړیکو څخه را پیدا کېږي.

څلور مقولې په دې ډول دي:

- یوون (واحد) په جمله، ترکیب، کلمه او څپه کې
- جوړښت یا نظم او څنګ په څنګ د یوونونو یا واحدونو ځای پر ځای کول
- طبقه چې په نومیزو، فعلي، حرفي او نورو ډلو کې شاملېږي.
- د نظم او ترتیب شبکه د ټولو طبقو د واحدونو تر منځ ځای ناستې ګڼل کېږي، لکه: شمېره، وجه، مهال، شخص او نور...

درې میزانه په دې ډول دي:

د پرله پسې مراتبو میزان، د ژبنیو واحدونو د ترتیب ښکارندوی دی.

د ژبنیو راکړو ورکړو او مقولو ترمنځ د اړیکو څرګندولو میزان، د تحلیل میزان چې د سطحو تر منځ د توپیرونو څرګندونه کوي.

د غږ پوهنې په حوزه کې (فرت) د غږیزې غږ پوهنې چوکاټ مطرح کړ. په غږیز تحلیل کې د مقصد ټکی دا دی چې کلمې، جملې، درې ژبني عناصر

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي چې مورږ د هغو د څپییز جوړښت په لټه کې یو ، دې څپیز جوړښت ته غږیز جوړښت وايي. تر (فرت) وړاندې ټولو ژبپوهانو غږونه یوه خطي شبکه ګڼله، خو (فرت) څپه د یوې کلمې ، ترکیب او جملې جوړوونکی عنصر وباله.

لېږدونکې نظریه او د چامسکي انقلاب:

(نوام چامسکي) ژبپوه، ریاضي پوه، فیلسوف او په نړیوال سیاست کې د نظر خاوند سړی و چې نن ورځ نړیوال شهرت لري، پر (۱۹۲۸میلادي) کال یې په (فیلادلفیا) ښار کې نړۍ ته سترګې وغړولې.

چامسکي متعقد و چې ژبه یوه زېږنده یا خلاقه پدیده ده او د ماشوم ذهن د یوې سپینې لوحې په شان نه دی، بلکې مخکې تر مخکې په کې پلان موجود وي او د ژبې لومړنی جوړښت یې په ذهن کې مېشت وي چې جینټیکي او ذاتي بڼه لري. چامسکي تقلید ردوي او په دې نظر دی چې د اصلي ژبې زده کړه ذاتي بڼه لري. هغه په دې باور دی کله چې ماشوم د ژبې پر زده کړه پیل کوي، د ژبې د جوړښت د همغو ټولنیزو اصولو له مخې چې ذاتي بڼه لري، په ذهن کې د ځانګړو او محدودو قواعدو مجموعه تولیدوي. دا قواعد د ماشوم په ذهن کې دویمه فطري بڼه راخپلوي او د ټولو جملو کشف او پلټنه کوي.

چامسکي پر (۱۹۵۷ م) کال د (نحوي جوړښتونه) په نامه د یو کتاب په خپرولو سره د ژبپوهنې په علم کې یو بدلون راوست. د نحوي جوړښتونو د کتاب خپرول په ژبپوهنه کې یو تازه انقلاب و. دې کتاب (د مولودي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لېږد ګرامر) نړیوالو ته معرفي کړ. دا نظریه لکه څنګه چې له نامه څخه یې ښکاري، له دوو متفاوتو ، خو مرتبطو اړخونو څخه جوړه ده. یو انتقالي اړخ او بل ذاتي اړخ دی.

د مولودي لېږد ګرامر نظریه:

چامسکي ورځ پر ورځ د ژبپوهانو د پاملرنې وړ وګرځېد ، دی ادعا کوي چې په دې ژبنۍ نظریه کې یې د پاملرنې وړ موضوع د ژبني ځواک څېړنه ده. په دې ژبنۍ نظریه کې یې هدف دا دی چې په ټوله کې هغې ټولنیزې ژبې ته پاملرنه وکړي چې په هغې کې ژبه د ځینو عواملو ، لکه د حافظې محدودیت او عکسلعملي تېروتنې تر اغېز لاندې نه وي راغلې.

چامسکي په دې نظر و چې د مولودي لېږد د ګرامر نظریه اساسًا د ژبني ځواک د رمزونو او اسرارو په لټه کې د ژبې له عیني یا څرګندو او ملموسو اړخونو سره سروکار نه لري او یوازې د ژبې انتزاعي اړخ تر څېړنې لاندې نیسي. د ژبې دا نظریه په حقیقت کې د ریاضي په شان ده چې په محدودو قواعد او عناصر کولای شي ناشمېره جملې جوړې کړي. د ژبې ګرامر یانې د ژبني ځواک توصیف یا تثبیت او د سمو جملو درک ، جوړونه او له ناسمو جملو څخه د هغو د بېلونې او توپیرونې مانا لري.

چامسکي د هرې جملې لپاره دوه جوړښتونه مني: یو ژور جوړښت چې په واقعیت کې د جملې د اجزاو و منطقي او مانیز اړیکي ټاکي او بل ظاهري جوړښت دی چې د جملې بهرنۍ او عیني بڼه څرګندوي او حتمي نه ده چې د جملې له ژور یا بنسټیز جوړښت سره سمون ولري. د جملې ژور جوړښت

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لېږدېزو قواعدو په نامه د محدودو قاعدو له لارې په ظاهري جوړښت بدلېږي. لېږدېز قواعد د حذف، تعويض، زياتونې او د ژور جوړښت اړيکو د ځاى پر ځاى کولو له لارې، د ظاهري جوړښت پر اړيکو تبديلېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان فرهنګي میراثونه

(پرون، نن او سبا)

زموږ په اکثرو سیاسي، فرهنګي او تاریخي غونډو کې دا خبره ډېره اورېدل کېږي، چې افغانستان یو لرغونی هېواد دی؛ پنځه زره کلن تاریخ لري او د بډایه فرهنګ او معنویت څښتن دی. لوی استاد پوهاند علامه عبدالحی حبیبي افغانستان تر تاریخ وړاندې او بیا تر هغه راوروسته د بېلابېلو کلتورونو او تمدنونو زانګو بللې ده. استاد حبیبي دا سیمه ((تر تاریخ وړاندې فرهنګ، ویدي فرهنګ، اوستایي فرهنګ، بودایي+ یوناني فرهنګ، کوشاني فرهنګ، ساساني فرهنګ، هفتلي فرهنګ، اسلامي فرهنګ، خراساني فرهنګ)) (۱) پر بېلابېلو برخو وېشلې ده. طبیعي خبره ده چې دې ټولو فرهنګونو بډایه فرهنګي میراثونه درلودل، چې اکثره یې د زمانې ناخوالو له منځه وړي دي، خو امتداد یې په یوه نه یو ډول زموږ په اوسني افغاني فرهنګ کې ځلا مومي. څرنګه چې هره پدیده ژوندۍ وي که ناروحه، طبیعي خبره چې د ژوند درې پړاوونه لري، یوه پدیده څنګه پیدا شوه؟ یانې پرون یې څنګه و؟ اوس یا نن په کوم حالت کې ده؟ او د سبا اټکل به یې څه وي؟

د افغانستان فرهنګي میراثونه هم د ژوند او تاریخي پړاوونو په همدغسې بهیر او مسیر کې څېړل کېدی شي او یا لږ تر لږه زه غواړم،

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل فرهنګي میراثونه، د (پرون) او (نن) به هنداره کې مطالعه کړم د (سبا) ورځې د خوندیتابه لپاره یې خپل ذهني لیدلوری او وړاندیزونه له نورو سره شریک کړم. خو مخکې تر دې چې د زماني واټن له مخې د خپل هېواد د فرهنګي میراثونو پر څومره والي او څرنګوالي څرګندونه وکړو، ښه به وي چې لومړی (فرهنګ) او بیا (میراث) تعریف کړو او بیا په مجموعي ډول د (فرهنګي میراث) ترکیب ته لاړ شو.

فرهنګ څه ته وايي؟:

د ټولنیزو علومو د خصلت له مخې (فرهنګ) یا (کلتور) هم په هغو مفاهیمو کې راځي چې تعریف یې ګران دی یا په بله مانا ګڼ شمېر تعریفونه لري، له همدې کبله د نړۍ ګڼو پوهانو د فرهنګ بېلابېل تعریفونه وړاندې کړي دي، الفرید کروبیر کلاید کلوکنحون (Alfred Kroeber Clyde Kluckhon) په خپل اثر (فرهنګ) کې د هغه (۱۲۴) تعریفونه وړاندې کړي او د هغو له منځه یې بیا یې ځینو غټو ټکو ته نغوته کړې ده:

- ((په ښکلو هنرونو او انساني چارو کې لوړ فضیلت ته، چې (عالي فرهنګ) یې هم بولي، فرهنګ ویل کېږي.
- د بشر چلند، ټولنیز ژوند، عقایدو، د پوهنې مجموعې او هغه حالت ته چې بشري فکر او یادونه په کې راټول شي، هم فرهنګ وايي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- هغو تمایلاتو، ارزښتونو، هدفونو او ګډو چلندونو ته هم فرهنګ ویل کېږي، چې یوه ټولنه، بنسټ، ډله او سازمان له یو بل څخه بېلوي.

یو فرهنګپوه (رالف لېنتون) بیا ((فرهنګ د چلندونو هغه ترکیب ګڼي چې د یوې ټاکلې ټولنې د غړو په وسیله له یوه پښت څخه بل ته انتقالېږي او د هغو ترمنځ مشترک دي)). (۲)

ځینو نورو پوهان د یوې ټولنې ټولې مادي او معنوي شتمنۍ ته فرهنګ وایي.

ځینې: ((د یو ملت ژبې، ادبیاتو، علومو، ښوونې او روزنې، لوړو زده کړو، رسنیو او د هنرونو مجموعې ته فرهنګ وایي.))

یو شمېر نور وایي: ((کلتور د انسانانو د ټولو عقایدو پانګه ده.))

ځینې نور بیا په دې اند دي چې: ((فرهنګ د بشري ټولنې ټولو هغو مادي او معنوي پانګې، بریاوو او ارزښتونو ته ویل کېږي چې د تاریخ په اوږدو کې رامنځته شوي وي، لکه ټولنیز اړیکي، هنر، فلسفه، اخلاق، علم، تکنیک او نور...))

میراث څه ته وایي؟:

په مجموعي ډول هر هغه څه چې له پخوانیو څخه راتلونکو ته رسېږي، هغو ته میراث ویل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

میراث په واقعیت کې د یو شي پاتې شوني ته وایي، که هغه په فرهنګي ډګر کې وي، که په مادي یا معنوي برخه کې. فرهنګي میراثونه هم له یوه پښت څخه بل ته انتقالېږي او په لړو ډېر بدلون دا لړۍ دوام پیدا کوي.

فرهنګي میراث څه ته وایي؟:

له پخوانیو زمانو څخه راپاتې ټولو هغو اثارو ته ویل کېږي، چې فرهنګي ارزښتونه ولري، هر تاریخي اثر فرهنګي میراث ګڼل کېږي، خو هر فرهنګي میراث د لرغونو اثارو برخه نه ګڼل کېږي. د فرهنګي میراثونو د سازمان د جوړښت په تګلاره کې فرهنګي میراثونه په دې ډول تعریف شوي دي:

((له پخوا څخه ټول راپاتې اثار چې د انساني ژوند د خط و سیر ښکارندویي کوي او د انسان د عبرت سبب ګرځي، فرهنګي میراثونه ګڼل کېږي.))

فرهنګي میراثونه پر دوو برخو وېشل کېږي:

مادي فرهنګي میراثونه او معنوي فرهنګي میراثونه یا ملموس او ناملموس فرهنګي میراثونه.

مادي یا ملموس فرهنګي میراثونه:

هغو فرهنګي میراثونو ته ویل کېږي، چې څرګند فزیکي او ملموس شتوالی ولري، لکه: ځلي، منارونه، تاریخي ودانۍ، لرغوني اثار،

(c) ketabton.com: The Digital Library

مجسمې، کتابونه، سندونه، هنري اثار، ماشينونه او نور جوړښتونه چې فکر کېږي، راتلونکي پښت ته ارزښت لري. دا مادي میراثونه بیا په خپل وار سره پر منقولو او نامنقولو فرهنګي ميراثونو وېشل کېږي، منقول همغه دي چې له یوه ځایه بل ځای ته د لېږد وړ وي او نامنقول يې همغه دي چې له يوه ځايه بل ته نه انتقالېږي.

معنوي يا ناملموس فرهنګي میراثونه:

دا د یوه فرهنګ نافزيکي اړخونو ته ویل کېږي او تر ډېره بریده پورې د یوې زمانې په بهیر کې د یوې ټولنې اداب او دودونه په خپله غېږ کې رانغاړي. یا په بله وینا معنوي میراثونه د فرهنګ هغه برخه ګڼل کېږي، چې سينه په سينه له یوه پښت څخه بل ته رارسېدلې وي. په دې کې ټولنيز ارزښتونه، دودونه، اداب، رواجونه، چلندونه، معنوي او ښکلا پوهنيز باورونه، هنري بيان، ژبه او نورې انساني کړنې او چلندونه شاملېږي. په ټولیزه توګه د مادي ارزښتونو په انډول د معنوي ارزښتونو ساتنه ګرانه ده. معنوي ميراثونه يا په بله وينا ناملموس میراثونه د یوې ټولنې د فرهنګ اساسي برخه جوړوي.

له ټولو فرهنګونو څخه راپاتې اثار، پر همغو ټولنو د واکمن معنوي فرهنګ او فکر ښکارندويي کوي. په حقیقت کې د بشر معنویات، د مادي، فرهنګي او تاريخي اثارو په بڼه ځلېږي او د ناملموس ميراث بېلابېل اړخونه جوړوي. فرهنګي میراث د یوې ټولنې فرهنګي حقیقت ګڼل کېږي، معنوي میراثونو ته پاملرنه ځکه مهمه ده چې د نړۍ د

(c) ketabton.com: The Digital Library

فرهنګي يورنګۍ پر وړاندې ودريږي، د بېلابېلو فرهنګونو د ملاتړ له لارې کولای شو د نړۍ د يورنګوالي پر وړاندې مقاومت وکړو او فرهنګي هويت يې خوندي کړو.

د معنوي يا ناملموسو فرهنګي ميراثونو د خونديتابه بېلابېل اړخونه په دې ډول دي:

فولکلور، ګړنی تاريخ، ژبساتنه او ځينې نور

د پورتنيو دوو ډولونو فرهنګي ميراثونو ترڅنګ د (طبيعي ميراثونو) يادونه هم کېږي، چې دا هم خورا ارزښتمن دي. دا هم د هرې ټولنې د ملموسو ميراثونو برخه ګڼل کېږي، لکه د ښار څنډې، د ژوندانه طبيعي چاپېريال، له هغې جملې څخه بوټي او ځناور چې د ژوندانه بېلابېل ډولونه شمېرل کېږي، په دې ډله کې راځي، د ونو او بوټو له مخې هم، ځمکه بېلابېل رنګونه راخپلوي چې دا کار د کورنيو او بهرنيو ليدونکو يا سيلانيانو د ليدو سبب ګرځي او د يوه هېواد يا ټولنې لپاره غوره اقتصادي سرچينه ګڼل کېږي. نه يوازې د ځمکې پر سر طبيعي ميراثونه د ساتنې وړ دي، بلکې تر اوبو لاندې ميراثونو خونديتابه ته هم ډېر پام په کار دی. په همدې خاطر په ملګرو ملتونو کې د فرهنګي ميراثونو د ساتنې ادارې (يونسکو) د (۱۹۷۲م) کال د پرېکړې له مخې ټول هغه فرهنګي ميراثونه چې نړيوال ارزښت لري، بايد د خونديتابه لپاره يې هڅې وشي، چې په هغو کې د ځمکې پرمخ او تر اوبو لاندې ټول اثار شاملېږي. د ملګرو ملتونو دې او نورو ادارو په بېلابېلو وختونو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فرهنګي میراثونو د خوندیتابه لپاره په بېلابېلو وختونو کې نړیوالې پرېکړې او وړاندیزونه کړي دي، د بېلګې په توګه، پر (۱۹۳۱م) کال د (اتن منشور)، پر (۱۹۳۵م) کال د (زوریخ تړون) پر (۱۹۵۴م) کال د جګړې پر مهال د فرهنګي میراثونو د خوندیتابه لپاره د (لاهې کنوانسیون)، پر (۱۹۶۴م) کال د (ونیز منشور)، پر (۲۰۰۲م) کال د (بارسولانا منشور) او داسې نورې پرېکړې، قوانین او کنوانسونه چې ټول د تاریخي او فرهنګي میراثونو د ساتنې لپاره په نړیواله کچه ترسره شوي دي.

اوس راځم د خپلو فرهنګي میراثونو، ماضي، حال او راتلونکي او یا د خپلو فرهنګي میراثونو پرون، نن او سبا ته!

د افغانستان د فرهنګي میراثونو پرون

لکه څنګه چې مو د مخه یادونه وکړه، افغانستان د نړۍ په هغو هېوادونو کې شمېرل کېږي چې بډایه او غني فرهنګ لري. په فرهنګي اثارو کې تاریخي اثار، فرهنګي میراثونه چې ملموس او ناملموس دواړه په کې شامل دي، ټول په دې شمېر کې راځي. دې ټولو اثارو ته د تاریخ په بهیر کې ډېر زیات زیانونه اوښتي دي. له (پرون) څخه زموږ هدف تر (۱۳۸۰) ل کال وړاندې زماني واټن دی. دا زماني واټن له یادې نېټې نیولې بیا تر لسیزو لسیزو زماني واټن په غېږ کې رانغاړي. په دې ټول بهیر کې چې د بېلابېلو عواملو او پېښو له امله زموږ فرهنګي میراثونو ته کوم زیانونه رسېدلي، غواړم په دې لیکنه کې هغو ته نغوته وکړم. طبیعي خبره ده چې په لیکنه کې نه ټول فرهنګي میراثونه او نه هم د هغو

(c) ketabton.com: The Digital Library

جزئيات څېړل کېدی شي، خو هڅه کوو چې پر مهمو فرهنګي میراثونو او هغو ته پر وړاوښتو زیانونو لنډه رڼا واچوو:

موزیمونه:

د جګړو په کلونو کې د افغانستان موزیمونو پر زیان لیدلی چې دلته ورته نغوته کوو:

د کابل موزیم: د کابل موزیم چې وروسته بیا د ملي موزیم په نامه یاد شو، پر (۱۲۹۷ل) کال یې بنسټ ایښودل شوی، لومړی په باغ بالا ماڼۍ او وروسته بیا دارالامان ته انتقال شوی دی. تر هغه وروسته د هېواد په بېلابېلو سیمو کې د تاریخي اثارو کیندنې وشوې او ترلاسه شوي اثار یې ملي موزیم ته راوړل شول. ملي موزیم په کابل کې تر تنظیمي جګړو دمخه د نړۍ (سل زرو) تاریخي اثارو خاوند شو. دلته به یوازې په یوه جدول کې د ملي موزیم د ځینو مهمو تاریخي اثارو لنډه یادونه وکړو:

د فرهنګي دورې نوم	د څېړونکي نوم	د سیمې نوم
۵۰ زره کاله وړاندې زمانه د پخوانۍ ډبرې منځنۍ دوره	لویس دوپرې	دادل دره
۳۰ زره کاله وړاندې د پخوانۍ ډبرې پورتنۍ دوره	کارلتون، س، کون	قمره کمر
د کوپرک دوره (محلي نوم) له ۲۰ څخه تر ۱۱ زره کاله وړاندې زمانه	لویس دوپرې	اق کپرک
له ۱۱ زرو څخه تر ۷ زره کاله وړاندې زمانه د نوې ډبرې دوره	لویس دوپرې	اق کپرک

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ۲ زره کاله ق م زمانه د نوي ډبرې دوره	لویس دوپري	کور دره
له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر	لویس دوپري	اق کپرک
له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر	D.A.F.A	منديګک
له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر	D.A.F.A	ناد علي
له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر	لویس دوپري	د موراسي غونډۍ
له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر	لویس دوپري	شمشیر غار
له ۳ زره څخه تر یو زر ق م زمانه د اوسپني عصر	لویس دوپري	اق کپرک
له ۶-۴ ق م پېړۍ پورې د هخامنشي دوره	تصادفي	حضوري چمن
له ۴-۳ م پېړۍ پورې باختري دوره	D.A.F.A	آی خانم
له ۲-۱ م پېړۍ پورې هندو یوناني دوره	تصادفي	میرزکه ګردېز
له ۱-۳ میلادي پېړۍ د یونان- کوشاني دوره	D.A.F.A	بګرام

(c) ketabton.com: The Digital Library

له ۱-۳ میلادي پېړۍ د یونان- کوشاني دوره	D.A.F.A	سور کوتل
له ۱-۳میلادي پېړۍ پورې د یونان کوشاني دوره	تصادفی	شترک او پایتاوه
له ۱-۳میلادي پېړۍ پورې د یونان کوشاني دوره	D.A.F.A	چم قلعه
له ۱-۳میلادي پېړۍ پورې د یونان کوشاني دوره	D.A.F.A	بامیان
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	هډه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	بامیان
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	شترک اوپایتاوه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	مرنجان تپه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	قول نادر
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	تصادفی	مرنجان تپه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	تصادفی	سرای خواجه

(c) ketabton.com: The Digital Library

له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	د لرغونپوهنې انستيتوت	خم ازګر
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	جاپاني لرغونپوهان	درمان تپه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	کم داقا
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	کهنــــــه مسجد
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	تپه کلان
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	فندوقستان
له ۸-۹ م پېړۍ پورې	تصادفي	ګرديز
د هندوشاهي دوره	تصادفي	تګاب
له ۱۵ پېړۍ څخه تراوسه	ISMEO	غزني
د اسلامي دورې اثار	D.A.F.A	لښکرګاه
د اسلامي دورې اثار	D.A.F.A	غلغلـــــې ښار(۳)

کله چې په کابل کې پر(۱۳۷۱ل) کال تنظيمي جنګونه پيل شول، نو ملي موزيم ته سخت زيانونه واوښتل. موزيم ته د ورپېښې غميزې ټول

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیان ددې لیکنې په ججوري که نه ځایېږي. په مجموعي ډول د موزیم نږدې په سلو کې (۷۰) برخې اثار لوټ، تالان او یا له منځه یوړل شول.

یو شمېر اثار یې په بهرنیو قاچاق وړونکو وپلورل شول.

د هډې نامنقول موزیم:

((د جلال اباد د ښار د جنوب ختیز په شپږ کیلو متری کې یو ستر کلی دکوچنیو کوچنیو غونډیو په منځ کې پروت دی. دغه ځای ته هډه وایي.

د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه د واکمنۍ په زمانه کې همدلته کیندنې پیل شوې او په نتیجه کې تر ځمکې لاندې یو بیضوي موزیم وموندل شو. هغه وخت د دولت له خوا د همدې ځای د اوسېدونکو (۱۵۰) تنو پر دې ځای د دې غونډې ګرد چاپېره پر کار پیل وکړ. د درې جریبه ځمکې په ساحه کې د ښار په بڼه موزیم وموندل شو. دغه موزیم ته یوه لار راغلې وه او همدا لار له ټولې ودانۍ څخه ګرد چاپېره ګرځېدلې وه. د دروازې خوا کې یو لوی بُت د سلامۍ په حال کې لیدل کېده، تر ټولو مشر بُت چې ګرد چاپېره ورڅخه ځو بُتان د محافظینو په شکل ولاړ وو، ځای پر ځای شوي وو. یوه فرانسه یي ښځه د کیندونکو د فني هئیت مشره وه. هغې دغه بت ته د ((ارکولیس پهلوان)) نوم ورکړ. دا موزیم د شپږو کلونو په موده کې سم برابر شو، ټولې (۴۲) کوټې وموندل شوې، حکومت ورته یو ساتونکی کنډک واچاوه. یو کانتین هم په دروازه کې ورته جوړ شو، چې وروسته به سیلانیان ورته راتلل.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

((تر (۱۳۵۹ل) کال پورې هډه د پخوا په څېر جوړه وه، لېږدېدونکي بوتان او نښې يې د کابل په موزيم او نالېږدېدونکي يې همدغلته په هډې موزيم کې ايښي وو. د پرديو يرغل په پايله کې د سيمې استوګن جګړې ته اړ شول، پر (۱۳۵۹المريز) کال څو راکټه پر موزيم راوغورځېدل او د موزيم شاوخوا ونو او بوټو اور واخيست، چې دولت خبر شو دا ورمړ کولو لپاره يې د اور وژنې څو موټره راولېږل او اور چې دننه په موزيم کې لګېدلی و د اوبو ټانکرې يې ورته مخامخ کړې او د موزيم يوه برخه پرې ختمه شوه. په اور يوازې يو شمېر لرګي، دروازې او کړکۍ سوې وې او د کچو او چونې نالېږد و بوتانو ته يې تاوان نه و وراړولي وو، خو چې اوبه ورورسېدې، هر څه ختمه شول او راولوېدل، په دې توګه د بې پروايۍ له امله د موزيم يوه برخه خاورې شوه. د (۱۳۷۱ل) کال تر غوييي وروسته سياسي کړکېچ وغځېد، نو وسلوالو ډلو ته د لاسوهنې مهال ګوتو ته ورغی او پر پاتو نښو يې له سره په خپلسرۍ کار پيل کړ او د ګاونډي هېواد سوداګرو له کورنيو ډلمشرانو سره په غځېدلي لاس خپلې موخې بشپړې او هر څه يې يوړل.)) (۴)

ددې دوو مهمو منقولو او نامنقولو موزيمونو ترڅنګ، د هرات ولايتي موزيم چې پر (۱۳۰۴ ل) کال، د ميمنې موزيم چې پر (۱۳۳۶ل) کال تاسيس شوي وو. د غزنې موزيم چې پر (۱۳۴۵ل) کال جوړ شوی، د مزارشريف موزيم چې لرغونی تاريخ لري او نور ولايتي موزيمونه چې په هر يو کې په لسګونو او سلګونو تاريخي ميراثونه موجود وو، اکثره برخې يې د تنظيمي جګړو او ګډوډيو او همدارنګه د تاريخي اثارو د قاچاق وړونکو له خوا زيانمنې شوې او يا لوټ شوي دي. د هرات موزيم:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر (۱۹۹۴) کال د هرات په بالاحصار کې بیا پرانیستل شوی، خو د هغه اثار په دقیق ډول تنظیم شوي نه وو.

د ملي موزیم او ولایتي موزیمونو ترڅنګ یو شمېر نورو موزیمونو ته هم ډېر زیانونه رسېدلي، د اردو موزیم چې تر ملي موزیم وروسته خورا غني موزیم ګڼل کېدل، په بشپړ ډول لوټ شوی او له منځه وړل شوی دی.

ملي ګالري:

د (۱۳۶۲ل) کال د ثور پر میاشت افتتاح شوه، په پیل کې ورته (۲۰۰) بېلابېل اثار راوړل شول. وروسته پرې (۵۹۶) اثار هم زیات شول. د تنظیمي جګړو پرمهال د ملي ګالرۍ ودانۍ ته چې په اسمایي واټ کې واقع وه او هم د ملي ګالرۍ بېلابېلو اثارو ته ډېر زیانونه واوښتل.

نندارتونونه:

د کابل ښار حضوري چمن ته ورڅېرمه (د کابل ننداري) په سیمه کې د هېواد د لاسي صنایعو، قیمتي ډبرو، غالیو، ټولنیزې پراختیا، برېښنا بندونو، مهمو ودانیو (پنځه لس) نندارتونونه جوړ شوي وو. هر نندارتون ځانته یوه ځانګړې ودانۍ درلوده، په سلګونه ډول اثار چې تاریخي ارزښت یې درلود، د تنظیمي جګړو پرمهال ټول لوټ، تالان او وسوزول شول.

ارګ:

((د افغانستان په تاریخي او فرهنګي میراثونو کې د ارګ ماڼۍ هم راځي. د ارګ د ماڼۍ کار د امیرعبدالرحمن له خوا پر (۱۲۹۹هـ ق) کال چې له (۱۸۸۲م) کال سره سمون لري، پیل شو. حرمسرای، دلکشا ماڼۍ،

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۲۹۰ هـش) د دلکشا ماڼۍ د ساعت منار، ګلخانې ماڼۍ، سلامخانې ماڼۍ، ستوري ماڼۍ، د ارګ جوماتو، د ارګ برجونو او ځینې نورو ودانۍ چې تاریخي او فرهنګ میراثونه ګڼل کېږي. په بېلابېلو وختونو کې جوړې شوې دي.

ددې ودانیو ځینې یې د (۱۳۵۷ل) کال په پېښو کې زیانمنې شوې، خو ژر بېرته ترمیم شوې، د تنظیمي جګړو پر مهال دې ودانیو ته پوره زیان واوښت، د طالبانو د واکمنۍ پر مهال که څه هم د زیانونو کچه زیاته نه شوه، خو د ودانیو په داخل کې ځینې میناتوري شوي او هنري برخې یې له یو لړ زیانونو سره مخ شوې.)) (۵)

د افغانستان مرکزي سیمه:

د هېواد په مرکزي برخو او مرکزي ولایتونو کې زیات شمېر تاریخي اثار موجود وو، ځینې له منځه تللي او ځینې زیانمن شوي او ځینې اوس هم شته، چې دلته یې په لنډیز سره یادونه کوو:

بامیان:

د لویو مجسمو په ګډون له دریېمې څخه تر اتمې میلادي پېړۍ پورې بودایي مجتمع په همدې سیمه کې جوړې شوي، چې لویې مجسمې یې د طالبانو د حاکمیت پر مهال والوزول شوې او نورو وړو مجسمو ته هم سخت زیان واوښت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

غزني:

له دریمې میلادي پېړۍ څخه تر اتمې میلادي پېړۍ اړوند د سردار تپې بودایي مجتمع، چې د ایټالیانو له خوا یې پلټنه شوې وه، زیات زیانونه زغملي دي.

د سلطان محمود غزنوي (۹۹۸-۱۰۳۰م) مقبرې ته کوم زیان نه دی رسېدلی.

په (۱۲مې) میلادي پېړۍ پورې اړوند، د غزنویانو د دورې د درېیم مسعود ماڼۍ چې د فرانسویانو له خوا کیندل شوې وه، لوټ شوې ده.

د غزنویانو د عصر منارونه (۱۲مه میلادي پېړۍ) د بېلابېلو پېښو د اغېز له کبله، زیانمن شوي دي.

د (۱۲) میلادي پېړۍ په وروستیو کې په غور ولایت کې د غوریانو د عصر منار جام، د طبیعي عوارضو او د سیند له غاړې د اوبو د راپورته کېدو له امله له ګواښ سره مخ دی.

د تیمور شاه مقبره ۱۷۹۳م:

د تیموریانو په دود جوړه شوې ودانۍ، د تنظیمي جنګونو پرمهال ډېره زیانمن شوې وه، د ولسمشر کرزي د حاکمیت پر مهال بیا ورغول شوه.

بابر بڼ:

په (۱۷مه) میلادي پېړۍ کې د مغولي دورې بابر بڼ زیانمن شوی: د جګړې په اثر د بابر مقبره (۱۵۳۰ م) مرکزي جومات (۱۶۴۲م) زیانمن شوي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

حرم سرای او نورې برخې چې د بمبارۍ په وجه ورانې شوې وې. د بڼ ونې وهل شوي او د سون موادو په توګه ترې کار اخیستل شوی، د حامد کرزي د حاکمیت په دوره کې دا بڼ یو ځل بیا ورغول شو.

زوړ ښار:

د (۱۸-۱۹م) پېړۍ یو لړ ودانۍ له ګچې او حکاکۍ ښکلاوو سره د خاورو پر ډېرۍ بدلې شوې دي.

ملي ارشیف ودانۍ:

پر (۱۹۷۳-۱۹۷۸م) کال د ملي ارشیف لپاره ترمیم شوه، د جګړو له کبله یې زیانونه وزغمل، خو بیا یې هم حالت ښه دی.

بوستان سرای:

پر (۱۸۹۲م) کال ودان شوی، د بوستان سرای لازمه څارنه نه ده شوې. یو وخت د ترانسپورت د ډیپو په توګه ترې ګټه پورته کېدله. پر (۱۹۹۲م) کال د تاریخي ابداتو د ساتنې د ریاست له تفاهم پرته په غلطو مشورو، د ښاروالۍ په واسطه ترمیم شوی دی. د ګچو د کارونې او د لرګیو د باندې برخې ښکلا یې په ښه حالت کې ده، خو ځینې داخلي برخې یې له منځه وړل شوي دي.

باغ بالا ماڼۍ:

د (۱۸۹۳م) کال اړوند ماڼۍ ده، چې پر (۱۹۶۲م) کال بیا ترمیم شوه، د جګړې له کبله رسېدلی زیان یې ناڅیزو، ترمیم شوې وه، خو یوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

تنظيمي ډلې له هغې څخه مېلمستون جوړ کړ، طالبانو هم د خپلې يوې قومندانۍ مرکز کړ. له همدې کبله ورته زيات زيان ور واوښت.

ستوري ماڼۍ:

د بهرنيو چارو وزارت اړوند پر (۱۹۰۱م) کال جوړه شوه، په (۱۹۱۲-۱۹۱۵م) کلونو کې نورې زياتونې په کې وشوې او نورې برخې ور پورې وتړل شوې. پر (۱۹۹۵م) کال يې په سالون کې نوی زياتون راوستل شو. د تنظيمي جګړو پرمهال ور اوښتي زيانونه يې يو ځل بيا ورغول شول.

د شاه دو شمشېره جومات:

د (۱۲مې م) پېړۍ د جومات پر ځای، د هغه ودانۍ پر (۱۹۲۰م) کال جوړه شوې ده، په ښه حالت کې ساتل کېږي. تراوسه ورته کوم څرګند زيانونه نه دي اوښتي.

د کابل ښنډې:

د کابل ښار او شاوخوا سيمو کې هم زيات شمېر تاريخي ابدات موجود وو چې ځينو ته يې سخت زيانونه رسېدلي دي، دلته غواړو په لنډيز سره دا تاريخي ابدات معرفي کړو.

د چکړيو مينار:

د لومړنيو ميلادي پېړيو بودايي مينار د توغنديو د لګېدو له امله زيانمن شوی و، خو د هغو دلايلو له مخې چې تراوسه څرګند شوي نه دي، د (۱۹۹۸م) کال په اپريل کې ونړېده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګلدره:

(۴ مې میلادي) پېړۍ پورې اړوند د بودايي معبد او ستوپه مجتمع، په پراخ ډول، د سیمه ییزو قوماندانانو له خوا د اثارو د ترلاسه کولو او غلا کولو لپاره پلټل شوې ده.

چهلستون ماڼۍ:

د (۱۸۸۸م) کال یوه ودانۍ وه چې پر (۱۹۰۵) او ۱۹۵۰م کال په کې نور بدلون راوستل شو. د تنظیمي جګړو له امله د خاورو پر ډېرۍ بدله شوې ده.

د دارالامان ماڼۍ:

پر (۱۹۲۳م) کال د حکومت د مرکز په توګه وپېژندل شوه، بېلابېلو جګړو هغې ته درونه زیان اړولی دی.

د تاج بېګ ماڼۍ:

پر (۱۹۲۴م) کال پورې دې اړوند ماڼۍ هم زیات زیان لیدلی دی.

پغمان ماڼۍ:

دا د اعلیحضرت امان الله خان دوبنی استوګنځی و، چې پر (۱۹۲۰م) کال جوړ شوی، د ښکلو ماڼیو، تیاترونو او هوټل په ګډون، دا استوګنځی د تنظیمي جګړو پر مهال په قصدي ډول پر خاورو بدل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان لویدیځ:

د هېواد لویدیزه سیمه هم د ګڼو تاریخي اثارو خاونده وه، دلته په لنډیز سره ورته نغوته کوو:

هرات:

جامع جومات:

پر (۱۲۰۰م) کال د غوریانو پر وخت جوړ شوی او په (**۱۵**مه) میلادي پېړۍ کې د تیموریانو په واسطه ترمیم او له (**۱۹۴۳**م) کال را په دېخوا یې ښکلا ته نوره پاملرنه هم کېږي. له جګړې څخه رسېدلي زیانونه یې ترمیم شوي او په ښه ډول ساتل کېږي.

مالان پل:

له (**۱۵۰۲**م) کال څخه شتوالی لري. جګړو ورته زیان رسولی او د (۱۹۹۴-۱۹۹۲م) کلونو ترمنځ په ناسم ډول ترمیم شوی دی.

د امام فخر رازي جومات او مزار:

د (**۱۳**مې م) پېړۍ اړوند، جګړو هغه ویجاړ کړی او د پانګوالو خلکو له خوا یې د بیا رغونې هڅه وشوه، خو په سم ډول یې جوړ نه کړای شو.

د مصلی منارونو مجتمع او د ګوهر شاد مقبره:

د (**۱۵**مې م) پېړۍ د تیموریانو د وخت اړوند د ګوهر شاد مقبره چې د جګړو له کبله د هغې د ګنبدې د کاشۍ زیاتې برخې له منځه تللي دي. هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونې چې پر (۱۹۴۰م) کال د ساتونکي دېوال په توګه د جون- سپتمبر د میاشتې د (۱۲۰) ورځني باد په مقابل کې ایښودل شوې وې، له منځه وړل شوي دي. په دې سیمه کې له شپږو موجودو منارونو څخه یو یې د یو توغندي په واسطه له منځه تللی او دوه نور یې د توغندي له مستقیم لګېدو سره سره ولاړ پاتې دي.

ګازرګاه:

د تیموریانو په واسطه په ۱۵مې میلادي پېړۍ کې په کاشیو ښکلی شوی زیارت د ۱۱مې میلادي پېړۍ ستر صوفي، شاعر او فیلسوف خواجه عبدالله انصاري ته ځانګړی شوی دی. د هغه د مجاورانو له خوا ښه ساتل کېږي. د مرمرو له ډبرو څخه جوړه، د یوه حیوان مجسمه چې هغه ته په ورننوتونکې دروازه کې ودرول شوې وه. د طالبانو له خوا لرې شوې ده.

د کرباس حوض:

د هرات ښار د لویدیځ په (غلوار) کلي کې له داخلي ښکلاوو سره په تیموري دورې پورې تړلی دی. د یو ډنمارکي ناحکومتي سازمان ډاکار DACAAR موسسې په واسطه ترمیم شوی دی.

د محدث زیارت:

د تیموریانو د دورې د (۱۵مې میلادي) پېړۍ اړوند مدرسه او جومات چې د (۹ مې م) پېړۍ د یوه خواجه عبدالولید په ویاړ جوړ شوی و، د جګړې له کبله ورته زیات زیان اوښتی دی. د مقبرې پر سر د ګنبدې ترمیم، د خلکو په همکارۍ، د ډاکار موسسې له خوا شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ظفر تخت:

د تیموریانو د دورې د (۱۵مې) پېړۍ د تفریح بڼ و، تر (۱۹۲۲م) کال پورې د کارېدو وړ و. پر (۱۹۹۴م) کال له یوې مخې له کاره ووت.

د چهارسوق حوض:

د (۱۷مې م) پېړۍ اړوند د عامه اوبو زېرمه، وچه شوې او د له منځه تلو په حال کې ده.

د افغانستان شمال:

د افغانستان په شمال کې هم ګڼ شمېر تاریخي اثار موجود وو چې د بېلابېلو حوادثو له امله ورته سخت زیانونه رسېدلي دي، دلته یې په لنډیز سره یادونه کوو.

ای خانم:

د تخار ولایت خواجه غار ته نږدې، تر میلاد دمخه د ۲ـــ۴ پېړیو، یو یوناني ښار دی، چې د فرانسویانو له خوا پلټل شوی و. په بلډوزرونو د تونلونو د کیندلو له امله هلته په منظم ډول لوټ شو.

طلا تپه:

شبرغان ته نږدې، په لومړۍ میلادي پېړۍ پورې اړوند، د کوشانیانو یوه هدیره، د افغانستان او شوروي لرغونپوهانو ګډو کیندنو شپږ قبرونه رابهر کړل، چې له هغو څخه د سرو زرو شاوخوا (شل زره) اثار لاسته راغلي وو، د دوو ناپلټل شویو قبرونو تالان پر (۱۹۸۰م) کال پیل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سور کوتل: پلخمري ته نږدې دويمې ميلادي پېړۍ پورې اړوند مذهبي مجتمع، په دې باب معلومات په لاس کې نه شته.

رباطک:

ده په دويمې ميلادي پېړۍ پورې اړوند ، پلخمري ته نږدې يو سلطنتي معبد ، د (۱۹۴۳م) کال تصادفي کشف، د جنګونو پرمهال د سيمه ييزو زورواکو په لاس کې و.

د رستم تخت:

د سمنګانو ولايت (ايبکو) ته نږدې په (۴مې او ۵ مې) ميلادي پېړۍ پورې اړوند بودايي مجتمع او ستوپه ده چې غلا شوې نه ده، خو زيانونه ورته اوښتي دي.

بلخ:

د هېواد يو تاريخي ولايت دی، تاريخي ابداتو ته يې زيانونه رسېدلي دی، دلته يې په لنډيز سره يادونه کوو.

زوړ ښار:

د ۱۹۹۵ کال له پېښو پلټنو څخه د ای خانم يوناني ستنو ته ورته ستنې لاسته راغلي، چې د شخصي کورونو د جوړولو لپاره ورڅخه کار اخيستل شوی دی. ناتاييد شوي راپورونه د زياتو کشفونو خبرې کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نهو ګنبدو جومات:

ساساني دوره ۹مه میلادي پېړۍ: د ساتنې د بوال یې د نړېدو او د ګچو برخه یې د اوبو د څڅېدو له خطر سره مخ ده او د ماتېدو له کبله یې یوه لیندۍ له خطرناک حالت سره مخ شوې ده. نور زیانونه هم ورته متوجه دي.

د خواجه ابونصر پارسا زیارت:

د تیموریانو د دورې د وروستیو وختونو اړوند ، د هغه د ګنبدې د کاشیو ځینې برخې د توغندیو د لګېدو له امله بې ځایه شوې دي. د (۱۹۷۴م) کال ترمیمونه د ناسمې ساتنې له کبله، له خطر سره مخ دي. د هغه داخلي برخه نسبتاً قناعت بښونکې ده. په جنوبي لوري کې د نوي جومات جوړول، د هغه اصل ډېزاین له منځه وړی دی.

د سید سبحان قلي خان مدرسه:

د (۱۷ مې م) پېړۍ د وروستیو وختونو اړوند مدرسه ده، په جدي ډول د نړېدو په حال کې ده.

د حضرت علي کرم الله وجهه روضه:

د (۱۵مې م) پېړۍ د تیموري عصر ودانۍ، د عصري کاشیو له نویو ښکلاوو سره له (۱۹۹۴م) کال راپه دېخوا یې ځینې برخې په نا فني ډول رغول شوي دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مزار په لویدیځ کې تخته پل:

د (۱۹ م) پېړۍ اړوند جومات، باندینۍ برخه یې په نسبتاً ښه حالت کې ده، خو د وخت په تېرېدو سره یې داخلي برخې ته زیان اوښتی دی.

د آقیني حوض:

د (اندخوی) په شمال کې د (۱۲مې م) پېړۍ شاوخوا اړوند، د اوبو د یوې ژورې (۱۲ متره) زېرمې پر سر (۱۲ متري) ګنبده، له بېلابېلو پېښو سره سره له زیاتو زیانونو سره مخ نه ده.

د سرپل-امام خورد:

د سلجوقیانو د وخت د یوولسمې میلادي پېړۍ اړوند، د داخلي ښکلاوو او غوره ډبرلیکنو لرونکی، ښه ساتل شوی دی، تراوسه ورته کوم زیان نه دی اوښتی.

د افغانستان ختیځ:

د هېواد په ختیز کې هم ګڼ شمېر تاریخي ابدات موجود وو، زیانونه یې زغملي، دلته یې په لنډیز سره یادونه کوو:

غوچک:

جلال اباد په لویدیځ کې د (۱۲۱۰م) کال اړوند د مغولو د وخت بڼ او د شلمې پېړۍ یوه ماڼۍ پر (۱۹۹۴ م) کال د معروف په نوم د یو افغاني نا حکومتي سازمان (د نړۍ د خوړو او کرنې سازمان) په مرسته ترمیم شوه. له زیانونو سره مخ شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سراج الامارت ماڼۍ او بڼ:

دې ماڼۍ ته د غازي امان الله خان پر ضد د شورش پر مهال درانه زيانونه واړول شول، ماڼۍ وسوزول شوه. تر (۱۳۸۵ ل) کال وروسته يې بيا رغونه پيل شوه، نږدې (۸۰) په سلو کې يې کار بشپړ شو. بڼ ته ډېر زيانونه نه دي ور اوښتي.

د افغانستان جنوب:

د هېواد به جنوب کې زيات شمېر تاريخي ابدات موجود وو چې جګړو ورته زيانونه اړولي دي. دلته به له دې تاريخي اثارو د ځينو يادونه وکړو:

د هلمند ناوه:

په بست او لښکري بازار کې د (۱۲مې م) پېړۍ د غزنويانو د وخت ژمنۍ ماڼۍ او بالاحصار، تر جګړې د مخه د بست تشريفاتي ليندۍ ترميم شوې ده، خو لا هم ګواښونه پوره له منځه نه دي تللي.

کندهار، د اشبوکان بڼ:

د کندهار په زاړه ښار کې اراميک او يوناني دوه ژبې يو ډبرليک چې(۳ ق م) پېړۍ پورې مربوط دی، په خپل اصلي حالت موجود و. د هغه په باب معلومات په لاس کې نه شته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چهل (ځلوېښت) زینه:

د (۱۲ مې) میلادي پېړۍ اړوند له ډېرې ښخه د ځلوېښتو پوړیو جوړه یوه زینه، چې د ظهیرالدین محمد بابر د لاربښوونې له مخې د جوړ شوي ډبرلیک له محوطې سره نښلي، ډېر زیانونه ورته نه دي رسېدلي.

د میرویس نیکه مقبره (۱۷۱۵م):

پر (۱۹۳۰م) کال د احمد شاه بابا د مقبرې په شان جوړه شوې ده؛ د باندې د ښې مهندسۍ او په داخل کې د نقاشۍ لرونکې ده، چې شاوخوا یې د کوکران د بڼ په واسطه احاطه شوې او ښه ساتل شوې ده.

د احمد شاه بابا مقبره (۱۷۷۲م):

بهرنۍ برخه یې ډېره استادانه مهندسي او په داخل کې نقاشي لري چې په ښه حالت کې ده او تراوسه ورته کوم زیان نه دی رسېدلی. (۶)

خرقه شریفه:

په کندهار کې د ډېرو پخوانیو ودانیو له جملې ښخه ده، چې د اسلام د ستر پیغمبر حضرت محمد (ص) مبارکه خرقه په کې ساتل کېږي. کوم زیان ورته نه دی اوښتی، خو د ۱۳۹۲ل کال په بهیر کې هڅه وشوه چې ددې ودانۍ دروازه د ترمیم په پلمه له دې ځایه وباسي، خو د سیمه ییزو خلکو له خوا یې مخه ونیول شوه.

د پورتنیو فرهنګي میراثونو ترڅنګ په هېواد کې نورو فرهنګي میراثونو او تاریخي اثارو ته هم زیات زیانونه اوښتي چې د ټولو څېړل

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته په دې لیکنه کې ممکن نه دي، خو دلته یوازې ډېر مهمو او غټو فرهنګي میراثونو ته اشاره وشوه.

د فرهنګي میراثونو نن

نن هم زموږ فرهنګي میراثونو ته زیات ګواښونه او زیانونه مخامخ دي، خو په ځینو سیمو کې ددې ګواښونو کچه زیاته او په ځینو کې کمه ده. تر (۱۳۵۷ل) کال وړاندې زموږ د هېواد فرهنګي میراثونو ته ډېر زیات زیانونه متوجه نه وو او که کوم زیانونه وو، نو اکثرو یې طبیعي بڼه لرله. البته د پېړیو په بهیر کې جنګونو او ناتارونو زموږ یو زیات شمېر فرهنګي میراثونه او اثار له ستوني تېر کړي، خو د خپلسرو کیندنو او د تاریخي اثارو د لوټ او تالان لړۍ ډېره ګرمه نه وه، تر (۱۳۵۷ل) کال وروسته بیا تر (۱۳۸۰ل) کال پورې لوټ او تالان، ړنګونې او ورانونې بېلابېلې بڼې خپلې کړې او په دې بهیر کې د افغانستان، تاریخي اثارو، ابداتو او فرهنګي میراثونو نه جبرانېدونکي زیانونه واوښتل چې د (پرون) په بحث کې ورته نغوته وشوه. د (نن) له زماني واټن څخه زموږ هدف تر (۱۳۸۰ل) کال وروسته بیا تر دې دمه (۱۳۹۳ل) کال پورې مهال یا زماني واټن دی. په دې بهیر کې که څه هم زموږ د هېواد په بېلابېلو برخو کې جګړه روانه وه او لا هم روانه ده، خو د جګړې څپې هغومره ګرمې نه وې، چې تر دې دمخه دوو لسیزو کې ښکارېدلې. په دې وروستیو دیارلسو کلونو کې د نړیوالې ټولنې د مالي مرستو په برکت، د حکومت بېلابېل بنسټونه له سره ورغول شول او دا کار ددې سبب شو، چې زموږ یو شمېر فرهنګي میراثونه هم له سره ترمیم او د ویجاړېدو مخه یې ونیول شي. که څه هم په دې تېرو (۱۳) کلونو کې لا هم د ویجاړۍ لړۍ او د تاریخي اثارو د پټونې او قاچاق پروسه ودرېدلې نه ده، خو د تېرو نورو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوو لسیزو په شان هم نه ده. یاني دا چې د شپېتمو او اویایمو کلونو په اندړول د هېواد فرهنګي میراثونه په خوندي حالت کې دي. په همدې تېرو څو کلونو کې هېواد ته په فرهنګي ډګر کې د ګڼو فعالیتونو تر څنګه، زیات شمېر تاریخي اثار له بهرنیو هېوادونو بېرته هېواد ته راوړل شول او د هېواد یو شمېر مهم تاریخي اثار بهرنیو هېوادونو ته د ننداري لپاره یوړل شول. په لسګونو تاریخي ودانۍ چې افغانستان ته یې د فرهنګي میراثونو په توګه ارزښت درلود، بیا ورغول شوې او د ړنګېدو مخه یې ونیول شوه، چې دلته یې د ځینو یادونه کوو:

((د هېواد ملي موزیم بیا احیا او بیا ورغول شو، ځینې تاریخي اثار یې چې مات او په تېرو وختونو کې له منځه تللي وو، بېرته ترمیم شول. د هېواد یو زیات شمېر لرغوني اثار چې (۴۳۸۲) ټوټې کېږي، له ډنمارک هېواد څخه او (۲۱۴) له اسلام اباد څخه راوړل شول، نږدې (۱۴۲۳۰) ټوټې اثار ترلاسه شول.))

د غور ولایت د (جام منار) او د بدخشان د (شهیدانو منار) ترمیم شول. د هرات ولایت د څلورو تاریخي څلیو ترمیم، د بلخ ولایت د څلورو تاریخي څلیو رغونه، د سلطان محمود غزنوي د تاریخي څلي ترمیم، د تخار ولایت د حضرت واقف د تاریخي څلي ترمیم، د خواجه ګیان د تاریخي څلي ترمیم، د شیخ سعدالدین انصاري د تاریخي څلي ترمیم او په ځینو نورو ولایتونو کې د تاریخي ودانیو بیا رغونه د تاریخي میراثونو د بیا رغونې ښې بېلګې دي.

سربېره پر دې ملي موزیم ته د بېلابېلو مراجعو له لارې (۴۵) قلمه نور اثار راوړل شول چې ټول (۵۶۰) اثار کېږي.

ددې تر څنګ (۹۰۱) تاریخي اثار پاک او صفا شول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه له بېلابېلو سیمو څخه (۳۸۱) اثار ترمیم او ملي موزیم ته وسپارل شول.

په غزني ولایت کې اووه تاریخي ابدې ترمیم شوې.

د هرات د اختیارالدین د کلا ترمیم چارې بشپړې شوې.

د اسلامي ثقافت د مرکز په توګه د غزني د اعلانولو په مناسبت ګڼ شمېر تاریخي ابدات بیا ترمیم شول.

د امیر شېرعلي خان تاریخي ابده، د وزیرمحمد اکبر خان مقبره او د هرات جامع جومات ترمیم شول.

سربېره پر دې په کابل کې د شیخ سعدالدین انصاري د تاریخي ابدې، د سید جمال الدین افغان د تاریخي ابدې، د امیر عبدالرحمن خان د مقبرې، په کابل کې د سردارمحمد جان خان د مسجد، د غزني په ښار کې د باباعلي د جومات، د غزني ښار د شریف خان د مقبرې، په غزني کې علي لالا د مقبرې، په غزني ښار کې د پیر شاطرها د مقبرې، په غزني کې د سید حسین اغا د مقبرې، په غزني کې د شامیرصاحب پالیزوان د مقبرې، په غزني کې د سلطان سبکتګین د مقبرې، د خواجه محمدلایخوار د مقبرې، په غزني کې د تاج اولیا د مقبرې، د حضرت ترک د مقبرې، د سیداحمد مکي د زیارت، د سید جلال د زیارت، د شیخ احل د مقبرې، د خواجه بقال د مقبرې، په کابل کې د خواجه ګیان د تاریخي ابدې، په غزني کې د سید عثمان هجویري د مقبرې، په غزني کې د بهلول صاحب د زیارت، په غزني کې د حضرت خواجه ملکیار د زیارت، د شاه‌سکندرولي زیارت، په کندوز کې د امام صاحب د روضې، د غزني د زاړه ښار د جومات، د غزني ښار د حنبري جومات، په غزني ښار کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سيد شا اغا د مقبرې، د سلطان ابراهيم د مقبرې او مسعود د قصر، ابو ريحان البيروني د قبر، په غزني کې د سلطان محمود غزنوي د ټولګې يا مجمع ترميم، د کابل تياتر بيا احيا ، د ملي ارشيف د الحاقيه ودانۍ ترميم، هلمند ولايت د شهزاده بابا د زيارت بيا رغول)) (۷)او نور ګڼ شمېر رغاونيز کارونه، هغه مثبت فعاليتونه وو چې د حامد کرزي د واکمنۍ پر تېرو (۱۳) کلونو کې ترسره شول.

د فرهنګي ميراثونو سبا

څرنګه چې زموږ فرهنګي ميراثونه پرون هم له ګڼو خطرونو سره مخ وو ، نن هم دي، نو سبا هم د دې اټکل شته چې په لږو ډېره کچه به دا خطرونه امتداد پيدا کوي. د قصدي او ناڅاپي خطرونو ترڅنګ د طبيعي پېښو خطرونه او ګواښونه هم طبيعي دي. نو څکه خو موږ بايد مخکې تر مخکې هر ډول خطرونو ، اندېښنو او ګواښونو ته متوجه او سو. دا ډول خطرونه هم زموږ معنوي ميراثونو ته متوجه دي او هم مادي فرهنګي ميراثونو ته !

د (سبا) په بحث کې زه غواړم همدغو احتمالي خطرونو او د هغو د مخنيوي پر لارو چارو لنډ بحث ولرم او په دې برخه کې خپل وړانديزونه وړاندې کړم:

(c) ketabton.com: The Digital Library

مادي فرهنګي میراثونو ته پېښ ګواښونه

لکه څنګه چې په تېرو وختونو کې زموږ مادي فرهنګي میراثونو ته زیات زیانونه واوښتل، په ګانده کې هم د نورو زیانونو د وراوښتو اټکل شته، غواړو دلته په لنډیز سره ځینو خطرونو او د هغو د مخنیوي لارو چارو ته نغوته وکړم:

جګړه او د جګړې مخنیوی:

د (نن) او (پرون) جګړو نه یوازې زموږ زیات شمېر فرهنګي میراثونه له منځه وړي، بلکې د افغاني ټولنې هره برخه یې ځپلې او د پرمختګ مخه یې نیولې ده. که په هېواد کې له هرې ممکنې لارې د جګړې د تداوم مخنیوی و نشي، نو طبیعي خبره ده چې هم فرهنګي میراثونو ته احتمالي خطرونه له منځه ځي او هم د ټولنې نورې برخې ښېرازه کېږي، خو دا چې د جګړې بندول یو لوی سیاسي او پوځي ځواک او تدبیر ته اړتیا لري او که ټوله جګړه ودرول شي، نو دا خو رنځورې او جګړه ځپلې افغاني ټولنې ته د نوش دارو حیثیت لري او که چېرې دا ممکنه نه وي، نو د جګړې د دوام په حالت کې د نړیوالو قوانینو له مخې د ملګرو ملتو هغه اړوند ارګانونه چې د جګړې په حالت کې د فرهنګي میراثونو ساتنه کوي، د هغوی مرسته او ملګرتیا باید را جلب شي، چې د جګړې د بندېدو تر وخته د افغانستان د فرهنګي میراثونو ساتنه وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قاچاق مخنیوی:

د هېواد یو زیات شمېر تاریخي اثار او فرهنګي میراثونه د شخصي ګټې لپاره قاچاقېږي، ګاونډیو او نورو هېوادونو ته وړل کېږي. حکومت او اړوند ارګانونه باید له ټولو ممکنه لارو چارو څخه کار واخلي، چې د تاریخي اثارو د قاچاق مخنیوی وکړي، د تاریخي اثارو بازار، لنډه، تنګ، بند او بې ارزښته کړي. کله چې دې ډول اثارو ته په کورني او بهرني کچه مارکېټ نه وي، څوک یې قاچاق ته زړه نه ښه کوي.

دوه اړخیز پروتوکول:

له ګاونډیو هېوادونو او د نړۍ له نورو هېوادونو سره دې داسې دوه اړخیز پروتوکول وشي، چې د هغو له مخې د هر هېواد قاچاق شوي فرهنګي میراثونه بېرته مسترد شي او هم قاچاقوړونکي یوبل ته وسپارل شي، دا کار به ددې سبب شي، چې هم د فرهنګي او تاریخي اثارو د قاچاق مارکېټ له منځه لاړ شي او هم قاچاق وړونکي د خپل ژوند د خطر او له قانون څخه د وېرې له امله قاچاق ته زړه ښه نه کړي.

د جزایي قانون سختوالی:

سر له دې چې د هېواد په جزایي قانون کې د هر ډول قاچاق لپاره سزاګانې په ګوته شوي، خو که د فرهنګي میراثونو د قاچاق وړونکو لپاره سزاوې نورې هم سختې شي او بیا دا سزاګانې عملي بڼه خپله کړي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو دا کار هم ددې سبب ګرځي چې د فرهنګي میراثونو له خوندیتابه سره مرسته وکړي.

عامه پوهاوی:

موږ سره له دې چې بډایه فرهنګي میراثونه لرو، خو ددې میراثونو د ارزښت، پاییښت او د هغو د پیغامونو په باب ولس ته پوره پوره معلومات نه دي ورکړل شوي، یو شمېر کسان خو د فرهنګي میراثونو قاچاق هم عادي سوداګري ګڼي، نو ځکه خو یې د مشروع تجارت په شان د خپل روزګار یوه برخه ګرځولې ده. که رسنۍ، دولتي او نادولتي ټولنې د فرهنګي میراثونو، ارزښت، ماهیت او اهمیت ولس ته په ډاګه کړي او همدارنګه سوداګر یا قاچاق جوړونکي د هغو له قانوني عواقبو خبر کړي، کېدی شي ولس او قانوني سرچینې یو بل سره ملګرتیا وکړي او په ګډه د فرهنګي میراثونو د قاچاق مخه ونیسي.

خپلسرې کیندنې:

خپلسرې او نافني کیندنې، شړنې او سپړنې بل عامل دی چې زموږ فرهنګي میراثونو ته یې سخت زیان رسولی او رسوي یې، حکومت باید له ټولو لارو او همدارنګه ولس د خپل ملي احساس له امله په هېڅ تاریخي ساحه کې هېڅ ډول ناقانونه او نافني کیندنو ته اجازه ور نه کړي. خپلسرې او نافني کیندنې نه یوازې د غلا او قاچاق کار دی، بلکې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاریخي اثارو د ترلاسه کولو او غلا کولو لپاره نور ګڼ شمېر اثار هم د دا ډول کیندنو په بهیر کې له منځه ځي.

معنوي فرهنګي میراثونو ته پېښ ګواښونه

لکه څنګه چې و په پیل کې یادونه وکړه، معنوي یا ناملموس فرهنګي میراثونه د مادي هغو په انډول تر زیات تهدید، ګواښ او خطر لاندې دي. دا خطرونه او ګواښونه په څرګند او ناڅرګند ډول رامخې ته کېږي او زموږ معنوي میراثونه ګواښي. دلته به په لنډیز سره ځینو خطرونو او د هغوی د مخنیوي لارو چارو ته نغوته وکړو:

د کلتوري یرغل مخنیوی:

د مخه مو هم یادونه وکړه چې معنوي میراثونه د یوې ټولنې ټول ارزښتونه، دودونه، عنعنات، اداب، اروایي جوړښتونه، ژبه او نور ناملموس ارزښتونه رانغاړي. طبیعي خبره ده چې دا ارزښتونه په زور، جبر، پوځي یرغل او د نورو فزیکي فشاري وسیلو په واسطه په یوځایي ډول له منځه نه ځي. کلتوري او معنوي ارزښتونه د پردیو د کلتوري یرغل له امله ورو ورو له منځه ځي او دا ډول یرغلونه تر شا خپل وسایل او خپل عوامل لري.

اوس چې زموږ هېواد له بېلابېلو خواوو د نورو د ځواکمن او وسیله ییز کلتور تر یرغل لاندې دی. زموږ معنوي میراثونو ته یې سخت زیان اړولی او لا یې هم اړوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا یرغل د هغو د رسنیو، اموالو، مادي او معنوي ملاتړ په مرسته ترسره کېږي.

د دفاعي کلتوري ستراتیژۍ جوړول:

افغانستان د خپل کلتور د ساتنې، پالنې او د بهرنیو د کلتوري یرغل د مخنیوي او د خپلو فرهنګي میراثونو د خوندیتابه لپاره هر اړخیزې کلتوري ستراتیژۍ ته اړتیا لري، په خواشینۍ سره چې په تېرو دوه درې لسیزو کې موږ د داسې یوې پراخې ستراتیژۍ له نشتوالي سره مخ یو. ان خبره تر دې حده هم رسېدلې چې موږ د ګاونډیو د کلتوري یرغل د تعریف په باب هم د هغوی د پلویانو له خوا له ستونزو سره مخامخ یو. د یو مشخص مفهوم لپاره بېلابېل تعریفونه او مفاهیم وړاندې کېږي، خو په واقعیت کې یرغل روان دی او زموږ معنوي میراثونه ګواښي. فرهنګي ستراتیژي باید پردی یرغل، د نورو فرهنګونو ګډ ټکي او د خپل کلتور اصیله او د ساتنې وړ برخه تعریف کړي او بیا یې د ساتنې او پالنې لپاره وسایل او لارې چارې په ګوته کړي.

رسنیز فعالیتونه:

د نورو د کلتوري یرغل او د خپلو معنوي ارزښتونو د ساتنې او پالنې لپاره، د دولتي وسایلو، امکاناتو او مشخصو قوانینو ترڅنګ رسنیزو فعالیتونو ته هم ډېره اړتیا ده، موږ تر هغه پورې د نورو رسنیو له لارې د هغوی د کلتوري یرغل مخه نه شو نیولای، چې خپلې رسنۍ ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورته فعالې او تر هغوی غښتلې نه کړو. رسنۍ نه یوازې د پردي کلتور مخه نیولای شي، بلکې خپل معنوي ارزښتونه هم په ښه توګه ځلولای او نورو ته ورپېژندلای شي.

د فرهنګي میراثونو تصویري کول او ډیجیټل کول:

اوس چې تخنیکي وسایل زیات او عصري شوي او هم ارزانه شوي، په کار ده چې د هېواد د ټولو فرهنګي میراثونو د تصویري کولو لپاره هڅه وشي. د ویډیویي او جامدو تصویرونو په ښه د فرهنګي میراثونو خوندي کول به مونږ سره مرسته وکړي چې د خپلو فرهنګي میراثونو اوسنۍ ښه لږ تر لږه په تصویري توګه خوندي کړو. د همدې مستندو تصویرونو له لارې کولای شو، د هغو د بیا رغونې لپاره کار وکړو. دا تصویرونه د ناوړه او طبیعي پېښو له امله د دې اثارو د له منځه تلو په حالت کې هم د هغو د بیا جوړولو لپاره ښه لاسوندونه کېدلای شي. د فرهنګي اثارو د قاچاق په حالت کې هم له خپلو دې لاسوندونو څخه د ګټې اخیستنې له لارې کولای شو، هغه له قانوني لارو بېرته ترلاسه کړو. د تصویري او ویډیویي نندارو له لارې کولای شو، نه یوازې خپل فرهنګي میراثونه نورو ته معرفي کړو، بلکې د ګټې یوه ښه وسیله هم ترې جوړېدی شي او په لاسته راغلو پیسو یې خپل فرهنګي میراثونه رغولای شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فرهنګي میراثونو د ساتنې لپاره د مرستې صندوق:

که د بسپنې یو صندوق رامنځته شي او هر افغان یا لږ تر لږه د فرهنګ هر مینوال په کال کې له دې صندوق سره ډېره کمه مرسته هم وکړي، نو زموږ د فرهنګي میراثونو د ساتنې او پالنې، رغونې او ځلونې لپاره به ډېره اغېزمنه وسیله وي.

د پورتنیو لارو چارو ترڅنګ نورې اغېزمنې لارې چارې هم شته، خو اوس پر همدغو څو مهمو ټکو بسنه کوم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

(۱) پرورشگاه فرهنگ باستانی، پوهاند عبدالحی حبیبي، د افغانستان فرهنګ تاریخ، ۱۳۹۳ل کال ۲۰-۲۲ مخونه.

(۲) د افغانستان د فرهنګ تاریخ، سرمحقق زلمی هېوادمل، د دکتورا دورې درسي مفردات، ۱۳۹۳ل کال، ۲۳-۲۴ مخونه.

(۳)د افغانستان فرهنګ ته اوښتي زیانونه، محمد اسمعیل یون، ۱۳۸۷ل کال، ۵۲-۵۹ مخونه.

(۴) د ننګرهار فرهنګي بهیر ته یوه کتنه، محمد داود وفا، د افغانستان د مطالعاتو مرکز، ۱۳۷۷ل کال، ۴ مخ.

(۵)د ارګ، نن او پرون، علم ګل سحر، ۱۳۹۱ل کال، کابل چاپ، بېلابېل مخونه.

(۶)د افغانستان فرهنګي میراثونو ته یوه کتنه، نینسي دوپري، ۱۳۸۷ل کال، ۴۰-۵۷ مخونه.

(۷)د جمهور رئیس کرزي کارنامې، علیشاه مظلومیار، ۱۳۹۳ل کال، ۱۳۳-۱۳۵ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې

د داستان څرکونه

پښتو لرغوني ادبيات، چې له (۱۳۹هـ ق) څخه پيل او تر نږدې (۱۰۰۰هـ ق) پورې رسېږي، اکثره ادبپوهان دغه دوره لومړۍ يا لرغونې دوره ګڼي او د دې دورې ادبياتو ته هم لرغوني ادبيات وايي. له لرغوني دورې څخه موږ ډېر ليکلي ادبيات نه دي ترلاسه کړي، خو دا په دې مانا نه ده چې دلته د ادبياتو بېلابېل او ډېر ډولونه نه دي رامنځته شوي، د زمانې ناخوالو، د لرغوني دورې ادبياتو يوه بډايه پانګه زموږ له لاسه ترورلې ده. خو بيا هم کوم ادبيات او د هغو بېلابېل ډولونه چې تر اوسه پورې تر لاسه او خوندي شوي، د کميت په اندازه يې کيفيت د خورا زيات ارزښت وړ دي. له شکلي پلوه په لرغونې دوره کې، غزل، قطعه، ډوله نارې رباعي، مثنوي، قصيده او د ولسي ادبياتو ځينې فورمونه ليدل کېږي. ځينې کسان منظوم داستان هم يو فورم ګڼي، خو حقيقت دا دی چې دا داستان کوم فورم نه دی. منظوم داستان هغو اثارو ته ويل کېږي چې د بيان له مخې حکايتي، روايتي يا کيسه ييزه بڼه ولري، دا چې دې کيسه ييز بيان کې کومه محتوا بيانېږي او په کوم قالب کې بيا دا محتوا ځايېږي دا نو بيا د ليکوال يا شاعر په ظرفيت پورې اړه لري چې خپل کيسه ييز پيغام په کوم چوکاټ کې بيانولای شي. داستان ته په عام ډول په پښتو کې کيسه هم وايي چې موخه يې اکثره همغه منثور داستان دی،

(c) ketabton.com: The Digital Library

داستان کېدی شي، منظوم وي او یا هم کېدی شي منثور وي. منثور داستان یا کیسه، معمولاً پر لنډه لنډه کیسه، لنډه کیسه، منځنۍ کیسه یا اوږده کیسه وېشل کېږي، چې هره یوه بیا خپله خپله ځانګړتیا لري، خو منظوم داستانونه بیا په ډېرو فورمونو کې نه ویل کېږي.

قصیده، غزل او ځینې ولسي فورمونه هم په ډېره کمه کچه د ځینو پیغامونو او مفاهیمو د داستاني بیان لپاره کار کوي، خو تر ټولو چې معمول او دود دی، هغه مثنوي فورم دی چې هم په کې لنډ حکایتونه بیانېږي او هم د اوږدو کیسو او پیغامونو د بیان وس لري. د پښتو منظومو داستانونو لپاره هم تر ډېره حده د مثنوي له فورم څخه ګټه پورته شوې ده. مخکې تر دې چې په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان او بیا د منظوم داستان څرکونه ولګوو، ښه به وي چې مثنوي فورم په لنډیز سره تشریح وکړو.

دوه ییز یا مثنوي:

((هغه ډول شعري یا نظمي فورم دی چې هر بیت یې په خپل منځ کې ګډه قافیه لري (مقفی) وي، د بیتونو شمېر یې ثابت نه دی، په ټولو قافیه والو شعري یا نظمي چوکاټونو کې مثنوي تر ټولو خلاص او لوی شعري فورم دی. شاعر یا ناظم کولای شي په دې فورم کې خپل مقصد تر وروستي بریده بیان کړي، ځکه نو اکثره شاعران د لویو موضوعګانو د بیان په غرض دا فورم انتخابوي. لکه (ابو القاسم فردوسي) چې د (شاهنامې) د لیکلو لپاره دا فورم وټاکه، په مثنوي کې که شاعر په یوه قافیه کې له

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستونزې سره مخ شي، نو بلې ته تللای شي، په مثنوي کې هر بیت ځانته قافیه لري، کېدی شي ځینې بیتونه یې ردیفونه ولري او ځینې یې ونه لري، خو د ټولو بیتونو وزن یې مشترک وي او د څپو شمېر یې سره مساوي وي، مانا دا چې مثنوي مقفی، مشترک الوزنه او د مساوي څپو لرونکی فورم دی. لکه د مخه چې مو یادونه وکړه، په مثنوي کې کېدی شي ځینې بیتونه ردیف لرونکي وي او ځینې په قافیه ختم شوي وي.))[١]

په پښتو ادبیاتو کې هم اکثره داستانونه یا حکایتونه په همدې فورم کې راغلي دي، هم په لرغوني دوره کې، هم د پښتو ادب په منځنۍ یا کلاسیکه دوره کې او یا هم په معاصره دوره کې، لکه څنګه چې مو د مخه یادونه وکړه په دې فورم کې د اوږدو او پر له پسې مفاهیمو، کرکټرونو، موادو او راویانو د ځایونې ظرفیت زیات دی. په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د حکایت یا داستان څرکونه او بېلګې شته او هغه هم په همدغې مثنوي فورم کې راغلي دي.

حکایت:

د حکایت په باب ویل کېږي چې ((د (محاکات) له کلیمې څخه را اخیستل شوی چې دا بیا له یو شي څخه د یو چا د ورته کولو یا مشابه کولو مانا ښندي، له اصطلاحي پلوه ځینې په دې نظر دي چې حکایت د لنډې کیسې داسې یو ډول دی چې په هغه کې اخلاقي درسونه یا مسایل نغښتي وي. دا درسونه یا مسایل د حکایت په وروستۍ برخه کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوستونکي ته په ډاګه کېږي، د حکايت کرکترونه يا شخصيتونه سړي، څاروي، يا بې روحه شيان وي، کله چې حيوانات د حکايت د شخصيت په توګه څرګندېږي، نو د انسان په شان خبرې کوي او له خپل ځانه انساني احساسات څرګندوي، حکايتونه معمولاً په داسې ډول ليکل کېږي چې لوستونکي په اسانۍ سره پر هغو پوهېدلای شي. هغه ادبيات چې په حکاياتو کې کارېږي، هغو ته تعليمي ادبيات هم وايي.

د حکايت ځينې ځانګړنې په دې ډول دي:

د پېښو ځای او وخت يې زيات مشخص نه وي.

اغراق او تر حده داسې پورته پېښې په کې پېښېږي چې د انسان په وس پوره نه وي.

د داسې شيانو ستاينه په کې کېږي چې په عملي ژوند کې واقع شوي نه وي، عقل يې نه مني چې داسې به واقع کېږي.

ځينې يې داسې سست داستان بولي چې وحدت او انسجام نه لري.

معمولاً د پند، عبرت او نورو اخلاقي مسايلو د بيان لپاره کارېږي.

د ټولو کرکترونو ژبه يې تقريباً يو شان وي او د ټولنيزې ډلبندۍ له مخې يې ژبه توپير نه کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اتل او اتل ضد کرکترونه یې سپینې او تورې څېرې لري. یانې یا ډېر ښه دي یا ډېر بد.)) [۲]

حکایتونه په پښتو ادبیاتو کې معمولاً په منظوم ډول افاده کېږي، خو دا په دې مانا نه ده چې نثري حکایتونه نه شته، په کلیو او بانډو کې له پخوا زمانو څخه ګڼ‌ني حکایتونه، کیسې یا داستانونه وو، چې خوله په خوله له یوه پښته بل ته لېږد بدلي دي، خو دې ډول داستانونو ته، منظوم دي که منثور د تاریخي نښتې ټاکل اسانه کار نه دی. کیسې یا داستان په پښتو ادبیاتو کې معمولاً د نثر په چوکاټ کې افاده کېږي، ځینې ادبپوهان بیا وایي داستان یا کیسه همغه اثر ته ویل کېږي چې پنځول شوې وي او خیال ولري.

کیسه، اتل یا اتلان، پېښه یا پېښې، زمان او مکان، پیل او پای یا نتیجه لري.

کیسه:

((کیسه که لنډه وي، لنډه کیسه ورته وایي، که منځنۍ وي، منځنۍ کیسه او که اوږده وي، اوږده کیسه یا داستان ورته وایي)) [۳] خو دا په دې مانا نه ده چې منظوم داستانونه نه شته، په پښتو ادبیاتو کې د منظومو او منثورو داستانو دواړه بېلګې شته، خو موږ دلته د دې داستانونو بېلګې یوازې په پښتو لرغونو ادبیاتو کې لټوو، نه په پښتو ګڼ‌نیو ادبیاتو کې او نه هم د پښتو تر لرغونو ادبیاتو وروسته د ادبیاتو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو دورو کې. د څېړنې موخه مو يوازې په پښتو لرغونو ادبياتو کې د داستان څرک يا شتوالی دی.

په ټوليز ډول کله چې موږ پښتو لرغونو ادبياتو ته ګورو، نو د کميت په اندول يې کيفيت د زياتې پاملرنې وړ دی. د پښتو لرغونو ادبياتو پوخ کيفيت دا واقعيت په ډاګه کوي چې په دې نږدې نهه سوه کلن بهير کې به ډېر ادبيات او هنري پنځونې رامنځته شوې وي، خو د زمانې ناخوالو د هغو يوه زياته برخه له موږه تروږلې ده. کله چې پښتو لرغونو ادبياتو کې د داستان څرک لګوو، نو دلته هم له همدې واقعيت سره مخامخېږو چې کميت لږ، خو کيفيت يې ډېر او د پام وړ دی. په پښتو لرغونو ادبياتو کې موږ لږ تر لږه دوه داسې اثار لرو چې داستاني بڼه لري او د حکايتي يا کيسه ييز بيان لرونکي دي. مخکې تر دې چې موږ په پښتو لرغونو ادبياتو کې د داستان يا حکايت دوو لومړنيو بېلګو ته راشو، د (سليمان ماکو) نثر ته به نغوته وکړو چې نه پوره حکايت دی، نه منظوم داستان، خو ځينې جملې او ترکيبونه يې داستاني يا کيسه ييزې ځانګړنې لري يا په بله وينا جمله يې جوړښت يې داسې دی چې کيسه ييز رنګ لري: ((زه غريب خاورې سليمان زوی د بارک خان ماکو سابزي چې په ويالـه د ارغستان هوسېږم او په دې مزکو پايېږم، په سنه دولس شپږ سوه د هجري تللی وم او د پښتنخا په راغو او کليو ګرځېدم او مراقد د اوليا او واصلينو مې پلټل او په هر لوري مې کاملان موندل او د دوی په خدمت کې خاکپای وم او هر کله په سلام ورته ولاړ..))

(c) ketabton.com: The Digital Library

((نقل هسې کاندي يارانو چې په روزګار د شيخ بيټني کې د ده ورور چې سړبن نومېد او پر شيخ هم خورا ګران و، سړبن نه درلود زامن او هر کله به ويل خپل ورور ته...))

((نقل کاوه سي چې په روزګار د غازي شهاب الدين چې پر کفر يرغل و، شيخ ملکيار چې غرشين ستانه و هم ملګری و د شهاب الدين چې په ډيلي کې هغه ستر واکمن ټاټوبی ورښانده، او هم هورې مړ سو...))

((... نقل کاوه سي چې بختيار ستر ستانه و، له ده نه څرګند سوي دي، هغه کرامات چې مو وکتل او وويل...))[۴]

په تذکرة الاوليا کې چې د سليمان ماکو کوم نثر راغلی، که څه هم ډېر زيات نه دی، ياني د کتاب کمې برخې تر لاسه شوي، خو له دې څخه هم د سليمان ماکو د نثر قوت ښکاري، ماکو چې کوم شاعر معرفي کوي، نو په کيسه ييز بيان يې معرفي کوي، سړی ځان سره يو زمان او مکان ته بيايي او د حقيقي تصويرونو يو منظره په کې ښکاره کېږي، د تذکرة الاوليا د شاعرانو په کلام کې داسې بېلګې نه ښکاري چې داستاني يا حکايتي بڼه دې ولري، او نه هم د پښتو ادبياتو په لرغونې دوره کې نورې داسې بېلګې شته چې داستاني خصوصيات دې ولري. يوازې دوه بېلګې چې نسبتاً څرګندې دي، يو د زرغونې کاکړې او بل هم د دوست محمد کاکړ د غربتنامې حکايت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته غواړو دا دواړه حکایتونه یا داستانونه او د هغو ناظمان په لنډیز سره معرفي کړو:

زرغونه کاکړ او د هغې د بوستان یو حکایت:

د زرغونې کاکړ د پېژندنې لپاره تر ټولو ښه اثر د محمد هوتک (پټه خزانه) ده، محمد هوتک په پټه خزانه کې کاږي: ((زرغونه د ملا دین محمد کاکړ لور وه، په پنجوایي کې اوسېده او له پلاره یې وکا تحصیل د علومو او د فصاحت احکام یې زده کړل او د فصحاو اشعار یې ولوستل.

زرغونه په حباله د سعدالله خان نورزي وه، چې توریالي زامن یې درلودل او ټول د علم او هنر خاوندان وو. ماته هسې نقل وکا زما پلار: چې زرغونې د شیخ مصلح الدین سعدي رحمة الله علیه کتاب د بوستان ټول په پښتو شعر نظم کا او نوم یې و ((بوستان د پښتو)) چې دا کتاب یې په سنه (۹۰۳) هجري قدسي پای ته ورساوه او ټول نکات عارفانه او نصایح حکیمانه یې په پښتو کړل.

علاوه پر دې زرغونې نور اشعار او غزلونه هم وویل او په زمره د فصحایې شهرت وکا، هسې چې موزونانو د روزګار به یې اشعار لوستل او د پښتو په بوستان یې سیر کا او ګلونه د پند او نصیحت به یې ټولول. هسې وایې: چې زرغونه کمالداره ښځه وه، خط یې خوار ښه و او کاتبانو به یې له حسن خط اقسام د خط زده کول، زما پلار هسې وویل: چې په سنه (۱۱۰۲) هجري ما د زرغونې په خط ((بوستان د پښتو)) ولید، چې خپل

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشعار يې پخپل ښه خط هسې کښلي وو ، چې ملغلرې يې خط ته عاجزي کا او دغه حکايت له هغه کتابه زما د پلار رحمة الله عليه په ياد و ، چې زه يې په خزانه کې کاږم:

((اوربدلي مې قصه ده چې له شاتو هم خوږه ده
د اختر په ورځ سهار بايزيد چې و ، رويدار
له حمامه راوتلی په کوڅه کې تېرېدلی
ايرې خاورې چا له بامه راچپه کړلې ناپامه
مخ او سر يې سو ککړ په ايرو په خاورو خړ
بايزيد په شکر کښنو سو د خپل مخ په پاکېدو سو
چې زه ورېم د بل اور چې په اور کې سم نسکور
له ايرو به څه بد وړمه يا به لږ شکوه کومه
هو: پوهانو ځان ايرې کړ له لوېنې يې ځان پرې کړ
څوک چې ځان ته ګوري تل خدای ته نسي کړای کتل
لويي تل په ګفتار نه ده لوخبره په کار نه ده
تواضع به دې سر لوړ کا تکبر به دې تل ځوړ کا))(٥)

مخکې تر دې چې د زرغونې کاکړ يې پر دې حکايت خبرې وکړو ، ښه به وي چې د محمد هوتک پر پورتني نثر چې د زرغونې کاکړې پېژندنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

رانغـاړي، لنـډ بحـث وکـړو ، دا نثـر کـه څـه هـم د يـوې شـاعرۍ پېژندنـه رانغاړي، خو د نثر په جامه کې د حکايتي اثارو ځينې عناصر هم پـه کـې تـر سترګو کېږي، په حکايت کې کله ځای معلوم وي او کله نه وي، دلتـه د زرغونې کاکړې پـه پېژندنـه کې د هغـې استوګنځي (پنجوايي) تـه اشاره کوي، د لومړنيو زده کړو تسلسل يې ښيي چې کيسـه ييـز رنګ لـري، بيـا يې د ژوند بل پړاو ته داخلېږي. ليکوال تر هغـه وروسـته د زرغـونې کـاکړ د اثـر د تثبيت او بيـان لپـاره راوي تـه ګوتـه نيسـي، راوي هـم پـه حکايـت او داستان کې يو مهم عنصر ګڼل کېږي، په دې نثر کې راوي خپله د ليکوال پـلار دی چې پـر روايـت يـې زيـات بـاور کېدلی شـي، پـه دې ليکنـه کې د زرغونې کاکړې پر بوستان سربېره د هغې نور محاسن هم پـه ډېر ښـه ډول پـه کيسـه ييز کيفيت بيانېږي، کله چې سړی دا نثـر لـولي، نـو د يـوې لنـډې لنډې کيسې يا داستانګي مينه پرې ماتېږي، چې مرکزي کرکتـر يـې خپلـه زرغونـه کـاکړ، وروسـته بيـا شـيخ سـعدي رحمـه الله عليـه او راوي يـې د محمد هوتک پلار دی، يوه مشخصه زمانه او مشخص مکـان پـه غېږ کې نيسـي، دا پـه دې مانـا نـه ده چې دا لنـډه يـا هـم لنـډه لنـډه کيسـه ده، خـو دا ويلای شو چې کيسـه ييـز عناصر لـري او د نثـر بيـان يـې کيسـه ييـز دی، د يادونې وړ ده چې په پټه خزانه کې محمد هوتک کوم شاعران يا ليکـوالان معرفي کوي، د هغو د اکثرو د پېژندنې لپاره لـه کيسـه ييـز بيـان څخـه کـار اخلـي. پـه خپلـه د پټـې خزانـې د ليکلو انګېزه هم پـه کيسـه ييـز ډول بيـان شوې، د اثر د ليکلو علت، چاپېريال په داسې ډول تشريح کـوي چې سـړی لاس تړلی هغه چاپېريال، دربار او حالاتو ته بيايي، محمد هوتـک وايـي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو پاچا شاه حسین هوتک زه وغوښتلم خپل دربار ته او ماته یې تشویش وکا، او الطاف یې ښکاره کړ چې دا خپله اراده پوره کاندم او د پښتو شاعرانو حال سره راټول کاندم څکه چې زموږ پادشاه او د ښالم خپلو د زړه سر، شاه حسین خلد الله ملکه وسلطنة، پخپله هم د ښې وینا خاوند او د پښتو شعر شوقمن دی، نو ما وغوښته چې ژر تر ژره دا کتاب وکښلی شي او د پښتو د شاعرانو احوال ټول کړسي)). (۶)

محمد هوتک، د بابا هوتک، شیخ ملکیار، شیخ خرښبون، شیخ متي، جهان پهلوان امیر کروړ سوري، شیخ اسعد سوري، ښکارندوی غوري، ابو هاشم ابن زید السرواني، شیخ تیمن، شیخ بوستان بړیځ، شیخ رضي لودي او نصر لودي، شیخ عیسی مشوانی او نور چې راپېژني، نو هم له پخوانیو اثارو ګټه پورته کوي او هم له راویانو نقل کوي، خو د پېژندني ټول تسلسل یې یو کیسه ییز بیان لري چې سړی فکر کوي یوه کیسه یا حکایت لولي.

اوس راځو د زرغونې کاکړې حکایت ته!

د پښتو ادب څېړونکی؛ سر محقق زلمی هېواد مل په دې نظر دی چې دوه حکایتونه په پښتو ادبیاتو کې د حکایتي اثارو لومړنۍ بېلګې ګڼل کېږي، دی وایي: ((په دغو حکایتي اثارو کې تر ټولو پخوانی اثر د زرغونې پښتو بوستان دی. خو دغه اثر له پارسي څخه پښتو ته ترجمه شوی دی)) سر محقق زلمی هېوادمل زیاتوي: ((په پښتو نظم شوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

حکایتي اثر د دوست محمد کاکړ (غرغښت نامه) ده، چې پر (۹۲۹ هـ ق) کال یې په ربوب کې نظم کړې ده)) (۵)

ددې داستان یا حکایت موضوع هم د نورو حکایتونو په شان اخلاقي او نصیحتي مسایل دي چې انسان باید ترې د خپلو اخلاقو د لوړوای لپاره پند او عبرت واخلي. د داستان یا حکایت راوي دربیم شخص نه دی، بلکې په خپله ناظم دی چې د نورو منظومو او نثري حکایتونو په شان په خپله کیسه کوي، ((اوربدلې مې قصه ده - چې له شاتو هم خوږه ده)) دا ډول پیل په اکثرو نورو حکایتونو، نکلونو او داستانونو کې هم معمول دی. د حکایت یا داستان موضوع د لویۍ او تکبر پر ضد راڅرخي، لوی انسانان د تکبر مخالف دي او تواضع اصلاً د انسان د شخصیت د لویۍ معیار ګڼي، په دې حکایت کې اصلي موضوع، همدا د انسان عجز، تواضع او پرهېزګاري ده. حکایتونه یا منظوم داستانونه چې معمولاً د مثنوي فورم ورته کارول کېږي، دلته هم د مثنوي فورم کارول شوی، دا مثنوي ټول (۱۲) بیتونه لري او په خورا خوږه ژبه پیل شوې او په ښه پیغام پای ته رسېدلې ده.

تواضع به دې سر لوړ کا
تـکبر بـه دې تل څوړ کا

د مسرو د څپو شمېر سره یې مساوي دی، یانې هره مسره یې (۸) څپې لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوست محمد کاکړ او د هغه غربنت نامه:

په پښتنو لیکوالو کې بل شخص چې منظوم حکایت یا داستان ورځخه پاتې او تر موږه رارسېدلی، هغه دوست محمد کاکړ دی. د پټې خزانې مولف محمد هوتک د دوست محمد کاکړ په باب وايي:

((د بابر خان زوی و، چې د کاکړ بابا د زیارت د پاره په کال (۹۱۲) سنه هجري هرات ته ولاړ او بیا چې راغی ړوب ته، په کال (۹۲۹) هجري یې یو کتاب په شعر نظم کړ، چې نوم یې دی ((غرغښت نامه)) دا کتاب چې ما ولید، شیرین بیتونه په مثنوي لري او د غرغښت بابا قدس الله سره الکریم حکایات دي او له رښتینو خلکو یې روایات راجمع کړي دي، دغه کتاب زما پلار په توبه کې میندلی و او زموږ کهول کې مو کوچنیو او ژېړو ته په کې سبق لوست.

دوست محمد علیه الرحمه په خپل کتاب کښلي دي: چې زما پلار بابړ خان هم یو کتاب په شعر کښلی و، چې نوم یې و ((تذکره غربښت)) هغه وخت چې بابړ خان وفات شو او زه پر کور نه وم، نو هغه کتاب ورک شوی و او چا ضایع کړی، زه چې راغلم، د خپل پلار په ماتم هسې ویرجن نسوم، لکه چې کتاب ورک و. ما خو د هغه کتاب خبرې اورېدلې او په وارو وارو ویلې وې او هم مې یو څه له هغو څخه په یاد وې، نو ما پر خدای توکل وکړ او هغه قصې او روایات مې بیا په شعر وویل، خدای تعالی دې زما د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پلار سعي مشکوره کا، هسې وايي: کښونکی ددې کتاب عفی الله عنه، چې ماله ((غرغښت نامې ښخه دغه حکايت رانقل کړی دی.

لــه نــېـکـانــو روايـت دی   هســـې توګــه حکايــت دی
نــور مـحـمد کـاکـړ راوي دی   چـې يـې فـيض ل جـاري دی
د نيکونو له خولې وايــي   چې منښت يې راتــه ښـايي
چې کـاکـړ نـيـکـه زاهـد و   لـوی ښښتن لـه تـل عـابـد و
تـل تــر تـل بـی عـبـادت کـا   پـر دې ليـار يـې رياضت کـا
شپې يې روڼې په لمانځو وې   پــــه ژړا و پـــه نـــارو وې
نه يې خوب، نه يې خوراک و   عبـادت يـې ژونـد و زواک و
چــې به کښنوست په لمانځنه   يـا بـه کـېـوت پـه سـتـاينه
ورځ يـې ټـولـه پـه قعده وه   شـپـه يـې هـم يـوه سـجده وه
تــل يـې سيـر د لاهـوت کـا   پـه يـوه ګـولـه يـې قـوت کـا
غــرق بـه تـل پـه ذکر الله و   هــر ســبا او هــر بېګـــاه و
يــوه شــپـه يـــې عــبادت کا   پــر ګنـــاه يـــې نـدامت کــا
سـترګـې پټې سوې له خوبه   په شپو شـپو يې و ويښـتوبه
هســې خــوب يې وليد ګرانه   چـې غرغښـت ښـيي ښـهانه
وايـــي ای کـــاکــــړه زويـــه   لــه تـا خــوښ يمـه نېکخويـه
ستـا قــدم زمــا پــر لار دی   مـا ســوا کــې دې قــرار دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپـــه و ورځ دې ده لمانځنه | د ښتن عبـــادت کړنــــه
ولــې پــاته لــه تـــا نـــور دي | شپې او ورځې دې په کـور دي
ځه جـهاد کړه پر تا فرض دی | دا هـم سـتا د غـاړې قـرض دی
یـــوه ورځ جـهاد افضـــــل | تـــر کلـــو کلـــو لمانځـــل
څـوک چې تل لمنځ و روژه کا | پـه جهــاد بـه یـې پـوره کــا
لمـړی شـرط د دین همـدا دی | بیـــا خـــدمت د خلـــق الله دی
لــه تـــا پــاتـــه دواړه دي نـه | ځــان خبـر کــړه ښـه لـه دینـه
تــــوره واخــلــــه مجاهد شه | د لوی خدای د دیـن قاصد شه
د خدای نور پر جهان خپور کړه | دا خدمت یې پـه ځـان پـور کـړه
چې دې بشپړ عـــبادت ســــي | ځان دې خلاص له مصیبت سي
چې له خوبه و ښن کــاکـــړ سو | د غـــزا پـــر خـــوا نـــومړ سـو
زغـره خــول یــې اراسته کړل | د غـــزا غشـــي تېـــره کـــړل
هــرات خــواتـه په تلو تلو سو | د سـلطان غیـاث لـه ملـو سـو
وېـکـــړه هـــورې جـهادونه | د سـلطان مـل شـو پـه ملونـه
څـــو هـــورې تـر دنیا تېر سو | د غـازیـانو پـه تـول شـمېر سـو
چې یې هلته هم وفـات سـو | ښـخ پـه خـاورو د هـرات سـو
مېـړه هسې ژونـدون کانـدي | مري د خدای په رضا باندې)) [۷]

د دوست محمد کاکړ په پېژندنه کې هم د محمد هوتک د بیان طرز کیسه ییز دی، کله چې څوک دا نثر لولي لکه چې یوه کیسه لولي، دلته بیا هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

راوي معلوم دی، دلته بیا هم د کیسي راوي د محمد هوتک پلار دی، دلته بیا په کیسه کې بله کیسه ده، بل راوي په خپله دوست محمد کاکړ دی چې له خپل پلاره حکایت کوي او د هغه ځینې نصایح یې په خپل کتاب (غرغښت نامه) کې راوړي دي.

د غرغښت نامې حکایت هم په مثنوي فورم کې نظم شوی، ټول (۳۳) بیتونه لري او هره مسره یې (۸) څپې لري د دې حکایت محتوا هم دیني او اخلاقي موضوع ده، د (نور محمد کاکړ) چې دلته یو راوي ګڼل کېږي او د خپل پلار د (کاکړ نیکه) د خوب کیسه کوي، چې هغه هم لوی عابد او ذاهد شخصیت و، هغه یوه شپه خوب ولید او زوی ته یې نصیحت وکړ چې جهاد فرض دی، یوه ورځ افضل جهاد تر کلونو کلونو لمونځونو لوړه مرتبه لري.

کله چې کاکړ له خوبه بیدار شو، نو د جهاد پر لوري لاړ، د سلطان غیاث الدین له ملګرو سره یو ځای شو، جهاد یې پیل کړ ډېر جهاد یې وکړ، په غازیانو کې حساب شو او په هرات کې تر دنیا تېر او همدلته په هرات کې دفن شو.

حکایت په دې نتیجه پای ته رسي چې:

مېړه هسې ژوندون کاندي
مري د خدای په رضا باندې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا دوه حکایتونه چې موږ ګورو په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د منظومو داستانونو ببلګې په لاس راکوي، خو دا په دې مانا نه ده چې په لرغونو ادبیاتو کې به نور منظوم داستانونه نه وي لیکل شوي، خو موږ چې دلته غږېږو، یوازې پر همغو اثارو بحث کوو چې تر موږ رارسېدلي دي، د دې حکایتونو، خوږوالي، ساده والي، رواني او سلاست ته چې ګورو، نو ددې د دوو لیکوالو په ګډون به نورو هم دې ته ورته اثار لیکلي وي. نکل، حکایت او داستان که څه هم بېلا بېل کیسه ییز اصطلاحات ګڼل کېږي، خو یو بل سره ډېر زیات مشترکات هم لري، موږ چې کله په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان د څرک خبره کوو، نو هدف مو دادی چې د دغو دریو اړو نومونو یا جوړښتونو ګډ خصوصیات په کې تر سترګو کېږي، هېڅ داسې ببلګه نه لرو چې یادې په بشپړ ډول یو نکل وي، یا دې حکایت او یا دې هم په تول پوره داستان وي، خو ددې دریو اړو ځانګړتیاوې په کې په ډاګه لیدلای شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

(۱) د پښتو شعر هنري جوړښت، محمد اسمعیل یون، یون کلتوري یون، ۱۳۸۷ل کال، ۲۰ مخ

(۲)دانشنامه (دایرة المعارف) ازاد ، ایران، بېلابېل مخونه.

(۳) ادب پوهنه، سید محی الدین هاشمي، د اریک د ګرځنده کتابونو اداره، پېښور ۱۳۸۱ل کال، بېلابېل مخونه.

(۴) تذکرة الاولیا ، سلیمان ماکو ، د پوهاند حبیبي شرحه او تعلیقات، ۱۳۶۱ل کال بېلا بېل مخونه.

(۵) پټه خزانه، محمد هوتک ، د پوهې وزارت، ۱۳۴۹ل کال، ۱۹۲-۱۹۴ مخونه.

(۶)پټه خزانه، محمد هوتک، د پوهنې وزارت، ۱۳۴۹ل کال ۶ مخ.

(۷) پټه خزانه، محمد هوتک ، د پوهنې وزارت، ۱۳۴۹ل کال، ۸۸-۹۲ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کنایه او په کلام کې یې دریځ

د مینې ذکر چې محفل کې د رقیب جرم شو
پـه اشـارو په کنایو باندې بس وخت تېروو

کنایه هغـه تعبیر دی چې حقیقي مانا تـرې مقصد نـه وي، خو حقیقي مانا تـه نـږدې او ملازمـه مانـا تـرې اخیسـتل کېـږي. یـا ((کنایـه دا ده چې مـتکلم یوه مانا پـه داسې الفاظو کې راوړي چې د مطلوبې مانا د دلیـل حیثیت ولري))[١] کنایه زموږ په ورځنیو خبرو اتـرو او ادبي کـلام دواړو کې کارول کېږي او ښه ډېره کـارول کېـږي. پـه واقعیت کې زمـوږ د ژونـد د کلام یوه پاموړ برخه له کنایو څخه ډکه ده، کله چې غـواړو خپـل پیغـام پـه ډېر مستقیم، سپوره او ډېر څرګند ډول انتقال نه کړو، نو له کنایې او ډېـرو کنایو څخه کار اخلو. یـا دا چې کله هم د پیغـام او پوهـاوي مسـتقیم لېـږد ستونزه لري او یا ستونزه پېښوي، نو له کنـایو څخـه کـار اخیسـتل کېـږي، کله چې هم مقابل لوری د مفهوم او پیغام په اخیستلو کې لـه سـتونزو سـره مـخ شـي او یـا هـم غـواړي لـه مقابـل لـوري سـپینه او ډانـګ پېیلـې خبـره

(c) ketabton.com: The Digital Library

واوري، نو پرې غږ کوي: څه راته په کنايو کې غږېږې؟ سپينه خبره راته وکړه؛ چې پر مقصد پوه شو ! ياني په دې مانا چې کنايې تر ډېره بريده د پيغام د نامستقيم بيان لپاره کارېږي. د دې لپاره چې موضوع له ابهام او کنايو څخه رڼاوي او سپيناوي ته راووځي، ښه به وي چې کنايه له لغوي او اصطلاحي پلوه وڅېړو، د هغې پر ډولونو وغږېږو، له استعارې او د کلام د نامستقيم بيان له نورو توکو سره يې توپير وکړو او هم خپل مطلب په څرګندو بېلګو کې واضح کړو:

کنايه له لغوي پلوه:

له (کنى) څخه رغېدلې چې له ګرامري پلوه يو (مصدر) دى، په لغت کې د ((پوښلي او پټ)) مانا ورکوي. (کنيت) يا (کنوت) په ډاګه د يو مطلب نه بيانول دي. په بله مانا ((کنايه په لغت کې پټه خبره کول يا په داسې اندازه خبره کول دي چې د مدعا څرګندتيا په کې نه وي.))[٢] ځينې نور بيا وايي: ((کنايه په لغت کې د تصريح ضد ده او پټو خبرو ته وايي.))[٣] له لغوي پلوه (کنايه) په عربي، پښتو، دري او ځينو نورو ختيزو ژبو کې په يوه مانا او نږدې يوه بڼه کارول کېږي. په انګليسي کې ورته (Quibble) وايي. قاموسونو دا کلمه له لغوي پلوه د همدې ناڅرګندو خبرو په مانا رااخيستې ده. ياني له لغوي پلوه د خبرو پوښل، د خبرو پټول يا په پرده کې خبرو کولو ته وايي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کنایه له اصطلاحي پلوه:

د خبرو کولو هغه ډول دی چې اوریدونکی مستقیماً له مانا سره مخامخ نه شي، بلکې لومړی یوه مانا او ورپسې د همغه کلام دویمه او هغه مقصوده مانا ورڅخه ترلاسه شي چې د ویناوال اصلي هدف وي.

یا کنایه همغه خبره ده چې دوه ماناوې؛ یوه لرې او بله نږدې چې نږدې مانا یې مقصوده نه ده، خو ویناوال جمله داسې سره ګنډي چې د اوریدونکي ذهن له نږدې څخه لرې مانا ته ورې.

په بله وینا: کنایه داسې یو ترکیب او یا جمله ده، چې د ویناوال مقصد د هغې ظاهري مانا نه وي، خو هغه قرینه چې موږ له ظاهري مانا (مکنی به) څخه باطني (مکنی عنه) ته متوجه کوي، هغه هم په کې نه وي، یانې دا چې د یوه مطلب یادول او د بل پیدا کول دي؛ د مکنه او مکنه عنه ترمنځ عمل کنایه ده. ځینې نور ادبپوهان بیا وایي: ((کنایه داده چې متکلم یوه مانا په داسې لفظونو کې راوړي چې د مطلوبې مانا لپاره یې وضعي مانا د دلیل حیثیت ولري)).[۴]

د بېلګې په توګه: ((احمد ډېر پاک انسان دی))، ظاهراً هم کېدی شي چې پاک او ښایسته وي، خو اصلي او مقصوده مانا یې داده چې دا انسان د اخلاقي، ټولنیزو، دیني او نورو مهمو ارزښتونو لرونکی دی او په فساد ککړ انسان نه دی. ((دا جلۍ پاک لمنې ده.)) ظاهري مانا یې داده چې پاک لباس یې اغوستی، جامې یې پاکې او سوتره دي، خو اصلي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقصود ده مانا یې داده چې دا جلۍ د ښو اخلاقو څښتنه ده؛ په دیني او ټولنیزو اخلاقو سمبال ده. ((په سر یې خاورې بادولې.)) ظاهري مانا یې هم کېدی شي همدا وي، خو اصلي مانا یې داده چې غم پرې زور کړی و، فریاد یې کاوه، چغې یې وهلې، یانې پر سر یې خاورې بادولې دا مانا یې د غم او ظلم په مقابل کې د غبرګون ښودل دي. ((تراوسه یې له خولې نه د شیدو بوی ځي.)) مانا دا چې تراوسه لا کوچنی دی او د (شیدو بوی) یې ځرګند ټکی دی.

((پرځمکه یې خوله لګوله.)) ظاهراً هم دا کار ممکن دی، خو اصلي هدف ترې دادی چې یو څوک ډېر سخت وي او یا سخت کارونه کوي، نو دا اصطلاح یا کنایه ورته کارېږي، یانې هغه دومره سخت سړی دی چې پرځمکه خوله لګوي.

((ژرنده که د پلار ده هم په وار ده))

((چې نه دې وي له موره ورته مه وایه چې وروره))

دلته مخاطب پوهېږي چې د متکلم مفهوم او مطلب څه دی، خو کېدی شي چې دربیم سړی و پوهېږي او یا نه.

یا: ((لاس چې مات شي غاړې ته لوېږي))

دلته لاس ماتېدل او بیا په څه ذریعه غاړې ته اچول مطلب نه دی، بلکې مقصد دا دی کوم دوست یا اشنا چې له ښو ولوېږي، بل دوست یا اشنا په ښه ورځې او مرسته ورسره کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا: ((له یوه لاسه ټک نه خېږي))

له دې متل څخه ظاهري مانا چې ټک ختل دي، نه را اخلو، بلکې له لاس څخه د ټک ختلو مطلب د دوارو لوریو یا دوارو دوستانو یوځای کېدل دي.))[5]

د کنایې ډولونه

الف- د جوړښت یا ترکیب له مخې:

د جوړښت یا ترکیب له مخې کنایه پر لاندې برخو وېشل کېږي:

۱- **مفرده کنایه:** هغه ده چې له یوې کلمې یا ترکیب څخه رغېدلې وي لکه: ((دنګ)) یا ((اوږد)) چې د عوامو ترمنځ د ساده، کم عقل او احمق په نامه یادېږي، یا یې ذهن ته همدا شان مانا ورسوي.

۲- **مرکبه کنایه:** هغه ده چې تر یوې زیاتو کلمو یا له یوې جملې څخه رغېدلې وي او د دې جملې یوه کلمه په مستقل ډول کنایه نه وي، بلکې ټولې چې سره یوځای شي، کنایه جوړه کړي، لکه: ((تشه لاسه ته مې دښمن یې.)) هدف ور څخه ناچاري، غربت او بېوسي ده.

ب- د مانا لېږد له مخې:

۱- **نږدې یا قریبه کنایه:** هغه ده چې سرې د لازم او ملزوم ترمنځ پر اړیکي باندې په اسانۍ سره پوه شي. یا له لازم څخه ملزوم ته انتقال یې بې واسطې یا په لږو واسطو وشي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

((تاته مې سترګې وې)): مانا دا چې تاته مې امید او هیله ده، چې غم به مې وخورې.

چې جلو دې د اختیار ښکلو ته ورکړ

پسې ګرځه او ښ په نته نه یې خلاص

(اوښه په نته) لازم او (اطاعت) یې ملزوم دی.

ټوله شپه د یو بې لوزه انتظار کې

د لیمو په سر مې اوښکو بلېدلې

په پورته بیت کې (اوښکې)، شمع ګڼل شوې دي، چې د محبوب لپاره یې (لوز) کنایه راوړل شوې ده، دا چې سرې ژر پرې پوهېږي، نو قریبه کنایه ده.)) [۶]

۲- لرې یا بعیده کنایه: هغه ده چې د (لازم) او (ملزوم) ترمنځ رابطه په اسانۍ سره معلومه نه شي او د دې دواړو ترمنځ څو رابطې یا واسطې وي.

لکه لاندې متل:

ښځه له اجاغه غواړه، لور و لندبل ته ورکوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(اجاغ) په دريېمه او څلورمه واسطه، (درنې کورنۍ) ته وايي، (لندبل) په دريېمه واسطه د (مړې کورنۍ) لپاره کنايه ده. اجاغ لازم ۱- اور، ۲- پخول، ۳- مېلمانه لرل، ۴- مړه کورنۍ، ملزوم دي.

د هوسۍ په ښکر برات زما مطلب شو

هوسۍ نه شمه نیوی د پښو په دو

د هوسۍ په ښکر برات ليدل، ناممکن کار ته د ګومارنې کنايه ده، څرنګه چې مانا يې لرې ده، نو ځکه بعيده کنايه ګڼل کېږي.

چې له سترګو يې غړېږي غنم رنګه

جدايي يې لکه قحط د غلې دی

قحط يو لوی غم دی او په دغه بيت کې د غنم رنګو جدايي لکه قحط ګڼل شوې ده. دا چې سړی پرې په اسانۍ نه پوهېږي، ځکه يې بعيده کنايه بولي.))(۷)

ج- د مانيز څرنګوالي له پلوه د کنايې ډولونه:

۱- د نوم يا موصوف له پلوه: چې د يوه شي يا څيز څو صفتونه راوړل شي او هدف ورڅخه په خپله موصوف وي. يا دا چې په هغه کې يو نوم راوړل شي او هغه داسې صفت وي چې هغه په بل نوم يا ذات کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کټ مټ موندل کېږي یا دا چې یو صفت یا صفتونه راوړل شي، چې په خپله موصوف ترې مراد وي لکه:

سر و مال به شکرانه کړه کامګار دواړه
که روزي یې شي د یار آبدار عقیق

له (ابدار عقیق) څخه مراد د یار شونډې دي، دا چې عقیق تک سره وي او د یار شونډې هم سرې وي، چې په کنایي ډول د صفت د شریکوالي پر بنسټ له آبدار عقیق څخه د یار شونډې مراد دي.))[^8]

۲- د صفت له پلوه: په متن کې چې کومه کلمه د کنایې په توګه راغلې وي، له هغې څخه هدف صفت وي، نه موصوف یا نوم، لکه حمید بابا چې وایي:

دروېزه له دروېزه ګره ناکسي ده
د فلک کچکول ته مه نیسه کچکول

په پورتني بیت کې له کچکول نیولو څخه مطلب ګدایي ده او ګدایي خپله یو صفت دی، چې د کنایې موخه هم ورڅخه همدا صفت دی.

۳- د نسبت له پلوه: د نسبت کنایه داده چې یو یا څو صفتونه یاد شي او نسبت یې یو سړي ته وشي او هدف ورڅخه د هغه سړي لپاره امر، نفې یا اثبات وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته چې ماته وايې وايه څوک دې وژني

تـه لـه خپـلو ستـرګو غواړه دا ځواب

په پـورتني بيت کې د معشـوقې سـترګو تـه د وژلـو نسـبت شـوی دی، سترګې معشوقې پورې اړه لري، چې د کنايې په توګـه يې مـراد ورڅخـه خپله معشوقه ده.

د- د ښکاره او ناښکاره له مخې د کنايې ډولونه:

د ښکاره او ناښکاره له مخې کنايه په دوه ډوله ده:

۱- واضحه يا ښکاره کنايه: چې مطلب ترې په اسانۍ سره ښکاره شي. لکه:

څو وهم د صبر لاپې ستا په مخ کې

څـو غـړمـه بېـهوده د شګو پـــړي

يا:

چې حميد له عشقه اړوې ناصحه

بـېهوده د شګـو پـړي سـره غړې

له شګو څخه پړي غښتل مکني عنه. بېهوده، بې حاصله او بې نتيجې کار، مکني دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نن د تېر ساعت ارمان فايده نه کا

که هزار ځله غابښ کېږدم په ورغوي

غابښ په ورغوي ايښودل له افسوس څخه کنايه ده، ياني غابښ په ورغوي ايښودل مکني عنه او افسوس مکني ده.

۲- پټه، خفي يا ناڅرګنده کنايه: چې کنايه په څرګند ډول نه وي افاده شوې، لکه:

نه پټېږي عشق د صبر په پرده کې

د عشاقو طشت لوېدلی دی له بامه

طشت له بامه لوېدل د رسوايي لپاره کنايه ده.

هـ- د اړيکو يا واسطو له پلوه:

۱- ايماء او اشاره: هغه ډول کنايه ده چې د لومړۍ او دويمې مانا ترمنځ يې رابطه څرګنده وي او ډېرې لږې واسطې ته اړتيا وي. يا ((دا هغې کنايې ته وايي چې واسطې هم په کې لږې وي او پټوالی هم په کې نه وي، طبعاً سړی په اسانۍ پرې پوهېدی شي. لکه:

د نظر په خوی شوې بورې هغه سترګې

چې بربښنا ته ستا د سترګو يې کاته کړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پورته بیت کې د (نظر په خوی بوربډل) د رندو لپاره کنایه ده.))[۹]

۲- **تلویح:** له لغوي پلوه له لرې څخه نورو ته د اشارې مانا لري او له اصطلاحي پلوه هغه ډول کنایې ته ویل کېږي چې واسطې یې لرې او بعیدې وي. یا دا هغه کنایه ده چې د هغې په حقیقي او مجازي ماناوو کې ګڼ شمېر واسطې په کارېږي، یانې له صفته تر موصوفه د رسېدو لپاره، لکه:

پـه مانـې یېې مرده شویو کره عید وي

پـه خـندا یـې جـوهري کـره ژړا شي

خوشالخان وایي چې زما د محبوب په مانـې خلک مړه کېږي، ځکه نو د هغه په مانـې مرده شویو کره اختر وي، چې ډېر مړي به کېږي او هغوی به یې لمبوي او پـه خـندا یـې جوهریـانو کـره ځکه ژړا وي چې پـه خـندا کـې مرغلرې تویوي او په نتیجه کې د مرغلرو نرخ رالوېږي.

۳- **تعـریض:** لـه لغـوي پلـوه د څرګنـد تیا یـا صـراحت مخالفـه مانـا ورکوي، خو په اصطلاح کې همغـه کـلام دی چې لـه قیـد پرتـه او پـر مطلق ډول وویل شي او د هغـه پـه واسطه بلې مانـا تـه اشـاره وشي. یو څوک پـه غوږ وهل یـانې اشـاره یـوې خواتـه کوي، خو اراده دې بلې خواتـه وي، یـا ((په یوه کـلام کـې ځینـې وختونـه موصـوف ببخـي نـه ذکـر کېـږي او خبره د خاص پرځای عامه بڼه غوره کوي، په داسې حال کې چې مـراد تـرې همـاغـه خاص وي، لکه چې یو څوک خپل دوست تـه پـه طنز کـې ووایـي: ((نـن سبا

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوستان چېرته دي.)) چې ذکر يې عام او مراد ترې خاص دی، يا دا چې رسول الله(ص) به د خپلو اصحابو يو داسې کار او حرکت وليد چې هغه به ښه نه وو، نېغ په نېغه به يې هغه نه مخاطب کاوه، بلکې داسې به يې وفرمايل: ((په خلکو څه شوي چې داسې کوي)) ظاهري بېلګه يې د خوشال خان په دې بيت کې ده:

هر چېرته چې ګرځي لکه سروې سمه ګرځي
هر چېرته چې کښني هغه ځای لکه ګلشن کا.))[١٠]

۴- رمز: له لغوي پلوه يو نږدې شخص ته د سترګو او بڼو په واسطه پټه اشاره ده او له اصطلاحي پلوه هغه ډول کنايه ده چې په هغې کې واسطې ډېرې کمې او د کنايې مانا هم ډېره څرګنده نه وي. يا په بله مانا له صفته تر موصوفه د رسېدو لپاره واسطې په کې لږې وي يا څرګندې نه وي، خو داسې خبر په کې وي چې ذهن هغه لوري ته ورشي، لکه:

ږيره سپينه شوه ملا غبرګه خوله کنډاس
نه وباسې د دنيا له چارو لاس

(حميد مومند)

ږيره سپينېدل، ملا غبرګېدل، خوله کنډاسېدل د بوډاتوب لپاره د کنايې په توګه راوړل شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځرنګه چې پورته مو یادونه وکړه، کنایه خبرې ته پوښ ورکول یا په پرده کې خبرې کولو ته وایي یانې د پیغام مستقیم بیان نه دی، بلکې نامستقیم دی، دغسې په عامه ګړنۍ او ادبي ژبه کې نور عناصر هم شته چې د کلام د پیغام د نامستقیم لېږد سبب ګرځي او کله کله یې له کنایې سره توپیر ګرانېږي، لکه مجاز او استعاره. په دې خاطر چې له مجاز او استعارې سره د کنایې توپیر وشي، نو ښه به وي چې دلته یې ځینو ټکو ته اشاره وکړو:

له مجاز او استعارې سره د کنايې توپير

((مجاز له لغوي پلوه د تجاوز په مانا دی په اصطلاح کې مجاز هغه دی چې د کلمې له حقیقي مانا څخه تېر شي او کلمه په بله مانا وکاروي. یا دا چې یوه کلمه د څه مناسبت او اړیکي له مخې په دویمه مانا کې چې دا کلمه ورته جوړه شوې او ټاکل شوې نه ده، وکارول شي. استعاره (استعار مجاز) که چېرې د کلمو د حقیقي او مجازي ماناوو ترمنځ اړیکي یا مناسبت د تشبه له مخې وي، استعاره (مستعار مجاز) ورته وایي.

استعاره (مستعار مجاز) په ژبه کې د استعمال له مصدر څخه ده چې په ژبه کې یوه کلمه د بلې کلمې پرځای پور غوښتلو ته وایي. د بیان په اصطلاح کې که یوه کلمه د څه مشابهت له مخې د خپلې حقیقي مانا پرځای په بله مجازي مانا وکارول شي، استعاره ورته وایي.

د مجاز په ټولو ډولونو کې استعاره غوره ډول دی، چې همدا ډول مجاز په ادبي ژبه کې ډېر دود لري. که له تشبه څخه د تشبه وییکی، وجه

(c) ketabton.com: The Digital Library

شبه او مشبه لري کړل شي، نو تشبه په استعاره بدلېږي، نو د هرې استعارې بنسټ پر تشبه ولاړ دی او له همدې څخه راوتلې ده. تشبه او استعاره د جوړښت له مخې يو شی دی. د لويديځوالو په اصطلاح استعاره د تشبه نچوړ دی. ياني تشبه تر دې کچې نچوړ او خلاصه شي، چې يوازې (مشبه به) پاتې شي، خو په تشبه کې د مشابهت او په استعاره کې د يوشانوالي ادعا ده، شاعر دا نه وايي چې د محبوب زلفې د سنبل غوندې دي، بلکې وايي چې سنبل دي.))[11]

په مجاز، استعاره او کنايه درې واړو برخو کې ظاهري مانا مقصود ه نه ده، خو په مجاز او استعاره کې د قرينې د شتوالي له امله د کلمې يا عبارت د ظاهري مانا کارول جايز نه دي، خو په کنايه کې سره له دې چې د شاعر غوښتنه د عبارت باطني مانا ده، خو ظاهري مانا هم د منلو وړ ده.

لکه: ((بيا يې ګلانو ته اوبه ورکړې))، مانا بيا يې اشتباه کړې ده، دا چې په ظاهري مانا يې ګلانو ته اوبه ورکړي که نه، خو دلته اصلي مانا همغه ده چې له شخص څخه اشتباه شوې ده.

په پای کې غواړم يادونه وکړم چې پورتني بحث د کنايې په باب د يو بشپړ تحليل، شننې او ارزونې مانا نه ورکوي، خو د کنايې څېړنې ته لاره اوارولای شي. کنايه د بلاغي علومو د يو مهم عنصر په توګه په کلام، په تېره بيا په ادبي کلام کې خورا پياوړی دريځ لري، کلام ته ډېره خوږلني او ښکلې رنګ ورکوي، له هغې پرته کلام بېلابېل ادبي رنګونه نه اخلي، کنايه د ذهني قوت سبب هم ګرځي او د ټولنيزو شخړو د حل او د مانا د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نامستقیم خو خواږه بیان لامل هم کېږي، نو په دې خاطر په کلام کې د کنایې دریځ خورا مهم ګڼل کېږي.

((په مجاز کې قرینه فکر له حقیقي مانا څخه د مجازي مانا خواته راګرځوي او میلان ورکوي، مګر په کنایه کې د لفظونو حقیقي مانا اخیستل کېږي او بیا فکر له لازم څخه ملزوم ته انتقال مومي.

د بېلګې په توګه:

د قبول ګوتې به پوه په لیمه کېږدي

که هجري په دا هنر وایي اعجاز کړم

(ګوتې په لیمه ایښودل) د تسلیم علامه ده. یانې که هجري دې خبرې ته حاضر شي چې زه په شعر کې معجزه ښکاره کوم، پوهان به دا خبره قبوله کړي؟ د تسلیم ګوتې پر لیمه ایښودل مکنه عنه یا لازم، تسلیم یا قبلېدل یې مکنه (ملزوم) دي.

مثال:

عاقبت به خپل ورغوی په غاښ پرې کا

هر چې کار کا د دښمنو په ورمونه

ورغوی په غاښ پرې کول، مکنه عنه، تاثر او تاسف مکنه، د دښمنو په پند کار کول قرینه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مثال:

دا يې زړه له تا موندلی نه دی څه دی

رقيبــان چــې دې و مــا ته اوړې مړې

اوړې مښل مکنه عنه او د مسابقې دعوت يا چلنج ورکول مکنه دي.))[۱۲]

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

(۱) بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۴ل کال، ۳۶ مخ.

(۲) ادب پوهنه، سید محی الدین هاشمي، اریک د ګرځندو کتابتونونو اداره، پېښور ۱۲۸۱ل کال، ۷۴ مخ.

(۳) ادبي فنون(بدیع-بیان)، پوهنمل محمداقا شېرزاد ، ۱۳۸۴ل کال، ۱۲۱ مخ.

(۴) ادبي فنون(بدیع، بیان) پوهنمل محمد اقاشېرزاد ، ۱۳۸۴ل کال، ۱۶۱ مخ.

(۵) بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال،کابل پوهنتون ۱۳۸۴ل کال، ۳۶ مخ.

(۶) بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۶ل کال، ۳۸ مخ.

(۷) بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۶ل کال، ۳۸ مخ.

(۸) د ادبپوهنې ځانګې، سرمحقق سیدمحی الدین هاشمي، علوموا کاډمي، ۱۳۹۳ل کال، ۲۲۶-۲۲۷ مخونه.

(۹) بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۴ل کال، ۳۹ مخ.

(۱۰)بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۴ل کال، ۴۰ مخ.

(۱۱) په پښتو منظوم هندي سبک کې د مجاز ډولونه، پوهندوی محمدابراهیم همکار، ۱۳۹۲ل کال، ۳۶مخ.

(۱۲) ادبي فنون، (بدیع او بیان)، پوهنمل محمداقا شېرزاد ، ۱۳۸۴ل کال، ۱۶۱-۱۶۲ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ارسطو د کتاب الشعر

موخه، مانا او محتوا

د شعر او شاعرۍ د څرنګوالي په باب د یونان نامتو عالم ارسطو خورا مهم اثر لیکلی دی، ((ارسطو چې تر میلاد وړاندې پر (۳۸۴) کال زېږېدلی او تر میلاد وړاندې پر (۳۲۲) کال مړ شوی[1] د ژوند زیاته برخه یې پر مطالعې او لیکلو تېره شوې ده. ارسطو ګڼ شمېر اثار لیکلي چې د هغو په جمله کې یو هم (بوطیقا) دی. دا اثر په حقیقت کې د ادبپوهنې، په تېره بیا د ادب تیوري اساس ګڼل کېږي، د ادبپوهنې یا ادبپېژندنې په باب په لیکلې بڼه بل دومره سستماتیک اثر چې تر دې وړاندې قدامت دې ولري، نه دی ترلاسه شوی. البته دا په دې مانا نه ده چې تر ارسطو دمخه د ادبیاتو په باب بحثونه او لیکنې نه دي شوي، شوي به وي خو په دومره منظمه، هدفمنه او سستماتیکه بڼه لا بل اثر تر اوسه څرګند شوی نه دی. تر دې وړاندې د داسې یو تیوریک اثر د نشتوالي یو علت شاید دا وي چې تر دې د مخه په زیاته کچه لیکلي اثار هم موجود نه وو او نه بیا کوم نقاد د هغو د ټولو راټولولو او ارزونې لپاره مجال پیدا کاوه. ارسطو د خپل وخت او تر هغه د مخه اکثره اثار مطالعه کړل او بیا یې د شتو اثارو په مټ د ادب تیورۍ یا ادبپوهنې اساسات کېښودل او (بوطیقا) په نامه

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې ځانګړی اثر وليکه. د ارسطو ددې اثر د ځينو برخو په باب هم لږ و ډېر شکونه شته چې يا به دده خپلې وي او يا به هم دده د کوم بل هوښيار شاګرد زياتونه.

ددې پورته شکونو او انګېرنو يو علت دادی چې تر اوسه پورې ددې اثر داسې يو بشپړه لومړنۍ نسخه چې هغه دې په اصلي يوناني ژبه وي، چاته نه ده رسېدلې، دا اثر له يوناني ژبې څخه سرياني، له سرياني څخه عربي ته ژباړل شوی، انګليسي، اردو او نورو ژبو ته هم او سمهال د نړۍ هېڅ داسې معتبره ژبه نه شته چې دا اثر دې په کې نه وي ژباړل شوی.

دا چې دا اثر ولې د نړۍ ګڼو ژبو ته وژباړل شو، د پوهانو په نظر ددې علت دا و چې ((د ارسطو ذهن د هرې مسلې زړې ته رسېده، ده نه صرف زړې مسلې د خپل ذهن په قالب کې نوې کړې دي، بلکې ډېرې نوې مسلې او نظرېې يې هم په خپله وضع کړي او ايجاد کړي دي.

د ارسطو ليک لا تر ننه هم هغه خوند او زور لري، چې د ارسطو له زمانې نه واخله د دنيا د تنقيد په تاريخ کې، په مختلفو دورونو کې تېر شوي او تر موږه رارسېدلي دي)) (٢)

د نړۍ نامتو عالمانو دا اثر په خپله ژبه ژباړلی او له هغه يې معنوي پانګه اخيستې ده. په اسلامي نړۍ کې د ارسطو نورو اثارو ډېر شهرت درلود، خو څرنګه چې عربو په شعر کې لوی لاس درلود او څوک يې په دې برخه کې د ځان سيال او جوګه نه ګڼل، نو ځکه يې د شعر په باب د ارسطو

(c) ketabton.com: The Digital Library

نظریاتو ته ډېره اړتیا نه احساسوله، خو د ارسطو نور کتابونه کله چې هم عربي ژبې ته ژباړل شوي، نو په ټوله اسلامي نړۍ کې خواره شوي دي.

په اسلامي نړۍ کې لو مړنی سړی چې د ارسطو د علومو قدر یې کړی، (ابو نصر فارابي) دی، چې د دویم معلم په نامه هم یادېږي او دویم شخص (بو علي سینا) دی چې شیخ الرییس او دریېم معلم ورته ویل کېږي، دغه راز په اندلس کې (ابن طفیل)، (ابن ماجه)، (ابن مسکویه) او (قاضي ابن رشد) او نور هغه کسان وو چې د ارسطو د کتابونو مطالعه یې کړې او ښه ګټه یې ځنې پورته کړې ده.

حکیم فارابي د ارسطو د اثارو او لیکنې طرز په باب یو مستقل اثر لیکلی: (ما ینبغی ان یتقدم الفلسفه): یانې (د فلسفې د زده کړې لپاره تر هغې وړاندې څه زده کول په کار دي).

فارابي چې خپله یو حکیم و، د ارسطو د اثارو د ژورتیا په باب وایي: ((ما د ارسطو (کتاب النفس) سل ځله او (کتاب سماع الطبیعی) څلوېښت ځله مطالعه کړ، نو هله یې په څه رو ګودر پوه شوم.))

حکیم فارابی تر ډېرې څېړنې، سپړنې او ځېرنې وروسته د ارسطو اثار ډلبندي کړي دي. هغه وایي: ((د ارسطو اثار ځینې جزیه دي، ځینې یې کلیه دي او ځینې د جزیه او کلیه تر منځ منځویانه دي.)) یا وایي: ځینې کتابونه یې خاص دي او ځینې عام، له ځینو د فلسفې علم زده کېږي او له ځینو د فلسفې اعمال، له ځینو نه الهیه امور زده کېږي او له ځینو طبیعه

(c) ketabton.com: The Digital Library

امور ، له ځینو تعلیمیه، ځینې دا سې کتابونه دي چې د عامو طبایعو د معیار مطابق دي، ځیني يې د خاصو لپاره خاص دي.)) د لیکنې طرز په باب يې وايي: ((لیکنی طرز يې په درې ډوله دی، په خاصو کتابونو کې کلام ډېر لنډ او جامع استعمالوي، په کلیه کتابونو یا په تفاسیرو کې مغلق او غامض او په رسایلو کې مختصر او واضح.))[٣]

څرنګه چې موږ دلته د ارسطو پر ټولو اثارو بحث نه کوو او نه دا لیکنه ددې وس لري، یوازې غواړو دده د شعر د هنر یا (کتاب الشعر) په باب بحث وکړو.

لکه څنګه چې د مخه مو وویل د ارسطو اکثره اثار د نړۍ پر بېلابېلو ژبو ژباړل شوي، له هغې جملې څخه د شعر په باب د هغه مشهور اثر (بوطیقا) دی، دې اثر ته د (شعر هنر) نوم هم ورکړل شوی او د پښتو او عربي ژبو په ګډون په ځینو ژبو کې (کتاب الشعر) ګڼل شوی دی. د نورو ژبو پر ژباړو دلته بحث نه کوو، یوازې پښتو ژباړې ته يې راځو، خو د ژباړې او د یوه اثر د محتوا د انتقال په باب د یو څو ټکو یادول ضروري دي: یو دا چې ژباړه په طبیعي ډول سل په سلو کې د اصلي متن د ټولې محتوا ښکارندویي نه شي کولای، ضرور به په کې د محتوا یوه برخه سمه او ډېره کره نه را انتقالېږي او یا به يې هم مانا لږ په مغیره بڼه لېږدي، په تېره بیا دا چې یو اثر له یوې ژبې څخه بلې، بیا له هغې څخه بلې ژبې او بیا لا ان له هغې څخه بلې ژبې ته واړول شي. د ارسطو یاد اثر هم له لومړنۍ او اصلي ژبې څخه نه دی ژباړل شوی. اوس چې د پښتو په ګډون په ځینو نورو ژبو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې ددې اثر ژباړه موجوده ده، اکثره له دویمې، دریېمې یا څلورمې ژبې څخه ژباړل شوې، نو طبیعي خبره ده چې په دې کې اصطلاحات او مفاهیم داسې راغلي چې د محتوا ژورتیاوې په کې ټولې نه شي څرګندېدلای او لږ تر لږه محتوا ته یې هم څه نا څه زیان رسېدلی دی.

اوس راځو د بوطیقا پښتو ژباړې ته!

په پښتو کې د بوطیقا د ژباړو بېلا بېلو روایتونه نه شته، یوازې د دوو ژباړو او شرحو یادونه شوې ده، د سرمحقق زلمي هېوادمل په وینا: ((بوطیقا مولوي محمد اسراییل د (کتاب الشعر) په نامه او قلندر مومند د (نظمیات) په نامه شرحه او ترجمه کړې دی.))[۴]

کتاب الشعر مولوي محمد اسرائیل د پېښور د پښتو اکاډمۍ د مشر (مولانا عبدالقادر) په غوښتنه او سپارښتنه ژباړلی دی. ده خپل کار تر (۱۹۵۸م) کال وړاندې بشپړ کړی او بیا د اثر پر یاد کال چاپ شوی دی. د سریزو، شرحو او اصلي متن په ګډون ټول (۹۶) مخه لري.

مولوي محمد اسرائیل د ارسطو (بوطیقا) اثر په ژباړه کې له خورا دقت څخه کار اخیستی دی. په دې ژباړه کې یې د بر زیار ګاللی او د مولانا عبدالقادر په وینا د اوسپنې نینې یې چیچلې دي. دی وایي: ((مولوي محمد اسرائیل به ددې اثر ترجمه کوله او ما به له عربي، فارسي، انګرېزي او اردو سره پرتله کوله.)) مولانا عبدالقادر زیاتوي: ((ډاکټر مظهر علي خان د پېښور یونېورسټي د انګرېزي شعبې صدر دی،

(c) ketabton.com: The Digital Library

موصوف نه صرف د انګرېزي ادب يو ماهر عالم دی، بلکې هغه په فارسي، اردو او ځينو نورو يورپايي ژبو کې ډېر لوی دسترس لري، ډاکټر صاحب خو تر دې حده موږ سره لاس او کړلو چې په خپله يې د کتاب الشعر د ځينې حصو ترجمه په اردو کې زموږ لپاره وکړه، موږ بيا له دې نه پس عربي او انګرېزي ترجمو څخه هم استفاده وکړه او په اردو ژبه کې د عزيز احمد صاحب د ترجمې او ځينې نورو د اردو ادبياتو د مضامينو نه مو مدد واخيست، ددې مهم سرته رسولو کې موږ ته د مشهور ايراني عالم پروفيسبور صورتګر کتاب هم د ډاکټر ميرزا نذير برلاس په واسطه په لاس راغی او له هغه نه موږ ډېره فايده واخيسته.)) [٥]

سره له دې چې دا اثر له څلورو ژبو: انګليسي، عربي، فارسي او اردو څخه په پرتليزډول ژباړل شوی او د دې ټولو ژبو له ژباړو سره يې ژباړه کتل شوې او پرتله شوې، خو بيا هم د (کتاب الشعر) پښتو ژباړه چې د مولوي محمد اسرائيل له خوا شوې، له (اردو) ژبې څخه پښتو ته شوې ده.

مولوي محمد اسرائيل هم د مولانا عبدالقادر په شان ددې کتاب د پښتو ژباړې اړتيا او د هغې اهميت ته اشاره کړې او د خپلې ژباړې پر معيارونو او کړاوونو يې رڼا اچولې ده. تر کومه حده چې دده کتاب د ژباړې له متن څخه ښکاري، رښتيا هم مولوي محمد اسرائيل د خپلې وسې تر وروستي بريده کړاو او زيار ګاللی او مولانا عبدالقادر چې د پښتو ژبې يو اوچت ليکوال، خدمتګار او د پښتو اکاډمۍ مشر پاتې شوی، پر دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژباړې د هغه بیا کتنه او د نورو ژبو له ژباړې سره یې پرتلنه، د دې ژباړې قوت، کیفیت او اهمیت لا پسې زیات کړی دی.

دې زیار ته په کتو سره ویلای شو چې دا ژباړه د پښتو تر هغې بلې ژباړې او شرحې چې (منظومیات) نومېږي، مفصله، خوږه، کره او د زیات اعتبار څښتنه ده. ان سړی ویلای شي چې تر اصلي متن ورو سته تر بلې هرې دویمې او دریمې ژباړې هم غښتلې څکه ښه بریښي چې په نورو ژباړو کې له څو متنونو او د هغو له پرتلنې څخه کټه نه ده پورته شوې او یا لږ تر لږه له څلورو مطرحو متنونو څخه کټه نه ده اخیستل شوې.

دا ژباړه که څه هم له نن (۱۳۹۴ل کال) څخه نږدې (۵۷) کاله وړاندې ترسره شوې او په پښتو کې کېدی شي دا د (بوطیقا) لومړنی ژباړه وي. د ژبنې جوړښت او سکښت له مخې د دې ژباړې ژبه ډېره خوږه، پسته، نرمه، روانه او ساده ده او د هغه وخت تر ځینو نورو ژباړو او نا ژباړو متنونو هم ښه روانه ده. نه یوازې ژباړه ډېره خوږه ده، بلکې د ژباړې تر شا چې کوم نیت او ارمان پروت و او د دې ژباړې د ترسره کېدو سبب شو، هغه هم ډېر لوړ، علمي، ملي او عالي و.

البته په ژباړه کې ځای نیم زموږ د ملایي ژباړو، سیمه ییزې لهجې او د ګاونډیو ژبو ځینې اغېزې تر سترګو کېږي، لکه څنګه چې زموږ ځینې او سنۍ ژباړې هم ځینې دا ډول ستونزې لري، خو په ټولیز ډول د مولوي محمد اسرائیل ژباړه د خپلې زمانې لوړه معیاري ژباړه ګڼل کېدی شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نن دواړه مولوي صاحبان په ابدي نړۍ دي، خو څوک چې دا ژباړه لولي، نو هم مولوي محمد اسرائيل او هم مولانا عبدالقادر ته د زړه له تله دعاګانې کوي چې لوستونکي يې په مستقيم ډول د ارسطو له فکري او علمي ميراث سره وصل کړي او په تېره بيا ادبپوهانو او ادب مينوالو ته يې د دې لاره اواره کړې چې د ادبپوهنې د لومړنيو اساساتو په باب معلومات ترلاسه کړي.

مولانا محمد اسرائيل نه يوازې يوه پخه ژباړه کړې، بلکې د ارسطو د شعر فن او يا (کتاب الشعر) يې په دقيق ډول شرح او تحليل کړی هم دی. د مولانا تحليل او ارزونه دلته ځکه د ارزښت وړ ده چې ده د ارسطو دا اثر څو څو ځله لوستی دی. کله چې يو څوک پر کوم کتاب بحث کوي، نو کېدی شي يو خل يا دوه ځله يې ولولي او بيا خپله ارزونه پرې پيل کړي، خو کله چې يو څوک يو اثر ژباړي، نو يوه يوه کلمه يې څو څو ځله له ذهنه تېرېږي او تر هغې چې د مانا تل او انطباق ته يې ورداخل نه شي، ژباړه يې هم شونې نه برېښي، نو مولانا محمد اسرائيل چې دا اثر ژباړلی، هره کلمه يې څو څو ځله لوستلې، په ذهن کې يې تحليل کړې، د هغې مانا ته يې ځان رسولی او بيا يې خپلې ژبې ته را اړولې ده. په خپله ژبه کې يې هم بيا څو څو ځله له نظره تېره کړې، په دې مانا چې له ژباړونکو پرته به هېڅوک هم د ارسطو دا اثر دومره زيات نه وي مطالعه کړی، په خپله مولانا وايي: ((د حکيم فارابي او شيخ الرييس دې دومره تاکيدونو په ما دومره اثر وشه چې ما د کتاب الشعر کم نه کم پنځوس ځله مطالعه وکړه....))[۶] نو ځکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو د ده تحلیل خورا ژور بریښي. مولانا محمد اسرائیل د ژباړې له همدې وخت او دقت څخه ګټه پورته کړې، لومړی یې د دې اثر د ژباړې اړتیا په ګوته کړې او بیا یې د دې اثر پر ماهیت او اهمیت رڼا اچولې ده.

مولانا وایي: ((سره له دې چې د ادب په فن کې د ارسطو نظریات او هغه هم د یوناني ادب په باره کې او بیا خاص د یوناني ادب د یوې مخصوصې نوع متعلق دي، خو بیا هم د هغه د نظریاتو لویه حصه څنګه چې د هغه له شانه سره ښایي، په ادبیاتو باندې په مجموعي حیثیت صحیح ثابتېږي او دا ویلی کېدی شي چې د هغه د زمانې نه یې واخله تر نننۍ زمانې پورې د شعري تنقید مسله اصولو کې هېڅ قسم اهمه اضافه نه ده شوې او راتلونکي وخت کې هم څه امید نشته چې او شي، دغه وجه ده، چې د دنیا د هر ملک شاعران ښه او بد شعرونه هم د ارسطو په تله تلي.)) (۷)

مولانا اسرائیل د ارسطو له نظره د شعر زېږوونکو سرچینو ته اشاره کوي او وایي: ((د ارسطو دا عقیده ده، چې د بنیادم هغه فطري ذوق، چې کوم د شعر موجد او باعث دی، له دوو چینو نه خړوبېږي، یو د تفاخر او لویۍ خیال دی، چې کوم د پلار نیکه د لویۍ او د عظمت د تاثر نتیجه ده، دا د فخریه او رزمیه اشعارو محرک دی، دویم د بل عیب لټولو او نکته چینې کولو ته د بنیادم هغه طبعي میلان دی، چې ترې نه هجو پیدا کېږي، رزمیه اشعارو نه غم لړلي منظومات (تراژیدي) وجود ته راځي او د هجویه اشعارو نه خندوونکي اشعار (کامیډي) پیدا کېږي، چې د رزمیه نه هغه جدا کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ارسطو عقیده ده، چې د زمانې په حیثیت غمجنو ونکي منظومات، په فخریه او هجویه اشعارو فوقیت لري، په دې وجه په کار دي، چې د هغې په هکله پوره تحقیق سره اوږد بحث وشي، لکه چې هغه په خپل دې کتاب کې هم دغسې کړي دي.)) (۸)

مولانا اسرائیل د شعر په باب د افلاطون او ارسطو د نظریاتو اختلاف او توپیر ته هم اشاره کوي.

افلاطون وايي: ((دا دنیا د عالم مثال او نقل دی او شاعري د انسانانو د اعمالو او افعالو نقل کوي، ګویا که شاعري د نقل نقل شه. د هغه په نظر دا د سیوري سیوری دی او له اصل نه ډېر لرې دی.))

ارسطو وايي: شاعري د فطرت نقل نه کوي او نه د فطرت د نقل کولو څه ضرورت شته، ارسطو دا مني چې شاعري نقل یا تقلید خو ضروري دی، ولې پر ځای د دې چې دې ته له مصورۍ سره مشابهت ورکړای شي، هغه وايي چې شاعري له موسیقۍ او رقص سره مشابهت لري.

ارسطو هم شاعرۍ ته نقل وايي، ولې د افلاطون د نقل موازي، هغه نقل خو ورته وايي ولې د نقل نقل نه.))

په خپله ارسطو د خپل دې کتاب په باب وايي: ((زما مقصد دادی چې د شاعرۍ پر فن بحث وکړو او د هغې مختلف انواع معلوم کړو او په دې انواعو کې د هر یو کار او مقصد وټاکو، د شعر صحیح تجزیه او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشعارو تعداد ، د قطعاتو کیفیات او د هغې د اجزاوو په باره کې خیال اظهار کړو.))

ارسطو د شاعرۍ بحث له دریو پوښتنو پیلوي: ((شاعري څنګه نقل یا تقلید کوي؟ شاعري د څه شیز نقل کوي؟ او ددې نقل طریقې کومې دي؟))

ارسطو شاعري په لومړي ګام کې پر دوو برخو (داستاني او ډراماتیکه) وېشي، د تراژیکو داستانو او تراژیکو ډرامو تر منځ هم توپیرونه په ګوته کوي. داستانونه اوږده او ډرامې لنډې وي. ده د ډرامې لپاره د زمان، عمل او مکان وحدت ضروري وباله، چې وروسته بیا د (درې ګوني وحدت) په نامه یاد شو.

ارسطو د تراژیدۍ په باب وایي چې ((دا باید داسې یو علمي تقلید وي چې په دقت سره تر سره شوی وي او په خپل ذات کې باید کامل او اکمل وي.))

ارسطو د شاعر د تېروتنو او غلطیو په باب هم ځانګړی انتقادي نظر لري: ((هغه وایي، شاعر په دوه ډوله غلطي کوي، دا غلطي یوه خو اصلي غلطي ده او هغه دا چې یو سړی د شاعرۍ صلاحیت نه لري او بیا هم شاعري کوي، دا غلطي د بښلو وړ نه ده، دویم ډول اتفاقي غلطي ده، د هغې صورت دادی چې شاعر صلاحیت لري، خو د شاعرۍ د هغې برخې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

جزئیاتو په بیان کې کله کله غلطي هم کوي، چې له نورو فنونو سره تعلق لري، دا ډول غلطي د ښنلو وړ ده.))

د ارسطو بوطیقا ؛ د شعر هنر یا کتاب الشعر پر یوه سریزه پیل شوی او د همدې سریزې په لومړۍ جمله کې ارسطو د خپل اثر هدف بیانوي، دی وایي: ((زما د بحث موضوع شاعري او د هغې مختلف قسمونه دي)).[۹]

ارسطو خپل دا اثر په پنځو برخو کې رانغاړي: په لومړۍ برخه کې یې همدا سریزه ده چې پر خپل هدف سربېره د رزمیه یا جنګي شاعرۍ (Epic) یادونه کوي، بیا د غم او درد شاعري (Tragedy) بیانوي او بیا د خوشالۍ شاعرۍ (Comedy) ته اشاره کوي، همدا په حقیقت کې د ارسطو له نظره د شاعرۍ وېش دی او په پای کې د نقادانو اعتراضونو ته د ځواب ورکولو اصول تشریح کوي.

ارسطو په شاعرۍ کې د یو کرکتر یا شخصیت د بیان لپاره درې اصول ټاکلي دي: لکه څنګه چې هغوی دي، تر هغو غوره وښودل شي یا تر هغو ډېر ټیټ او یا هم لکه څنګه چې دي همغه شان. ارسطو په دې اثر کې د رزمیې شاعرۍ او تراژیدي، رزمیې او هجوې تر منځ توپیرونه هم په ګوته کړي، د شاعرۍ د بېلابېلو ډولونو لپاره یې د وزن، بحر او اهنګ څرنګوالی هم په ګوته کړی او د خپلې زمانې او تر هغه وړاندې زمانې نظمونه یې له فني پلوه ارزولي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کوټلې، سپېڅلې او په تول برابرې شاعرۍ کې ارسطو يوازې (هومر) د شاعر د لقب مستحق ګڼي، ځکه چې د ارسطو په نظر دده په نقلونو (پېښو) کې د ډرامې (حقيقي روح) موجود دی. ارسطو د کوميډي په باب وايي چې دا د بدو خصلتونو نقل يا (پېښې) دي.

ارسطو د خپل اثر په درېيمه برخه کې تراژيدي څېړي، ارسطو وايي: ((تراژيدي د يو داسې عمل (کردار) نقل او پېښې دي چې هغه اهم او مکمل وي، يو مناسب عظمت او اوږدوالی ولري او په داسې ښکلې ژبه ليکل شوې وي، چې خوند کوي، دا ځکه چې د دې په مختلفو برخو کې په مختلفو ذريعو سره د وېرې، وحشت او دهشت د بيان له امله اغېز پيدا کېږي او له همدې وجې د پيدا شويو جذباتو او هيجاناتو صحت او اصلاح هم کوي.

دی د تراژيدۍ لپاره شپږ عناصر مهم ګڼي: پېښې، څېرې، ژبه، تاثرات، ارايش يا سينګار او موسيقي.

ارسطو تراژيدي پر څلورو ډولونو: پېچلې، دردونکې، اخلاقي او ساده وېشي.

د کتاب الشعر څلورمه برخه د نقادانو اعتراضونو او هغوی ته د ځواب ورکولو اصولو ته ځانګړې شوې ده.

په دې بحث کې په (شپږو) جلا جلا برخو کې د نقادانو اعتراضونو ته ځواب ويل شوی او د نقد پر اصولو بحث شوی دی. ايا شاعر يوه پېښه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څنګه چې وه یا ده همغه شان تصویر کړې، یا څنګه چې ګڼل کېدی یا بیانېدی شي او یا دا چې څنګه د هغو بیانېدل په کار دي، همغه شان انځور کړي که نه؟

ژبه یې څنګه کارولې؟ او بله دا چې د شاعرۍ د سمون معیار څه دی؟ له نورو برخو سره څه توپیر لري.؟

ارسطو په خپل اثر کې د مورخ او شاعر توپیر ته هم صریحه اشاره کړې. وایي د (هیروډت) تصنیف منظوم کېدی شي، خو بیا به هم همغه تاریخ وي، که په نظم وي او که نه وي. د دواړو: (مورخ او شاعر) تر منځ غټ توپیر دادی چې یو (مورخ) دا بیانوي چې څه پېښ شول او شاعر دا بیانوي چې څه پېښېدی شي. په دې وجه شاعري د تاریخ په پرتله ډېره فلسفیانه او زیات غوره څیز دی. شاعري له عام څخه خبرېدل دي او تاریخ له خاص حقیقت څخه.

ارسطو پېښې هم پر دوه ډولونو وېشي: ساده او پېچلې.

ارسطو د خپل اثر په همدې دریمه برخه کې تراژیدي پر هر اړخیز ډول څېړلې او په (۲۶) بېلابېلو برخو کې یې پرې رڼا اچولې ده.

د دې تر څنګ پر رزمیه یا جنګي شاعرۍ هم ځانګړی بحث شوی. دی د جنګي شاعرۍ جوړښت یا شکل هم د غمونکې ډرامې شکل ته ورته بولي، د بحر او د بیان د بڼې له مخې یې هم یو شان بولي. په دې کې پیل، منځ او پای په کار دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ارسطو جنګي شاعري هم د تراژيدۍ په شان پر څلورو برخو وېشي: ساده، پېچلې، اخلاقي او غمونکې يا دردوونکې، له موسيقي او سينګار يا ارايش پرته د هغې هغه برخې هم هغومره کېدی شي چې د تراژيدۍ دي. خو توپير يې دا ګڼي چې رزميه شاعرۍ کې ډېرې پېښې بيانېدی شي، د نظم ضخامت زياتېږي، خو تراژيدي ددې وس نه لري، ټولې هغه پېښې بيان کړي چې په يوه وخت کې تېرې شوې دي، هغه پر يوه وخت يوازې هغې پېښې بيانولای شي چې د ستېج پر سر ښودل کېدلای شي.

ارسطو په خپل دې اثر کې د شاعرانه ژبې پر استعمال هم ټينګار کوي، د غږ، نوم، فعل او جملې پر تعريف سربېره شاعر ته لارښوونه کوي، چې د ژبې په استعمال کې بايد ډېر دقت وکړي او د عروضو پر علم بايد يوه وي.

ارسطو د خپل اثر څلورمه برخه د نقادانو اعتراضونو او هغوی ته د ځواب ورکولو اصولو ته ځانګړې کړې، په دې برخه کې ارسطو پر شاعرانو يا شاعرۍ د نيوکو علتونه پر پنځو بنسټونو وېشلي دي: هغوی يوه پېښه يا واقعه ناشونې ګڼي، يا د هغې خلاف قياس کوي، يا يې د اخلاقو خرابوونکې ګڼي، يا متضاده او يا هم د هنر له پلوه غلطه.

د ارسطو په نظر که شاعر دده وړانديزونه او هغه لارښوونې، چې ده په دې اثر کې ورته اشاره کړې، هغه عملي کړي، د نقادانو له نيوکو به وژغورل شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کتاب الشعر پنځمه او وروستۍ برخه د تراژیدۍ او رزمیه شاعرۍ پرتلنې ته ځانګړې شوې ده، ارسطو تر خپل تحلیل، اروزنې او پرتلنې وروسته دې نتیجې ته رسېدلی، چې تراژیدي تر رزمیې شاعرۍ غوره ده.

دی د لومړي قضاوت، محک او فرضیې په توګه وایي، که چېرې دا ومنل شي چې کوم فن زیات سپېڅلی وي، هغه به تر مقابل لوري غوره وي. سپېڅلی فن بیا هم هغه دی چې د هوښیارو کتونکو خوښ شي.

ارسطو تراژیدي تر رزمیه شاعرۍ ځکه غوره بولي چې د رزمیه شاعرۍ ټول عناصر په تراژیدۍ کې خوندي دي، خو تراژیدۍ د موسیقۍ او سینګار په ګډون نورې زیاتونې هم لري چې د تخیل د لوړتیا سبب ګرځي او دا چې پر سټېج ښودل کېږي نو اثر یې نور هم څرګند او صفا کېږي. تراژیدۍ د لوستلو او کتلو پر وخت هم وخت کم نیسي، ځکه چې که یو اثر ډېر وخت واخلي، نو ډېر څه ترې نه حاصلېږي.

په جنګي نقل کې وحدت یا یووالی ډېر کم دی، د یوه رزمیه نظم له موادو څخه ډېرې تراژیدۍ لیکل کېدی شي، لنډه دا چې ارسطو د خپلو ګڼو دلایلو له مخې تراژیدۍ تر رزمیه شاعرۍ غوره بولي، خو دا په دې مانا نه ده چې هغه دې حکم وکړي، رزمیه شاعري دې هېڅ نه وي او یا ورته هېڅ اړتیا نه شته، بلکې د شاعرۍ د دوو ډولونو د پرتلنې په حالت کې تراژیدي تر رزمیه شاعرۍ غوره بولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ارسطو د شعر هنر یا کتاب الشعر د پښتو ژباړې په وروستۍ برخه کې د ژباړونکي له خوا د هغو اشخاصو او د هغوی د اثارو یادونه شوې، چې د ارسطو د کتاب په متن کې د هغو نومونه راغلي او یا یې هم د کتابونو بحثونه او ارسطو هم د خپل منطق او استدلال په توګه راوړي دي، دې ته (مختصر حالات) عنوان ورکړل شوی او د کتاب په وروستۍ برخه کې راغلي دي. که څه هم ددې اشخاصو یادونه د کتاب په وروستۍ برخه کې راغلې، خو که څوک یې د کتاب تر اصلي متن د مخه ولولي، نو د ارسطو د کلام د مفاهیمو په درک کې به ورسره ډېره ښه مرسته وکړي.

د ارسطو د دې اثر تردې لنډې ارزونې، پېژندنې او شننې وروسته سړی په ټولیزډول ویلای شي چې د ارسطو دا اثر (کتاب الشعر) د ادبپوهنې په تېره بیا د ادب تیورۍ اساسي، مهم او خورا ګټور کتاب ګڼل کېږي، په حقیقت کې همدا اثر دی چې په عملي او نظري ډول یې د ادب تیوري اساسات ایښي دي، د ادب تیورۍ یو لنډ تعریف دادی چې ((ادب تیوري د ادب د بېلابېلو برخو او مسایلو په هکله د نظریاتو مجموعه ده.)) [۱۰]

د ادب تیوري د معاصرو او جامع تعریفونو له جملې څخه یو هم دادی چې: ((ادب تیوري د هنري ادبیاتو ټولنیز رول او ماهیت، ځانګړتیاوې، څرنګوالی او د ودې قانونمندي څېړي او د ادبي موادو او مسایلو د څېړلو او ارزونې لپاره مختلف معیارونه او پرنسیپونه ټاکي، ادب تیوري، ادبي عام مفاهیم او اصطلاحات طرح او تنظیموي او هغو ته د یوه سنجول شوي منظم سیستم بڼه ورکوي، همدا د ادبي تیوري مفاهیم

(c) ketabton.com: The Digital Library

او بنسټونه دي چې د هغو په رڼا کې ادبي افکار له ابهام څخه راوځي.))[11]

د پورتني تعريف له مخې د ارسطو (کتاب الشعر) نه يوازې د ادب تيوري په برخه کې د خپل وخت يو نسبتاً بشپړ اثر ګڼل کېږي، بلکې تر دې دمه پورې دا داسې يو اثر دی چې د ادب تيورۍ په برخه کې د عملي او نظري لارښود اثر په توګه کار کوي.

ارسطو داسې يو عالم و چې د خپل وخت او تر هغه د مخه زمانې اکثره ادبي اثار يې له نظره تېر کړي، ارزولي او شنلي وو او بيا يې د همغو اثارو د ليکنې ډول او محتوا له مخې تيوريک اصول ټاکلي او هغه اثار يې د همغو اصولو په رڼا کې ارزولي وو.

د ارسطو تر بوطيقا يا کتاب الشعر وروسته چې د ادبياتو په باب ادبپوهانو کوم اثار ليکلي، نو يو ځل يې ضرور خپله ريښه د ارسطو همدې اثر ته رسولې او هغه يې د خپل ځان د الهام اساسي سرچينه ګرځولې ده. ارسطو په ډېر دقت سره ادبي اثار ارزولي او ډلبندي کړي دي. د ارسطو لپاره د ادبي اثارو د ارزونې چاپېريال او بستر هم ښه برابر و، دده په زمانه کې او تر ده وړاندې هم يونان د زياتې ادبي پانګې خاوند و، همدا پانګه وه چې ارسطو وارزوله او بيا يې ورته اصول او ميتودونه په ګوته کړل. طبيعي خبره ده چې که پر هغه وخت يونان دومره ادبي پانګه نه لرلای، نو ارسطو به څه شی ارزولي وای او د څه شي له مخې به يې ورته

(c) ketabton.com: The Digital Library

اصول تاکلي وای؟ د ارسطو خپله پوهه او د یونان ادبي پانګه ددې سبب شوه چې ارسطو د بوطیقا مهم اثر ولیکی چې تر ننه پورې د ادبپوهنې په برخه کې کارور او ګټې ور اثر ګڼل کېږي. اوس یوه پوښتنه داده چې د ارسطو د بوطیقا تیوریک اثر د ادب تیورۍ د اوسنیو معیارونو له مخې وارزول شي، ښه ده او که نه اوسنۍ ادبي تیوري د ارسطو د ادبي تیوري (بوطیقا) له معیارونو سره پرتله شي؟

دا خبره خو هېڅ د بحث وړ نه ده، له منطقه لرې او ناممکنات دي چې څوک ووایي د ارسطو بوطیقا دې تر هغه وروسته اثارو څخه متاثر وي ! !؟ خو دې بل اړخ کې دا خبره واضح ده چې اوسنۍ ادبي تیوري بیا د ارسطو له دې اثر څخه الهام اخلي او که یو ادبپوه خپله ادبي تیوري او د هغې میتودونه وضح کوي، نو ضرور به یو ځل د ارسطو معیارونه او میتودونه له نظره تېروي. د ادب تیورۍ په برخه کې د ارسطو یاد اثر دومره جامع دی چې د اوسنۍ ادبي تیوري اکثره معیارونه په کې خوندي دي، لکه پورته مو چې یو دوه تعریفونه یاد کړل.

په پای کې د یوې ټولیزې نتیجې په توګه ویلای شو چې د ارسطو (بوطیقا) د ادب پوهنې په برخه کې داسې یو تیوریک اثر دی چې تر دوه زریزو زیاتې مودې راهیسې په ادبي مطالعاتو کې مطرح دی او تر څو پورې چې ادب او د ادب په باب بحثونه او تحلیلونه روان وي، دا اثر به په کې مطرح وي او خپل خپل اغېز به لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

(۱) ادب او ادبي کره کتنه، عبدالمالك همت، صحاف نشراتي موسسه، ۱۳۸۵ل کال، ۲۹۹مخ.
(۲) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرائیل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمی، ۱۹۵۸م کال، د مولانا عبدالقادر سریزه، ۴ مخ.
(۳) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرائیل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمی، (۱۹۵۸م) کال، ۱ مخ.
(۴) ادبي نظریات (د پښتو دکتورا پروګرام) سرمحقق زلمی هېوادمل، ۱۳۹۴ل کال، ۸ مخ
(۵) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسراییل ژباړه، د مولانا عبدالقادر سریزه، پېښور، پښتو اکیډمي، ۱۹۵۸م کال، ۵ مخ.
(۶) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرائیل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمی، ۱۹۵۸م کال، ۳۰ مخ.
(۷) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرائیل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمی، ۱۹۵۸م کال، ۱۴ مخ.
(۸) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرائیل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمی، ۱۹۵۸م کال، ۱۶-۱۷ مخونه.
(۹) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرائیل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمی، ۱۹۵۸م کال، د اصل متن لومړی مخ.
(۱۰) د ادبپوهنې څانګې، سرمحقق محی الدین هاشمي، د افغانستان علومو اکاډمی، ۱۳۹۲ل کال، ۱۶۹ مخ.
(۱۱) ادبي نظریات، (دوکتورا پروګرام)، سرمحقق زلمی هېوادمل، ۱۳۹۴ ل کال، ۲ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شیخ سعدي او رحمان بابا

د اخلاقي ایډیالونو پرتلنه

ابومحمد مصلح الدین د عبدالله زوی چې په (شیخ سعدي) مشهور دی او رحمان بابا په دوو یادو ختیزو ژبو (دري) او (پښتو) کې داسې یاد او نامتو شاعران او عارفان تېر شوي چې دواړه په عوامو او خواصو کې زیات منښت، ګرانښت، مقبولیت او محبوبیت لري. ددې عام محبوبیت علتونه کېدی شي ډېر وي، خو لوی اخلاقي، انساني او دیني ارزښتونه، د بیان مستقیم طرز، نېغ په نېغه د پیغام رسونه او ساده ژبه ددې منښت او ګرانښت د اساسي عواملو په توګه یادولای شو.

دلته نه غواړو د دغو دواړو محبوبو شاعرانو پر شاعرۍ پراخ بحث وکړو، ځکه یوه لیکنه، څو لیکنې او ان څو ځانګړي اثار ددې وس نه لري چې دداسې سترو شاعرانو د پراخې شاعرۍ او د هغو پر ټولو اړخونو رڼا خوره کړي، خو دلته غواړو یوازې او یوازې ددې دوو سترو شاعرانو او صوفیانو د غټو اخلاقي ایډیالونو پر ورتوالي او د هغو پر پرتلنې لنډه رڼا واچوو، خو مخکې تر دې چې اصلي موضوع ته لاړ شو، غواړو یو څو نورو ضروري ټکو ته هم نغوته وکړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

زماني واټن:

د شیخ سعدي او رحمان بابا د ژوند ترمنځ زیات زماني واټن موجود دی، ((شیخ سعدي پر (۶۰۶) هجري کال د اوسني ایران په (شیراز) کې زېږېدلی او پر (۶۹۱) هجري کال یې له دې نړۍ څخه سترګې پټې کړې دي.))[1] رحمان بابا بیا د پټې خزانې په حواله (پر (۱۰۴۲هـ ق) کال د پېښور سیمې په بهادر کلي زېږېدلی))[2] او ((پر (۱۱۲۸هـ ق) کال یې له دې نړۍ څخه سترګې پټې کړې او د پېښور په هزارخانۍ هدیره کې خاورو ته سپارل شوی دی.))[3] په دې ډول نو د شیخ سعدي او رحمان بابا د ژوند ترمنځ (۴۳۶) کاله او د مرګ ترمنځ یې (۴۳۷) کلونه زماني واټن موجود دی.

ګډ ټکي:

د شیخ سعدي او رحمان بابا د کلام ترمنځ زیات مشترک ټکي شته، محتوا یا منځپانګه ددې مشترکاتو مرکزي ټکي دي. دواړه لوي عارفانو تر هر څه وړاندې خپل فکر د دین (اسلام) پر دایره متمرکز کړی دی. اسلام کې بیا دواړو د عرفان او تصوف لاره خپله کړې، نفسي تذکیه، ځان پېژندنه، انسان پېژندنه او خدای پېژندنه، د انساني چلند سمون، د نفسي غوښتنو کنترول او مهارول، د دین پر اصولو پوهېدل او ودرېدل د دواړو شاعرانو د کلام ګډ محتوایي ټکي دي. دواړو شاعرانو په شعر کې له ساده او عام فهمې ژبې څخه کار اخیستی، داسې ژبه چې عوام او خواص ټول پرې په اسانۍ سره پوهېدی شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

توارد:

سره له دې چې د شیخ سعدي او رحمان بابا د ژوند ترمنځ نږدې (څلورنیمې) پېړۍ زماني واټن دی، خو دا هغه مهال دی چې دري ژبه پر ټولې سیمې خوره وه او ددې ژبې د ادیبانو شهرت عام و. دا خبره له حقیقته لرې نه ده چې رحمان بابا او د هغه هممهالي شاعران به له دري ادب څخه پوره خبر وو او د هغو له مطالعې به یې فیض هم موندلی وي، خو دې کې هم شك نه شته چې توارد او تصادف به هم د دواړو شاعرانو په شعرونو کې د ګډو ټکو د رامنځته کېدو سبب شوی وي. توارد له مخکیني شاعر سره د وروستي شاعر د کلام هغه محتوایي او شکلي ورتوالی دی چې وروستني شاعر له مخني هغه څخه په شعوري او قصدي ډول څه نه وي را اخیستي، خو په ناشعوري، نالیدلي او نالوستي ډول د دواړو د کلام یو څه برخه سره ورته والی ولري. په بله وینا توارد ((په ژبه کې یو په بل پسې وارېد بېدلو ته یا پر یوه وخت داخلېدلو ته وایي. په ادبي اصطلاح کې که یو شاعر پر یوه وخت یو مضمون په یوه شعري قالب کې ویلای وي. پر بل وخت بل شاعر بیا همغه مضمون په همغو کلمو کې بې له دې چې د هغه بل شاعر پر شعر خبر وي، ووایي، توارد ورته وایي. کله داسې وي چې په مضمون کې توارد پېښ شي او کله په کلمو کې. ځینې وخت یو څوك له چا ډېر متاثره وي، د هغه د کلام په بیا بیا لوستلو ځینې کلمې، اصطلاحګانې ترکیبونه او مضمونونه د هغه په ذهن کې پرېوزي. کله چې بیا خپله سنجونه کوي د هغو ځیزونو اثرات په کې لیدل کېږي.))[۴] له شیخ سعدي څخه د رحمان بابا محتوایي الهام ردېدلای نه شي، خو څرنګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې هغه وخت د اثارو چاپ او تکثیر د نن په شان عام نه و، نو ځکه خو ویلای شو چې ددې الهام تاثیرات به ډېر مستقیم نه وي، ځرنګه چې دواړه عارفان، صوفیان او شاعران د یوې واحدې فکري دایرې په حدودو کې فعال وو، نو ځکه خو یې د اخلاقي اډیالونو او فضایلو په بیان کې د محتوایي توارد او تصادف خبره هم ردېدلای نه شي.

شیخ سعدي په (اوومه) هجري پېړۍ کې د اسلامي نړۍ په تېره بیا د دري ادب یو ستر عرفاني، روحاني او ادبي شخصیت تېر شوی دی، د دین د اساساتو تل ته ورکښته شوی و او د اسلام پر اکثرو ارکانو او رموزو پوه و، خدای پالنه، انسان پالنه، ذهني او نفسي تذکیه، د انسان د اخلاقي نظام جوړښت، عرفان، ځان پېژندنه او خدای پېژندنه د شیخ سعدي رحمة الله علیه د کلام فکري اساسات جوړوي، بوستان، ګلستان او په مجموعي ډول د هغه ټول کلیات د همدغو ارزښتونو د ځلونې انځورګري کوي. رحمان بابا د یولسمې هجري پېړۍ په وروستۍ نیمایي او د دولسمې هجري پېړۍ په لومړیو کې د پښتو ستر شاعر او لوی عارف تېر شوی، رحمان بابا بیا د خدای په مینه او د هغه د مخلوق په محبت کې غرق انسان دی، هغه وایي چې: دا دنیا ده خدای له عشقه پیدا کړې، تصوف، عرفان، د نفس پاکوالی، اخلاقي فضایل، انسانیت او د هغو پالنه د رحمان بابا د کلام محتوایي خواوې دي.

دلته غواړو ددغو دوو سترو عارفانو انساني لارښوونو، اخلاقي ایډیالونو او د دیني نصایحو سپړنې او پرتلنې ته لږ تم شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عدالت:

سعدي د عدالت تامین او پالنه د هر انسان او په تېره بیا د عادل انسان لپاره د تلپاتې یادګار وسیله ګڼي، وایي ظالم او عادل دواړه له نړیه تلونکي دي، خو له یوه څخه د ظلم قاعده پاتې کېږي او له بل څخه نېک نوم.

ظالم برفت و قاعده زشت ازو بماند

عادل برفت و نام نیکو یادګار کرد

د رحمان بابا په کلام کې هم عدالت او د عدالت تامین یو مهم عنصر دی، هغه هم د شیخ سعدي په شان پر عدالت ټینګار کوي او له هر انسانه د انصاف او عدالت غوښتونکی دی:

په انصاف په عدالت به نوشېروان شې

هر عمل به د خپل ځان په ترازو کړې

د سکندر په څېر جهان به درڅرګند شي

که سر کوز په ایینه د خپل زانو کړې

هنر:

سعدي هنر، پوهه او کمال د انسان لپاره ستر ثمر ګڼي، دده په نظر د انسان هنر همغه دی چې هغه خپله ظاهر شي او په خپله د هنرمند شخصیت تثبیت کړي، نه دا چې هنرمند د هغه یادونه وکړي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

اگر هست مرد از هنر بهره ور

هنر خود بگوید نه صاحب هنر

رحمان بابا هم د سړي جوهر د هغه هنر ګڼي، هنر د سړیتوب معیار ګڼي، نه زر او زور:

دنیا دارکه مستغني په سیم و زر دی

هنرمندو څخه ګنج د خپل هنر دی

بېهوده بــه زورور و ځـان تـه وايي

د دنیا سړی کـه هر څو زورور دی

شتمني:

شیخ سعدي مال، متاع او دنیایي شتمني داسې یوه اړخیزه لاره ګڼي چې له هغو سره زیاته مینه او لېوالتیا ددې سبب ګرځي چې څوك تـرې بېرته نه شي راوتلای.

کسی ره سوی گنج قارون نبرد

و گر برد ره باز بیرون نبرد

رحمان بابا هم په دې نظر دی چې تخت و تاج او د دنیا مال چاته نه پاتې کېږي، که یوڅوك پاچا او ستر واکمن هم وي، نو یوه ورځ به یې دا تاج و

(c) ketabton.com: The Digital Library

تخت له خاورو سره برابر شي، نو ښه خبره داده چې انسان نېکي وکړي او د نېکۍ له امله خپل نوم پرېږدي.

اورنګ زېب چې ارايش د تخت و تاج کا

تخت و تاج به يې مرګ تاخت و تاراج کا

پـه جـهان کې به يې پاتې ښه بد نوم شي

دی کـه چـارې د کـسری کـه د حجاج کا

رحمان بابا پر دې بيا ټينګار کوي چې د هېڅا شتمني او واك تلپـاتې نـه دي او اخر له منځه ځي:

خــان سلطان ددې جـهــان

اخر درومي خــوار حــيران

نه يې مل نه يې حامي وي

درد يې داسې پـه خپل ځان

بــادشاهي يې پــاتې کېږي

زړه يـــې چـوي پــه ارمـان

مينه او مينان:

سعدي هغه کسان چې له چا سره د زړه لـه تلـه مينـه او محبت ولـري او د هغو په مينه کې غرق وي، عيناً لکه مـړي ګڼي چې اواز تـرې نـه خېږي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې شعر یو تعبیر دادی چې څوك د خدای په مینه کې ډوب وي، هغه نه د بل چا خبره اوري او نه چاته غوږ نیسي، هغه یوازې په خپله مینه کې ډوب وي.

عاشقان کشتګان معشوقند

بـر نیایـد زکـشتګان اواز

رحمان بابا هم عشق داسې یو سېلاب ګڼي چې هر څه له مخې پسې وړي او هېڅ بند ورته د ټینګې نه دی:

هـر چې ژغـوري سـرومال په عاشقۍ کې

هـغه کـړی کـور پـه مخ کې د سېلاب دی

ته چې خوب غواړې په عشق کې راته وایه

کوم چا کړی د زمري په خوله کې خواب دی

رحمان بابا، ناز، نخرې، ازار او درد د عشق او معشوقې خصلت ګڼي، خو دی په دې نظر دی چې څوك د عشق په لاره ځي، نو دا نخرې به زغمي.

معشوقې همېشه ناز په عاشق کاندي

رحمـان هېڅ له خپله یاره ازار نه دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا هم:

چې د ستا د عاشقۍ په تېغ شهيد شي

د رحـــمان غـــاړه بــه هــاله شــــي ادا

رحمان بابا دا دنیا د عشق او مینې زېږنده او عشق بیا د ټولو مخلوقاتو پلار ګڼي:

دا دنـيا ده خدای له عشقه پيدا کړې

د جــمله وو مــخلوقــاتو پــلار دی دا

رحمـان بابـا د عشـق پـه لاره کې د خطرونـو د مخنيـوي لپـاره سپارښـتنه کوي چې مين بايد ځان ته يو لارښود وټاکي:

بې رهبره يون د عشق په لاره ګران دی

دلـته بـويه چې پيدا کاندي رهبر څوک

نېک کارونه:

سعدي تر هر څه زيات پر ښو اخلاقو، نېك چلند او پـه يـوه لنډه مانـا پـر سړيتوب ټينګار کوي، هغـه وايـي، نـه دا نـړۍ پـاتې کېـږي، نـه د انسـان خوښي او خوشالۍ، خو کوم څه چې انسان ته تلپاتې ژوند ورکـوي، هغـه د انسان هغه نېکي ده چې تر ده وروسته نور دی په همغه نامه يادوي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

جهان نماند و خرم روان آدمی

که باز ماند از او درجهان به نیکي یاد

رحمان بابا هم دا دنیا او د هغې خوشالۍ یوه ننداره بولي چې ډېر ژر تېرېدونکې ده، خو سړی باید د سبا غم وخوري.

د دنیا په تماشا چې څوك نازېږي

خو هم نن یې تماشا ده سبا نه ده

دی نېك کارونه د نېکو خلکو او بد کارونه د بدو خلکو زېږنده ګڼي:

نېکو کاره نېك افعال شي

بد کردار او بد افعال شي

سرنوشت د سړي ګوره

یو عیسی وي بل دجال شي

چې نېك بخت وي نیکویي کا

چې بدبخت وي بدسګال شي

فال به څه ګورې رحمانه

خپل افعال د سړي فال شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقصود:

سعدي د نورو صوفيانو او عارفانو په شان زړه د خپل محبوب اصلي خونه او ځای ګڼي او په دې نظر دی چې هر څه (خپل مقصود او مرام) بايد په خپل ځان او زړه کې وګورو، که ځان ته متوجه نه شو خپل مقصود په دښتو او بيابان کې نه شو پيدا کولای.

عمرها در پی مـقصود به جان گرديدم

دوست درخانــه و ماگرد جهان گرديدم

خــود ســراپرده قدرش زمکان بيرون بود

انکه ما در طلبش کون و مکان گرديدم

رحمان بابا هم زړه د عبادت او دعا د قبلېدو اساسي ځای ګڼي او هر انسان ته وايي، که غواړې خپل مقصود حاصل کړې، د بل انسان زړه مه ازاروه او د هغه د ابادۍ هڅه وکړه.

د خليل تر کعبې دا کعبه ده لويه

که اباد کا څوك ويران حرم د زړه

او يا هم:

کــه دې نيت وي د کعبې د جوړولو

د بېوسه انسان زړه جوړ کړه کعبه ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

زړه:

لوی عارف او صوفي شیخ سعدي د انسان زړه داسې یو شی ګڼي چې هر ځل چاته نه ورکول کېږي او دا داسې متاع نه ده چې بار بار دې د معاملاتو په بازار کې خرڅه شي:

دل به بازار من آورده و بفروخته ای

دل بفروخته مفروش به بازار دګـــــر

په دې بیت کې ژمنه، وفا او نوره محتوا شامله ده.

رحمان بابا بیا د عرش او کرسۍ تر مرتبې هم د زړه مرتبه لوړه ګڼي، وایي:

چې يې عرش او کرسي لاندې تر قدم وي

بـــــالاتـــــر دې هسې شان قدم د زړه

غوړه مالي:

غوړه مالي، د پاچاهانو د خوشالۍ لپاره په درباري چلند کې ناقانونه افراط او تفریط یوه داسې ناروغي ده چې ټولنه له سختو ستونزو سره مخامخولای شي، خو ځینې وخت بیا داسې هم وي چې ځینې شاهان د مشاورینو ښه نظر هم اوري او هم یې عملي کوي. شیخ سعدي دغسې یو حالت ته متوجه دی او وایي افسوس د هغه شخص په حال چې حاکم

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې ښه خبره اوري، خو دی يې ورته نه کوي، دا حالت د ډېر افسوس خبره ده:

هر که شاه آن کند که او گوید

حیف باشد که جز نکو گوید

رحمان بابا بیا غوره مالي د نوکرانو یوه مجبوري گڼي او وايي:

هــر چې کاندي نوکري د بادشاهانو

خواه ناخواه به د دربانو منت بار وي

چوپتیا:

حضرت علي کرم الله وجهه ته یوه خبره منسوبه ده چې وايي: ((د هر چا شخصیت د هغه د ژبې تر شا پټ دی.)) رښتیا خبره هم همدا ده تر هغه پورې چې یو څوك خبرې ونه کړي، نو د هغه د پوهې او شخصیت جاج ورڅخه نه شي اخیستل کېدلای او د پوهې کچه یې نه معلومېږي. شیخ سعدي رحمة الله علیه هم همدا پخه خبره د خپل کلام په یوه بیت کې ځای کړې، وايي:

تا مرد سخن نگفته باشد

عیب و هنرش نهفته باشد

(c) ketabton.com: The Digital Library

حضرت رحمان بابا بیا خاموشي یوه لوړه مرتبه ګڼي، خو دی دا مرتبه په هغه شرط ماتوي چې له خپل یار سره پر خبرو لګیا وي، له دغسې یو حالت پرته رحمان بابا هم خاموشي یوه لوړه مرتبه او مقام ګڼي:

خـامـوشي کـه هـر څـو لـویـه مـرتبـه ده

زه مـــې یار سره په سوال او ځواب خوښ یم

ټولنیز اخلاق:

د شیخ سعدي په کلام کې پر ټولنیزو اخلاقو هم ډېر ټینګار شوی، خو د ټولنیزو اخلاقو ترڅنګ سیاسي اخلاقو ته هم ډېر پام شوی، د پاچاهانو غرایز او نفسي خواهشات هم تشریح شوي او د درویشانو هم. هغه په یوه حکایت کې وایي، لس درویشان پر یوه ټغر راټولېدی شي او خپله ډوډۍ له یو بل سره نیمولای شي، خو په یوه اقلیم او یوه جغرافیه کې دوه پایاهان نه شي ځایېدلای. د سعدي دا مثال همدا اوس زموږ په ټولنه کې په ښه ډول د تطبیق وړ دی. سعدي دا د پاچاهانو یوه غریزه ګڼي چې یو ځای لاندې کړي، نو بیا د بل د نیولو هوس لري:

ده درویش در ګلمی بخسبند
دو پادشاه در اقلیمی نګجند

او یا هم:

نــیم نـانی ګر خورد مرد خدا
بذل درویشان کــند نیمی دګر
مــلك اقلیمی بګـیرد بادشاه
همــچنان در بــند اقــلیمی دګر[۵]

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا بیا په دې نظر دی چې د خانانو او ملنګانو سره کلي نه کېږي، دی دواړه یو د بل مقابل لوري ګڼي:

نه شي د خانانو ملنګانو سره کلي
چېرته عزیزخان چېرته ملنګ عبدالرحمن

رحمان بابا بیا درویشان تر شاهانو لوړ ځکه ګڼي چې د خپل روحاني قوت په برکت تر عرشه هم مزل کولای شي او شاهان له دې سفره عاجز دي:

په یوه ساعت تر عرشه پورې رسي
ما لیدلی دی رفتار د درویشانو

اصلیت:

شیخ سعدي رحمة الله علیه په دې نظر دی چې د یو شي فطرت او طبیعي خواص په اسانۍ سره نه بدلېږي، که هر څومره یې روزنه او پالنه هم وشي. ددې اخلاقي نظر نتیجه داده چې موږ باید د هر شي اصل ته مراجعه وکړو او د هغه د اصل په مقیاس هغه په ټولنیزو معاملاتو کې شامل کړو، د لېوه له بچي څخه د انسان د بچي د چلند هیله هسې خواري ده که څه هم هغه له انسان سره رالوی شي، خو وروستۍ نتیجه یې خپل اصل ته رسېږي.

عاقبت ګرګ زاده ګرد شود
ګرچه با آدمی بزرګ شود

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا بیا دې ډول پیغام ته په ښه ډول اشاره کړې، هغه وایي:

نه لېوه په ادمیت اموخته کېږي

نه امید د مروت شي له افلاکا

لـــه فلکه د وفا امید باطل دی

کلــه دیو له آدم زاد سره وفا کا

شیخ سعدي وایي، پاچا باید ظلم خپله دنده ونه ګڼي او نه باید د پسه د ساتلو دنده لېوه ته وسپارل شي. د پاچا د ظلم کارونه د خپل ملك د دېوالو د نړولو مانا لري.

نــکند جور پیشــه سلـطان

کــه نبایــد زګــرګ چوپــان

پادشاهی که طرح ظلم افکند

پای دیوار ملك خویش بکند

رحمان بابا بیا وایي چې کم ذات ته باید واك ونه سپارل شي، ځکه چې له هغه څخه د نېکۍ هیله نه شي کېدی.

له کم ذات بې دیانته بې غمازه

طمع مه کړه د نېکۍ د بو قیراط

(c) ketabton.com: The Digital Library

خواخوږي:

سعدي که څه هم خپل اخلاقي ايډيالونه د اسلامي عرفان په ګاڼه سمبال کړي، خو دا اخلاقي ايډيالونه نه يوازې په ياده دايره کې د مطالعې و ړدي، بلکې د ټولو اديانو او افکارو په هنداره کې هم د مطالعې او تائيد وړ دي. د سعدي يو شعر چې ډېر مشهور دی او دی په کې د ادم زامن د يوه بدن بېلابېل غړي ګڼي، د نړۍ د ټولو ملتونو عمومي روحيه تشکيلوي، ځکه خو يې د ملګرو ملتونو د ودانۍ پر دروازه هم ليکلی دی، سعدي رحمة الله عليه وايي:

بنـــــی ادم اعضـــــای يکديګرنـــــد
کـــه در افـــرينش زيـــك ګوهرنـــد
چـــو عضـــوی بـــه درد اورد روزګـــار
دګـــر عضـــوی هـــا را نمانـــد قـــرار
تـــوکز محنـــت ديګـــران بـــی غمـــی
شـــايد کـــه نامـــت نهنـــد آدمـــی

له پورته کلام څخه د سعدي فکري نړۍ ليد خورا ښه ځرګندېږي چې سعدي پر ټول بشر د لوړو اخلاقي پرنسيپونو د تطبيق غوښتونکی دی.

رحمان بابا هم په دې نظر دی چې انسان يا د ادم زامن ټول د يوه وجود يا يوه صورت مانا لري. په کار ده چې يو بل سره په غم او درد کې شريك وي، ښه کارونه وکړي او له بدو ډډه وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کــر د ګلــو وکــړه چــې ســیمه دې ګلــزار شــي
اغــزي مــه کــره پــه پښــو کــې بــه دې خــار شــي
ادم ذاد پــــه معنــــی واړه یــــو صــــورت دی
هــــر چــــې بــــل ازاروي هغــــه ازار شــــي
کــه تــه نــه کــوې نظــر د چــا و عیــب تــه
هــر ســړی بــه ســتا د عیبــو پــرده دار شــي
کــه بــل بــد کانــدي تــه ښــه ورســره وکــړه
هــر یــو نخــل چــې مېــوه لــري سنګســار شــي
هغــه زړه بــه لــه توپانــه پــه امــان وي
چــې کښــتۍ غونــدې د خلکــو بــار بــردار شــي

عدل او نېکنامي:

سعدي سخاوت، بخشش، ځوان طبیعي، لوربینه او د بېکسو لاسنیوی د حاکم یوه ځانګړنه ګڼي او وايي چې خزانه چاته نه پاتې کېږي، خو نېك نوم پاتې کېږي. سعدي د (قارون) او (نوشین روان) او د هغوی عملونه ښه مثال ګڼي.

قارون هلاك شد که چهل خانه ګنج داشت
نــوشین روان نــمرد که نام نکو ګذاشت

رحمان بابا وايي:

که په ګنج د شاهي فخر شهریار کا
عاشقان یې د د دلبرو په رخسار کا

(c) ketabton.com: The Digital Library

خرقه پوشو په خرفه کې دی موندلی
هغه حظ چې په دنیا یې دنیا دار کا

رحمان بابا بیا سخاوت او بخشش د مال د زیاتوالي وسیله ګڼي او وایي:

خزانه په سخاوت سره زیاتېږي

د کوهي اوبه چې وکاږې بسیار شي

***

مرول د وږې ګېډې مشکل نه دی

مرول د وږیو سترګو مشکل کار دی

نظم:

په ټولنه کې د عدالت او نظم د تامین به خاطر سعدي په دې نظر دی چې حاکم باید په خپله د عدالت نمونه شي، پر خیانت لاس پورې نه کړي، که چېرې په خپله واکمن په ټولنه کې د خیانت مرتکب شي، نو دا کار ددې سبب ګرځي چې لښکریانو ته پلمه او روحیه ورکړي او هغو زر ځله جنایت وکړي. سعدي په ټولنه کې د نېك واکمن د حاکمیت غوښتونکی دی او بیا له هغه څخه د نېکو او ښو خلکو د ګومارنې هیله لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اگــر زبــاغ رعيت ملك خوردسيبى

پــراورنــد غلامان او درخت از بيخ

به پنج بيضه كه سلطان ستم روادارد

زنند لشكريانش هزار مرغ به بيخ

رحمان بابا هم په ټولنه کې د ناکره او بدو خلکو له ګومارنې سره سخت حساسيت ښيي او هغوی له لېوني سپي سره تشبه کوي او وايي چې دا داسې ناروغي رامنځته کوي چې د ټولنې نظم له منځه وړي او درملنه يې ناشونې ده:

رحمان بابا وايي:

ورك شــه ورك شــه بــد كردار او بــد ســړى

كــه دې ورور دى كــه عزيــز وي كــه پــردى

تــر هغــه لانېكــو كــار بېګانــه ښــه دى

چــې بــد كار شــي د چــا زوى او يــا نمســى

هغــه خلــك همــه واړه لېــوني كــا

چــې پــه كلــي كــې يــو ســپى شــي لېــونى

مړنــي ويلــي بويــه و هغــه تــه

چــې بــې وجــې ازار نــه كانــدي يــو شــى.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د حاکم په باب بیا رحمان بابا وايي:

که په قطع د تمام جهان ملك يې
چې له ځانه خبر نه يې لا هلك يې
که د لمر په څېر څرګند شي په جهان کې
څو په زړونو پسنديده نه شي لا ورك يې

پوهه او شتمني:

ځينې خلك په دې نظر دي چې پانګه، دولت او خزانه دا په ډېر علم، پوهې او ذکاوت نه ترلاسه کېږي، ځينې يې د بخت کار ګڼي او ځينې يې خدايي ورکړه. سعدي هم شتمني او پانګه د علم کار نه ګڼي. هغه وايي:

بخت و دولت به کار داني نيست
جز به تائيد اسماني نيست
افتاده است در جهان بسيار
بي تميز ارجمند و عاقل خوار
کيمياګر به غصه مرده و رنج
ابله اندر خرابه يافته ګنج

رحمان بابا هم د ژوند يو شمېر کارونه او پرمختياوې، شتمن کېدل او نور يوازې په عقل پورې نه تړي، طالع، بخت او نور چانسونه هم په کې دخيل ګڼي، نو ځکه خو وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

عقل مه غواړه طالع غواړه رحمانه

عــقل مــن د طــالعمنو غلامان دي

دا هم وايي چې:

دا دنيــا پــه احمقانو ده ودانه

دانا نه کا په دنيا باندې غرض

عـيب:

غيبت، د يوه بل عيب لټول او بل ته يې رسول يوه ناروغي ده چې هم اسلام مردوده کړې او هم انساني ارزښتونو، شيخ سعدي هغه کسان غندي چې د بل انسان عيب لټوي او بيا يې نورو ته انتقالوي:

هــر که عيب ديگران پيش تو اورد وشمرد

بی گمان عيب ترا پيش ديگران خواهد برد

رحمان بابا هم غيبت او د بل عيب لټول يوه ستره ناروغي ګڼي او پر هغه انسان غوسه څرګندوي چې د بل عيبونه لټوي او خپل عيبونه او نيمګړتياوې پټوي. رحمان بابا دې ډول اشخاصو ته په خطاب کې وايي:

چې مدام د بل و عيب و ته نظر کړي
خــداى له خپله عيبه ولې ناخبر کړي
که دې خپله ګناه لويه لکه غر وي
په حيله حيله به غر د مچ وزر کړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا سپارښتنه هم کوي چې:

که ته نه کړې په بل چا باندې غرض

بـــل به هم نه کا په تا باندې غرض

روزنه:

سعدي په ښوونه، روزنه او بدلون کې د یو چا یا یو شي اصل ډېر مهم ګڼي، هغـه وايـي ځینـې شیان د بـدلون وړ دي، خـو ځینـې چـې د خپـل طبیعت تابع وي، پر هغو باندې خواري کول د وخت ضایع کول دي.

چـــون بـــود اصـــل ګـــوهری قابـــل
تربیـــــــت را در او اثـــــــر باشـــــد
هـــیچ صـــیقل نکـــو ندانـــد کـــرد
اهنـــــی را کـــــه بـــــد ګهـــــر باشـــد

رحمان بابا وايي:

هـــر چـــې کـــر کـــا د وربشـــو غـــنم غـــواړي
لـــه خـــاطره دې بېـــرون کـــا دغـــه خیـــال څـــوک
ســـړیه بویـــه چـــې پـــه نېـــک عمـــل یـــاد ېږي
نـــه چـــې نـــاز کـــا د دنیـــا پـــه ملـــک و مـــال څـــوک

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ سعدي وايي:

سـګ بـه دریـای هفـت ګانـه بشـوی
کـه چـو تـر شـد پلیـد تـر باشـد
خـر عیسـی ګـرش بـه مکـه برنـد
چـون بیایـد هنـوز خـر باشـد

رحمان بابا هم د يو شي اصل مهم ګڼي، هغه پيغام چې شېخ سعدي په خپل کلام کې ځای کړی. رحمان بابا هم تقريباً هغه ته ورته پيغام لري، رحمان بابا د اصليت پيغام په يو بل ډول ځای کړی دی.

شـاه جهـان او اورنـګ زېـب غونـدې اشـراف
صـدقه شـه تـر منصـور غونـدې نـداف
دا څلـور مذهبـه واړه سـره يـو دي
مـا او تـا پـه کـې پيـدا کـړ اخـتلاف
د مکـې پـه بزرګـۍ کـې هـېڅ شـك نـه شـته
ولـې خـر بـه حـاجي نـه شـي پـه طـواف

تدبير:

شيخ سعدي په دې نظر دی چې د يو ملك د ابادۍ لپاره دا ضروري ده چې هلته بايد هغه کسان په کار وګومارل شي چې له خدايه وېره احساسوي، خطر مخکې تر هغه چې واقع شي، بايد رفع شي، که يو ځل

(c) ketabton.com: The Digital Library

زیان او خطر پېښ شو، نو زیان رسوونکي ته که بیا سزا هم ورکړل شي، ګټه نه رسوي، نو ښه داده چې خطر تر پېښېدو وړاندې رفع شي.

خـــدا تـــرس را بـــر رعیـــت ګمـــار
کـــه معمـــار مملکـــت ســـت پرهیزکـــار
ریاســـت بدســـت کســـانی خطاســـت
کـــه از دستشـــان دســـت هـــا برخداســـت
ســـرګرك بایـــد هـــم اول بریـــد
نـــه چـــون ګوســـفندان مـــردم دریـــد

رحمان بابا هم په دې نظر دی چې هر کار مخکې تر دې چې واقع شي، هغه ته باید تدبیر ونیول شي.

هغه وایي:

چـــې پـــه وخـــت د ځنکـــدن وکـــاږې ږیـــره
تـــر نـــن ولـــې هســـې ناســـت یـــې بـــې تـــدبیره
هـــر ســـړی چـــې ګانـــده غـــم پـــه مـــخ کـــې وینـــي
لـــه هغـــه غمـــه لانـــن ګرځـــي دلګیـــره
چـــې ســـبا ارمـــانوې پنـــد د پیرانـــو
ولـــې نـــن د پیـــر طلـــب نـــه کـــړې بـــې پیـــره

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرېتوب:

سعدي خاکساري او تواضع د انسان د لوړتیا عامل ګڼي او پر هغو ټینګار کوي، وايي:

زخـــــاك آفريــــــدن خداونــــــد پــــــاك
پـــس اى بنـــده افتـــادگى كـــن چـــو خـــاك
حـــريص و جهانســـوز و ســـركش مبـــاش
زخـــاك افريدنـــدت آتـــش مبـــاش
چـــون گـــردن كشـــيد اتـــش هوفنـــاك
بـــه بيچـــاره گـــى تـــن بنـــداخت خـــاك
چـــو ان ســـرفرازى نمـــود ايـــن كمـــى
از آن ديـــو كردنـــد ازيـــن آدمـــى

رحمان بابا هم په ژوند کې تواضع، خاکساري په حقیقت کې د لويي نښه ګڼي، هغه سرېتوب په مال و دولت، شتمنۍ او نورو مالي امکاناتو پورې نه تړي هغه په دې نظر دی چې:

ادمـيت پـه مـال دولـت نه دى رحمانه
بت كه جوړ كړې د سرو زرو انسان نه دى

بل ځای وايي:

لـه سرېه غرض واړه سرېتوب دی
نه چې پټ وي د سرو زرو په لباس

(c) ketabton.com: The Digital Library

قناعت:

سعدي قناعت او ښه چلند د انسان د نېکمرغۍ بل عامل ګڼي او وايي، څوك چې غواړي د انسانيت لاره خپله کړي هغه بايد لومړی د نفس له سپي سره مقابله کوي.

خـــدا را ندانســـت و طاعـــت نکـــرد
کـــه بـــر بخـــت و روزی قناعـــت نکـــرد
قناعـــت تـــوانگر کننـــد مـــرد را
خبـــرکن حـــريص جهـــانهگرد را
ســـکوتی بدســـت آورای بـــی ثبـــات
کـــه برســـنگ گـــردان نرويـــد نبـــات
کســـی ســـيرت آدمـــی گـــوش کـــرد
کـــه اول ســـگ نفـــس خـــاموش کـــرد

رحمان بابا هم قناعت د انسان د نېکمرغۍ لوی عامل ګڼي، ان تر پاچاهيه يې هم پورته ګڼي:

پـــه ښـــه خـــوی لـــه بـــد خواهـــانو بـــې پـــروا يـــم
پـــه نرمـــۍ لکـــه اوبـــه د اور ســـزا يـــم
قناعـــت مـــې تـــر خرقـــې لانـــدې اطلـــس دی
پـــټ د درســـت جهـــان پادشـــاه ظـــاهر ګـــدا يـــم

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا قناعت د سعادت سبب ګڼي وايي:

هغـــو بيامونـــده ســـعادت پـــه دا دنيـــا
چـــې يـــې وكـــړ قناعـــت پـــه دا دنيـــا
هـــر ژونـــدی چـــې د مـــرده پـــه قبـــر ورشـــي
بـــس دی دومـــره نصـــيحت پـــه دا دنيـــا

بل ځای وايي:

د قـــانع تر قناعته صدقه شه

هم دنيا او هم دينار ددې دنيا

بل ځای وايي:

چې كيميا د قناعت يې په لاس كېوزي

كه ګدا وي د قارون په څېر توانګر شي

رحمان بابا دا هم وايي تر څو چې انسان په خپله پر يو شي قناعت ونه کړي، هغه هېڅكله په سيم وزر نه مړېږي.

موړ به نه شي هېڅ سړی بې قناعته

كه يې خونه وي په سيم و په زر ډكه(۶)

(c) ketabton.com: The Digital Library

وقايه:

په طبابت کې يوه مقوله ده چې وقايه تر معالجې ښه ده، سعدي هم په دې نظر دی، مخکې تر دې چې پېښه واقع شي، بايد علاج يې وشي، تر پېښې وروسته تدبير نيول، کومه ګټه نه لري:

علاج واقعه پيش از وقوع بايد کرد
دريغ سود ندارد چو است کار از دست
به روزګار سلامت سلاح جنګ بساز
وګر نه سيل چو بګرفت سد شايد بست

رحمان بابا هم دې ته ورته پيغام په خپل کلام کې ځای کړی، هغه په دې نظر دی، مخکې تر دې چې يو عمل ترسره شي، بايد فکر پرې وشي، که چېرې يو ځل وخت ضايع شو هغه تېر ساعت بېرته نه راګرځي، نو ځکه خو بايد هر کار ته ډېر دقت وشي.

تر ورخ تېرې اوبه بېرته نه جاروزي
نه جاروزي تېر ساعت په بېرته بيا
تېر ساعت په مثال مړی د لحد دی
مړ چا نه دی ژوندی کړی په ژړا

دوستي او دښمني:

سعدي د دوستۍ او دښمنۍ لپاره هم پاخه معيارونه ټاکلي، ددې معيارونو له جملې څخه (اصليت) يو اساسي معيار دی. سعدي په دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نظر دی چې د لباس په تغیر ماهیت نه بدلېږي او انسان باید د دښمن په پېژندنه کې د هغه اصل ته ډېر متوجه وي:

دشـــمن اگـــر دوســـت شـــود چنـــد بـــار
صـــاحب عقلـــش نشـــمارد بـــه دوســـت
مـــار همـــان اســـت بـــه ســـيرت کـــه هســـت
ور چـــه بـــه صـــورت بـــدر آيـــد زپوســـت

رحمان بابا وايي:

لـه نا اهلو د وفا طمع ومه کړه
گنده نل به نيشکر نه شي هرگز

بل ځای وايي:

د بـې دردو همدمي به دې بې درد کا
د نـامردو هـمدمي بـه دې نامرد کا

رحمان بابا دغه راز د دوست پر انتخاب ټينگار کوي او وايي:

لـــه اغيـــار ســـره خنـــدا څـــه پـــه کـــار نـــه ده
لـــه اغيـــار ســـره ســـودا څـــه پـــه کـــار نـــه ده
بـــد لـــه بـــدو ســـره بويـــه نېـــك لـــه نېکـــو
د جفـــا پـــه ځـــای وفـــا څـــه پـــه کـــار نـــه ده.

د سعدي(رح) ټولو کلياتو، گلستان، بوستان، غزلو، قصايدو، قطعو، څلوريزو او نور ټولو کې دومره اخلاقي فضايل بيان شوي چې يوازې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

موضوعګانو تشه یادونه یې د یوې لیکنې له حدودو څخه وځي، پاتې لا د ټولو څېړنه. د سعدي په کلام کې د شاهانو سیرت ته اشاره شوې، د درویشانو اخلاق بیان شوي، د قناعت په باب د کانې کربښې راغلي، د مجلس نزاکت او چوپ پاتې کېدل او د هغو فضایل بیان شوي، د ځوانۍ پرمهال د انسان کرکتر تشریح شوی، د سپین ږیرتوب په حالت کې انساني کرکتر ته اشاره شوې، د ښې روزنې او پالنې تدبیر، عشق، مستۍ او شور، تواضع، پر کم څیز قناعت، توبې، عافیت او نورو مسایلو په باب ګڼ شمېر نصیحتونه او حکایتونه راغلي او هغه په کیسه ییز او داستاني ډول په مثالونو کې توضیح شوي دي. موږ د سعدي د علم، نصیحت او اخلاقي لارښوونو له دریاب څخه یوازې یو څو مرغلرو ته نغوته وکړه او همغه مو د اخلاقي ایډیالونو د یو بل ستر لاروي حضرت عبدالرحمن بابا له اخلاقي مرغلرو سره پرتله کړې. د رحمان بابا په کلام کې هم ستر اخلاقي او انساني ایډیالونه بیان شوي دي او د ټولو یادول دلته شوني نه دي، دا یو اوږد بحث دی او زیاتو لیکنو او ځانګړو اثارو ته اړتیا لري چې د اسلامي نړۍ د دغو دوو سترو ادبي او عرفاني څېرو د کلام مرغلرې لاپسې وڅېړل شي او لاپسې وځلول شي. خو موږ یې دلته د بېلګې په توګه یوازې څو برخو ته په لنډیز سره اشاره وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

(۱) اریانا دایرة المعارف(پښتو)، څلورم ټوك، د افغانستان علومو اکاډمی، ۱۳۹۰ ل کال، ۴۲۸ مخ.

(۲) پټه خزانه، محمد هوتك، د پوهاند عبدالحی حبیبي سریزه او تعلیقات، د پوهنې وزارت، ۱۳۳۹ل کال، ۹۴ مخ.

(۳) د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغونې او منځنۍ دورې، سرمحقق زلمی هېوادمل، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۷۹ل کال، ۱۷۵ مخ.

(۴) د بدیع فن او پښتو شاعري، پوهنیار محمد ابراهیم همکار، د میدان وردګ ولایت مقام، ۱۳۸۸ل کال، ۲۲ مخ.

(۵)کلیات سعدي، محمدعلي فروغی، تهران، ۱۳۹۰ل کال، بېلابېل مخونه.

(۶) د رحمان بابا دیوان، د څېړنیار محمد عارف غروال سریزه، پښتو ټولنه، کابل، ۱۳۵۶ل کال، بېلابېل مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا لیکنه د (انتوني ارلاتو) د اثر یوه برخه ده چې ما (یون) له فارسي څخه پښتو ته راژباړلې ده.

د پرتلیزې او تاریخي

ژبپوهنې حدود

ژبپوهنه د علومو یوه څانګه ده، یوازې د انساني ژبې د بېلابېلو خواوو څېړنه رانغاړي او تر یوه بریده د بشري چلند او فرهنګ له نورو خواوو سره د هغې متقابل عمل څېړي. ژبپوهنه په ځانګړې توګه (د ژبې لرلو ته ویل کېږي ځکه دا پوهه هڅه کوي هغه وسیلې یا ډاټا چې د ارتباطاتو پدیدې یو بل سره نښلوي، راټولې کړي او هغه بېلګې چې دا پدیدې یې لري، وګوري او د ټاکلو قاعدو له مخې لیدل شوی نظام راوسپړي.

د طبیعي یادښتونو د بېلګو د راوړلو لپاره د (بایل) د قانون له فورمولو څخه کار اخلو او هغه عملي کوو. (رابرت بایل (Robart) (۱۶۲۷-۱۶۹۱م) د انګستان نامتو کیمیاپوه او فزیکپوه و چې د (بایل) د نامتو قانون د رامنځته کېدو سبب شو.) بایل د ګازو د ځانګړتیا له مخې یو ساده فورمول رامنځته کړ په دې مانا چې په حجم کې د قوې فشار له ثابت څیز سره مساوي دی، ده همدا فورمول رامنځته کړ او د ریاضي د عادي ارقامو له مخې یې دا پدیده په دې ډول بیان کړه:

$$Pxv=C$$

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو ژبپوهنه د کنترول شویو تجربو د ترسره کولو له مخې له طبیعي علومو سره څرګند توپیر لري. موږ نه شو کولای یو وګړی په یوازې توګه په یوه ازمونځي(لابراتوار) کې وازمویو، ان که دا کار د یوه لنډ مهال لپاره هم ترسره کړو، ترلاسه شوې پایله به د منلو وړ باور خپل نه کړي، له ژبنیو عواملو پرته نور عوامل لکه پخواني اړیکي، ټولنیزې نظریې او د تجربې ساحه دا ټول د کار پر نتیجې خپل خپل اغېز لري. یوازینۍ طریقه چې د هغې له لارې کولای شو د ازموینې پر ستونزې بریالي شو دا ده چې یو ډله نوي تولد شوي ماشومان تجربه کړو، د بېلابېلو پراخو ژبنیو اړیکو له لارې د هغوی هر یو تر دقیقې څارنې لاندې ونیسو، خو دا هم باید له یاده ونه باسو چې دا ډول تجربه له اخلاقي اصولو او طریقو څخه لرې ده.

د علمي ستونزو له جملې څخه چې ژبپوهان هر وخت ورسره مخ وي، ځینې یې د هغو ایکالوجستانو په شان دي چې هغوی ورسره د طبیعي نظامونو د څېړنې په لړ کې مخامخېږي او له کنترول شویو لارو څخه خپل ټول ځوابونه نه شي ترلاسه کولای. (ایکالوژي Ecology) د موجوداتو د ژوندود، عاداتو او له چاپېریال سره د هغو د اړیکو په باب پوهې ته ویل کېږي، څوك چې دا پوهه لري او هغه څېړي، هغه ته ایکالوجست (Ecologist) وایي). ایکالوجستان د ژبپوهانو په شان له خپلو ازمونځایونو څخه بهر ته ځي، تر خپلې څېړنې لاندې مواد په طبیعي چاپېریال کې څېړي، د خپلو فرضیو بنسټ ږدي، که څه هم دا کار هر څومره د لارپېژندنې (میتودولوژۍ) له نظره نیمګړی وي، خو بیا هم ګټور دی، امتحانوي یې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبپوهنه هم د علومو د نورو څانګو په شان پر څو څنګزنو یا فرعي څانګو وېشل کېږي. ددې څانګو تر ټولو لومړۍ یې ((نظري ژبپوهنه)) ده چې له ((تطبیقي ریاضي)) او ((تطبیقي منطق)) سره ګډه پوله لري. نظري ژبپونه، په انساني ژبه کې د موجودو نظامونو د بیان لپاره ځانګړې بېلګې (Models) او د لاربښوونې ډلبندي مطالعه کوي؛ نظري ژبپوهنه همدارنګه له هغو توکو او قاعدو سره چې په ټولو ژبو کې یو شان دي او نړیواله ژبه (Linguisticuniversals) ګڼل کېږي، هم لېوالتیا لري.

په عمومي توګه د ژبپوهنې دویمه مهمه څانګه د تشریحي ژبپوهنې (clescriptive linguistic) څانګه ده. لکه څنګه چې ددې ډول ژبپوهنې له نامه څخه څرګندېږي، څېړونکي یې هغه څوك دی چې ځانګړې ژبې تشریح کوي او توصیفوي یې، که په څرګند ډول ووایو هغه اړ دی چې د ژبې غږونه، د وینا توکي (parts of speech) او د کلمو نظام چې د جملې د رغښت سبب ګرځي، په پام کې ونیسي، تشریحي ژبپوه باید د خپلې ژبې لپاره ګرامر ولیکي، د ژبې د تشریح او توصیف دې بشپړ ډول ته ګرامر ویل کېږي، دا کار هم شونی دی چې په خپله کاري ساحه کې له بومي وګړو څخه هم ګټه پورته کړي، دی (ژبپوه) کلمې او جملې سره راټولوي او د ژبې په باب د معلوماتو له ورکوونکي څخه په مستقیم ډول پوښتنې کوي، په دې مانا چې دا عبارت طبیعي برېښي که نه؟

په پای کې باید ووایو چې ډېری پوهان خپل ځان اړ باسي د څانګیزو اړیکو کار چې ژبپوهنه او یا هم لږ تر لږه د هغې یوه څانګه رانغاړي، ترسره کړي. موږ په وروستیو کلونو کې په زیاته کچه ددې (ارتباطي

(c) ketabton.com: The Digital Library

څېړونو) شاهدان یو. د ساري په توګه که چېرې یو څوک وغواړي د ژبې او رواني ښکارندو، لکه د زده کړې او فکر د درك په باب پراخ او زیات وخت کار وکړي (اروايي ژبپوهنه) ګڼل کېږي. په همدې لړ کې د ټولنيزې ژبپوهنې ولسي ژبپوهنې او (حسابي ژبپوهنې) يادونه هم کېږي.

کله چې د يوې ژبې يو تشريحي څېړونکی د تاريخ په يوه مشخصه زمانه کې يوه ژبه لکه څنګه چې ده هغه شان څېړي د هغه کار (همهالـه څېړنه) ګڼل کېږي. خو په مقابل کې د زمانې په بېلابېلو پړاوونو کې د ژبې څېړنه (پر خپل وخت څېړنه) ګڼل کېږي. دا همغه ساحه ده چې موږ په دې کتاب کې ورسره سرو کار لرو. ددې څېړنې د پيل نقطه ددې ښکارندويي کوي چې ژبې د زمانې په بهير کې له ادلون بدلون سره مخ وي. د وينا ژبه له يوه پښت څخه بل ته په تېره بيا د پلرنو او زامنو ترمنځ هېڅکله هم يو ډول نه وي، بې شکه چې په وينا کې به دا بدلون ډېر زيات نه وي او په ډېرو برخو کې به محسوس نه وي، خو دې سره سره د ډېرې اوږدې زمانې او پېړيو په تېرېدو سره واړه او کوچني بدلونونه هم ډېر لوی ټوليز اغېز ښندي او تر زياته حده تر نظر لاندې ژبه خپل ځان ته نوې بڼه خپلوي. په دې ځای کې بيا د پلټنو او څېړنو په لړ کې يوازې د نوي شکل بدلونونه د هغو له پخواني پړاو سره د پرتلنې له مخې راڅرګندېږي.

د ساري په توګه لاندې ټوټه له انجيل (متا) Mathew ۹: ۲- څخه د زمانې په بېلابېلو پړاوونو کې انګليسي ته ژباړل شوې ده.

د لسمې پېړۍ زړه انګليسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

Da astah he on scyp, and oferseglode, and com on his ceastre.

Da brohton hig hym Xnne laman, on bedde liegende.

منځنۍ انګليسي (نيندل ۱۵۲۶x ۱)

And he entered into the shippe: and passed over and cam into his awne cite. And lo they brought unto him a man sicke off the palsey lying in his bed.

معاصره انګليسي، انجيل ۱۹۷۰

So he got into boat and crossed over, and came to his own town. And now some men brought a paralyzed man lying on a bed.

څرنګه چې وروستی ګزارش په نننۍ انګرېزي ليکل شوی، نو ځکه يې لوستل موږ ته ګران نه دي، کېدی شي منځنۍ انګليسي راته څه ناڅه نا اشنا ښکاره شي، خو د شلمې پېړۍ يو لوستونکی کولای شي، هغه ولولي. په مقابل کې بيا له لومړنيو ليکنو څخه دومره لرې او پردي يو، لکه څوك چې يوه نوې ژبه زده کوي، دا هم بايد په همغه ډول زده کړو، خو دې سره سره بيا هم دا درې واړه برخې د يوې واحدې ژبې استازيتوب کوي، له لومړۍ برخې يا ټوټې څخه نيولې تر وروستۍ پورې ټولې انګليسي ژبه ګڼل کېږي چې خلکو په وړکتوب کې هغه په عملي ډول زده کړې او بيا يې له يوه پښت څخه بل ته انتقال کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که چېرې موږ هغې يوې ټوټې ته چې په زړه انګليسي ليکل شوې، يوه سرسري کتنه وکړو، د هغې او اوسنۍ انګليسي ترمنځ زيات اختلافات ليدلای شو، دا اختلافات د هغو بدلونونو ښکارندويي کوي چې انګليسي ژبې د څو زرو کلونو په بهير کې ليدلي دي.

د (D) توري لومړی حالت موږ ته پردی دی، ځکه چې له ډېرې زمانې راپدېخوا هغه په خپل ليکنې نظام کې نه کاروو. دا توری د زړې انګليسي ژبې په (Thin) کې د (Th) غږ لپاره ساده بڼه ده. لومړنۍ کلمه ارتباطي بڼه لري، بعدي او تر دې وروسته مانا ورکوي. دويمه کلمه چې د (astigan) فعل ترې جوړ شوی او د پورته تګ مانا ښندي، په بشپړ ډول د ژبې له جوړښت څخه غورځېدلې ده. دا بل عبارت ځکه د پېژندنې وړ دی چې د (on ship) مانا ورکوي، د (scyp) کلمې ليکدود ته په کتو سره به فرض کړو چې يو وخت به د (skip) په بڼه تلفظ کېده. د ژبې د بدلون بهير موږ ته دا په ډاګه کوي چې د زمانې په يو پړاو کې انګليسي ژبو د (SK) کارونه غورځولې او پرځای يې د (Sh) غږ کارولی دی. د دويمې ټوټې له ليکدود څخه په ډاګه کېږي چې دا بدلون په منځنۍ انګليسي کې رامنځته شوی دی. د زړې او نوې انګليسي د ټوټو ترمنځ د اختلافاتو څرګند ټکي دادي، چې په زړې انګليسي کې شخصي نومځري يا ضميرونه لکه (He) او (She) تر زياتې کچې د فعل تابع دي يانې دا چې ضماير فعل تعقيبوي. په نوې انګليسي کې شخصي فاعلي ضميرونه تر فعل وړاندې راځي د (on bedde licgenda on lying) ټوټې په وروستي عبارت کې د کلمو له نظم څخه دا په ډاګه کېږي چې مفعولي صفت مخينه يي عبارت پسې ځي. له دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

 څخه دا ښکاري چې د نوې انګليسي نظم د زړې انګليسي د نظم مخالف لوری تعقيبوي.

هغه موارد مو چې د انګليسي ژبې د مثالونو په توګه ياد کړل، د ژبې د بدلون بېلګې ګڼل کېږي، په راتلونکو برخو کې به د ژبې د بدلون بېلابېل ډولونه وازمويو، وبه ګورو چې تر نظر لاندې ژبه کې کومې بېلګې ليدل کېدی شي. هڅه به وکړو چې هغه د ژبنيو شکلي لارښوونو په ترڅ کې څرګندې کړو.

هغه بدلونونه چې ژبې يې د زمانې په بهير کې زغمي، د تاريخي ژبپوهنې لپاره مواد برابروي. تاريخي ژبپوهنه انساني ژبه يوه پرله پسې او متحوله پديده ګڼي، خو بيا هم دا پديده تر نظر لاندې يوه زمانه او يا هم هغې ته نږدې وخت کې د يوې ژبې د ويونکو ترمنځ ګړني ارتباط ته اجازه ورکوي. بدلون د ګړنۍ ژبې د اوښتو راوښتو مانا ورکوي، دا بدلون له داخلي او بهرنيو لاملونو سره مخامخ دی، خو د ژبنۍ ټولنې له اوسني حالت سره اړخ لګوي.

تاريخي ژبپوهنه د خپل کار په لومړي پړاو کې چې کومه ژبه په پام کې لري د هغې دوه پړاوونه په پام کې نيسي، چې دواړه يې د ژورو ګرامري څېړنو له لارې څېړل کېږي. تر دې وروسته بيا هغه بدلونونه چې يوه ژبه يې له يوه پړاوه بل ته زغمي، د يوې ژبې د شکلي لارښود له مخې بيانوي. هغه کېدی شي د خپلو کاري موادو په توګه د انګليسي ژبې د زاړه او نوي پړاو جوړښت يا ګرامر او يا هم د فرانسوي ژبې د زاړه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوي پړاو ګرامر یا جوړښت سره وخېږي. اوس کولای شو د بېلګې په توګه دې موادو ته نغوته وکړو:

زړه انګلیسي

↓

نوې انګلیسي

د یوې ژبې هر پړاو د یوه ترلي نظام په شان تر یوه نسبي بریده پورې د ژبې د رغوونکي توکي د ګرامري جوړښت له مخې توصیف او تعریفېږي. په دې ځای کې بیا د جملې د رغښت لپاره ددې عناصرو د پیوستون قوانین موجود دي. له ډېرې زماني څخه ډېرې زمانې ته د تېرېدو پرمهال ددې عناصرو ځینې برخې له منځه ځي او ځینې یې پاتې کېږي او نورې برخې ورسره یوځای کېږي. ځینې جوړښتونه یا لارښوونې هم له کاره لوېږي، په داسې حال کې چې ځینې نوې لارښوونې او برخې پر ژبې زیاتېږي. ځکه نو د ژبې ټول عناصر او لارښوونې له بېلابېلو بدلونونو سره مخامخېږي.

په بله وینا تاریخي ژبپوهنه دا په ډاګه کوي چې د زماني په بهیر کې یو ګرامري جوړښت بل ګرامري جوړښت ته خپل ځای پرېږدي.

په واقعیت کې تاریخي ژبپوهنه د ځرګندو ازمېښتونو د پایلو له امله دا په ډاګه کوي چې د ژبې بدلون څه ناڅاپي یا تصادفي خبره نه ده. یانې دا چې ژبني بدلونونه د ځرګندو بېلګو په ترڅ کې رامنځته کېږي چې دا حالت بیا د ښکاره علایمو له مخې بیانېدلای شي. د ټولو ژبپوهنیزو

(c) ketabton.com: The Digital Library

علومو پیدا ایښت ددې حقیقت څرګندونه کوي چې انساني ژبه د پوهې له پلوه د څېړنې او ځیرنې وړ ده، دا حقیقت د ژبنیو بدلونونو په باب د لومړي ځل لپاره د راټولو شویو معلوماتو پر بنسټ سنجول شوی او منل شوی دی. اوس چې مو د تاریخي ژبپوهنې په باب لنډ شانتې معلومات ترلاسه کړل، ګورو چې زموږ د څېړنې پرتلیزه برخه چېرته رسي؟ د خپلو تېرو کتنو له مخې ویلای شو چې ژبه د زمانې په یوه اوږده بهیر کې پوره بدلون مومي اوس نو باید دا پوښتنه مطرح کړو چې ایا ټولې ژبې په یو ډول بدلون مومي که نه؟ په داسې حال کې چې د جوړښت له پلوه په بېلابېلو او مختلفو ژبو کې یو ډول سره ورته تمایلات او بهیرونه تر سترګو شوي دي، خو بیا هم ښه خبره داده چې هره ژبه باید د زمانې په اوږدو کې په جلا او ځانګړې توګه وڅېړل شي او د هغې ژبې له داخلي ودې سره سم تشریح او تفسیر شي. دا خبره په دې مانا ده هغه ژبه چې په یوه پراخه سیمه کې پرې خبرې اترې کېږي، ناچاره ده چې له بدلونونو سره مخ شي. دې سره سره کوم بدلونونه چې په کوم ځای کې راڅرګندېږي، نظر هغو بدلونونو ته چې بیا په بل ځای کې رامنځته کېږي، توپیر کوي. له دې کبله نو د شواهدو له مخې ویلای شو چې یوه یوازینۍ زړه ژبه په یوه وروستي پړاو کې په څو ښو راڅرګندېږي.

د خپل مطلب د بیان لپاره باید د یوې فرضیې بنسټ کېږدو. فرض کړو د یوې جغرافیې په یوه ځانګړې ساحه کې د (الف) ژبې ویونکي تر بحث لاندې نیسو، هغه سیمه چې دا خلك په کې ژوند کوي، دوو خواوو ته یې سیندونه دي، یوې خواته یې غرونه او څلورمې خواته یې یو لوی سیند موقعیت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

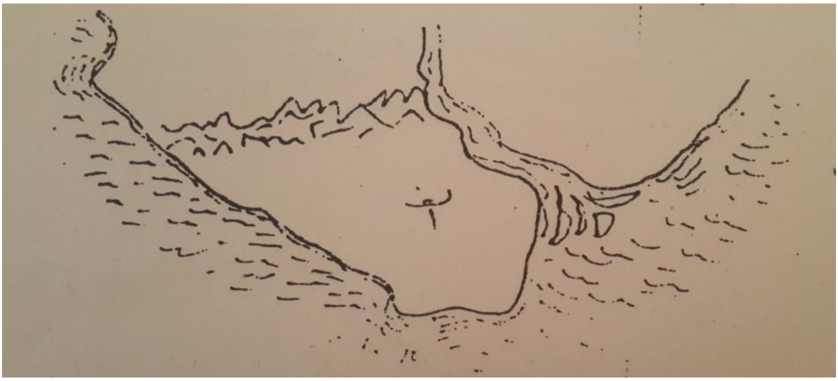

د بېلابېلو پېښو، لکه وچکالي، سياسي بېلتون او ان د يو بل زورواکي دولت د يرغل له امله ددې سيمې د دوو مهمو برخو اوسېدونکي له خپل اصلي استوګنځيو څخه وتلو ته اړ کېږي، د دوی يوه برخه د غرونو شاته پناه وروړي او يوه بله برخه يې له لوی سيند څخه په سختۍ سره تېرېږي او د هغه په پورې غاړه کې استوګنه غوره کوي. اوس نو درې جغرافيايي سيمې يا ساحې لرو چې (الف) ژبه په کې ويل کېږي.
فرض به کړو چې د وخت په تېرېدو سره ددې سيمو ترمنځ ژبني اړيکي

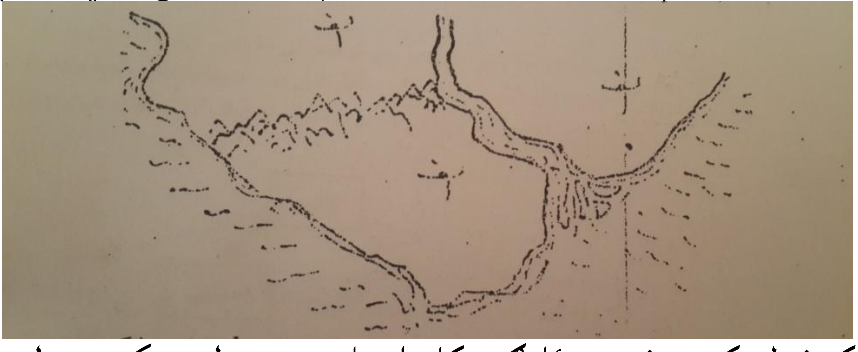

کم شول، کېدی شي يو ځانګړی کاروان يا هم د نړۍ ليدونکو يوه ډله د يادې جغرافيې له يوې برخې څخه بلې برخې ته سفر وکړي، کله چې يو بل سره مخامخېږي، نو په خپل منځ کې د يوه پراخ ارتباط د ټينګښت توان نه لري، ښه نو بيا په دې وخت کې څه پېښېږي؟ (الف) ژبه په خپل

(c) ketabton.com: The Digital Library

اصلي وطن کې پر يوې لارې او د غرونو شاته پر بلې لارې ځي او د لوی سیند پورې غاړې ته دربیمه لار خپلوي. تر زرو کلونو وروسته هغه خلك چې په دې دريو سيمو کې ژوند کوي، درې بېلابېلې ژبې به ولري.

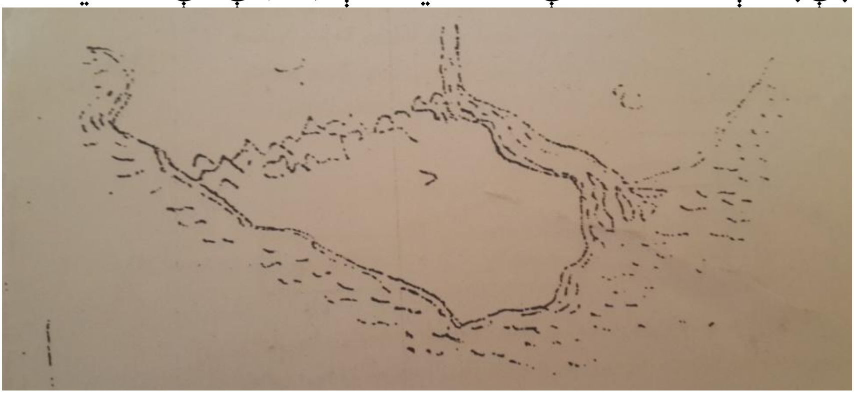

کېدی شي درې واړه ژبې به اوس په خپل منځ کې ځينې مشترکات ولري، خو دا مشترکات يو بل ته د پوهېدو وړ نه دي، د ژبني بدلون د پديدې يوه ځرګنده بېلګه (لاتيني) ژبه او له هغې راوتې نوې (رومي) ژبې دي.

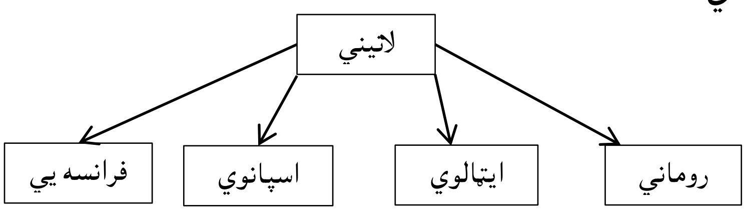

دا د يوازيني ژبې ځرګند تاريخي موارد دي چې په مختلفو جغرافيايي سيمو کې له بېلابېلو بدلونونو سره مخ شوي دي. څرنګه چې په ژبه کې پوره بدلونونه راغلي دي، داسې يو حالت رامنځته شوی چې په وروستيو پړاوونو کې د ځانګړو ژبو بڼه غوره کړي.
دا د خوشالۍ خبره ده چې لاتيني ژبه ليکنۍ بڼه لري، د ډېرو مهمو او ارزښتمنو تاريخي اسنادو څښتنه ده، د (رومي ژبو) د (نيا) په توګه يې پېژندنه ځرګنده ده. داسې هم کېږي هغه ژبې چې خپل منځ کې خپلولي لري او يا هم يوه له بلې سره ډېرې نږدې دي، د کومې ځانګړې (نيا) له

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشــخيص پرتــه وځيــږو. د ســاري پــه توګــه، (انګليســي)، (المــاني)، (ډنمارکي)، (سکندنوي) او ځو نورې داسې ژبې دي چې يوه لـه بلې سره نږدې والی لري، خو نه په هغه کچه چې رومي ژبې يې پـه خپـل منځ کې لري.

مـوږ تـه تراوسـه پـورې داسـې کومـه ژبـه معلومـه نـه ده چـې د يـادو ژبـو سرچينه دې وګڼل شي، خو بيا هم دا کار د تاريخي ژبپوهنې د ځيړنې پر وړاندې کوم خنډ نـه شي ګرځيـدلای. ژبپـوه د ژبـې د شـتوالي فرضيـې تـه رايه ورکوي او له دې لارې دا نږدې والی توضيح کوي. پـه معمـولي ډول دا ژبه (عمومي ژبه) ګڼي. په دې باب ژبپوه وايي: يـوه زمانـه کـې د (عمـومي جرمني) په نامـه يـوه ژبـه وه چـې د جرمنـي ژبـو (مـور) ګڼـل کيـږي، خـو پـه خواشينۍ سره چې له هغې څخه کوم ليکلي اسناد نه دي پاتې.

د اوسنيو ژبو د پرتلنې له مخې تاريخي ژبپوه هڅه کوي دا معلومـه کـړي چې کوم عناصر په ټولو ژبو کې يو شان دي. هغه په دې کـار کـې لـه هغـو علومو ګټه پورته کوي چې د يـوې ژبـې د بـدلون د څرنګوالي د اساسـاتو پـه بـاب يـې زده کـړې دي. تـر کومـه ځايـه چـې ورتـه شـونې ده د (عمـومي ژبې) د جوړښت د تشـريح هڅـه کـوي، تـر دې وروسـته بيـا هغـه بدلونونـه تشريح کوي چې په موجودو ژبـو کـې رامنځتـه شـوي او د هغـوی د تحـول ښــکارندويي کــوي. د ((طرحــې شــوې عمــومي ژبــې)) د عناصــرو او لاړښوونو د پلټنې او توضيح بهير ته (بيـارغونـه) ويـل کيـږي. هغـه طريقـه چې له هغې لارې دا کـار ترسره کيږي، په ټولو حالـتونو کـې ورتـه (پرتليـزه طريقه) وايي. په داسې حال کې چې د پرتلنې دا طريقه د يـوې ژبـې ټـول جوړښت او سکښت رانغاړي. ځکه نـو دا داسـې يـوه پراخـه طرحـه ده چـې تاريخي او پرتليزه ژبپوهنه د هغې په باب بحث کـوي. پـه وروسـتيو برخـو کـې د ژبـې د تحول د بېلابېلو بـدلونونو بهيـر، د بيـارغونې ستونزې او د يـوې (نيـا) لـه مخـې پـر کورنيـو بانـدې د ژبـو ډلبنـدي تـر ځيړنـې لانـدې نيسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مننه او کور ودانی

د افغانستان ملي تحریک د هېواد پال او فرهنګپال شخصیت ښاغلي (سید خالد عمراني) څخه د زړه له تله مننه کوي چې د دې اثر چاپ ته یې اوږه ورکړه. ملي تحریک ویاړي چې د علمي اثارو د چاپ لړۍ یې پیل کړې ده. دا لړۍ به دوام لري. موږ له ټولو درنو هېوادوالو څخه په خورا درنښت هیله کوو چې په خپل معنوي او مادي وس د کتابونو د چاپ دا لړۍ لا پسې وغځوي.

یو ځل بیا د دې اثر له لیکوال او چاپوونکي څخه د زړه له تله مننه کوو چې د دې اثر د لیکلو او چاپولو جوګه شول.

په فرهنګي مینه

د افغانستان ملي تحریک

(c) ketabton.com: The Digital Library

Kitabul Sher

and Ten Other Articles

BY: Mohammad Ismael Yoon

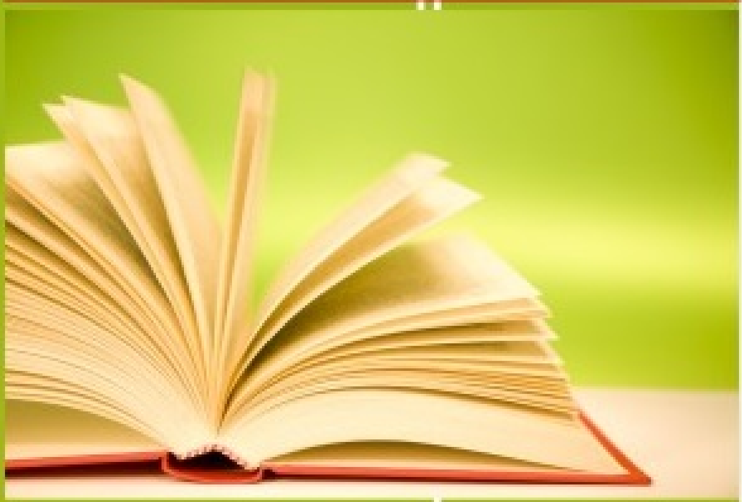

د لیکوال د خپرونو لړ: ٤٠
د خپرونديوی د خپرونو لړ: ٩٥

د افغانستان ملي تحریک
www.melitahrik.com

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library